

Досліджуються актуальні проблеми теорії та практики ринкових перетворень в Україні, розкривається природа суперечностей трансформаційної економіки в контексті відносин власності, наводиться розгорнутий аналіз державного регулювання ринку страхових послуг, вивчаються особливості розвитку інституційної структури грошово-кредитного ринку в умовах транзитивної економіки.

Topical issues of the theory and practice of market changes in Ukraine are studied in the collections of articles, which trace an origin of conflicts of a transformation economy in the context of relations of ownership, present a detailed analysis of the state regulation of the market of insurance services, investigate specific features of a development of the institutional structure of the money-and-credit market under transition economy.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	В.Д. Базилевич, д-р екон. наук, проф.
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	В.М. Шелудько, канд. техн. наук, доц. (заст. відп. ред.); А.А. Чухно, д-р екон. наук, проф., акад. НАН України; Д.М. Черваньов, д-р екон. наук, проф., чл.-кор. АПН України; В.А. Євтушевський, д-р екон. наук, проф.; П.С. Єщенко, д-р екон. наук, проф.; І.О. Лютий, д-р екон. наук, проф.; В.О. Мандибура, д-р екон. наук, проф.; А.О. Старостіна, д-р екон. наук, проф.; О.І. Черняк, д-р екон. наук, проф.; В.Г. Швець, д-р екон. наук, проф.; А.В. Шегда, д-р екон. наук, проф.; В.Л. Осецький, д-р екон. наук, проф. (відп. секр.).
Адреса редколегії	03022, Київ-22, вул. Васильківська, 90-а, економічний факультет; ☎ (38044) 259 71 82
Затверджено	Вченою радою економічного факультету 16.05.06 (протокол № 10)
Атестовано	Вищою атестаційною комісією України. Постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 09.06.99
Зареєстровано	Міністерством інформації України. Свідоцтво про Державну реєстрацію КІ № 251 від 31.10.97
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
	Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	01601, Київ-601, 6-р Т.Шевченка, 14, кімн. 43 ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

ЗМІСТ

Філонюк О. Державне регулювання ринку страхових послуг із застосуванням міжнародних стандартів IAIS.....	4
Гайдай Т. Генезис дослідження інституцій в економічній теорії	6
Гражевська Н. Страхування як чинник зміцнення національної конкурентоспроможності в умовах глобалізації	10
Дучинська Н. Суспільне відтворення трансформаційної економіки: проблеми і протиріччя	14
Ігнатюк А. Державне регулювання хижацької поведінки фірм на ринку	17
Вірченко В. Особливості розвитку інституційної структури грошово-кредитного ринку в умовах транзитивної економіки	21
Горбунова Т. Зміна структури зайнятості в умовах становлення економіки знань.....	26
Залєвська-Шишак А. Трансформація економіки України в контексті відносин власності.....	28
Білик О. Модернізація економіки України в умовах глобалізації: проблеми та протиріччя.....	30
Демиденко Л. Особливості становлення і розвитку системи обов'язкового соціального страхування в країнах Західної Європи та в Україні	33
Приказюк Н. Страхування інвестиційних вкладень комерційних банків у цінні папери.....	36
Чеберяко О. Розмежування доходів і видатків в умовах бюджетного унітаризму: сутнісно-теоретичні аспекти.....	38
Семеніхін І., Кузьмич О., Медвецький Ю. Фінансові аспекти функціонування підприємств України в сучасних умовах	41
Ярошовець Н. Планування наукових досліджень бухгалтерського обліку	45
Анісімова Л., Боклан Н. Стратегія розвитку інформаційної системи управління на підприємствах	48
Білорус Т. Контролінг в системі стратегічного управління кадровим потенціалом.....	52
Мицюк С. Удосконалення системи управління оновлення продукції в інноваційно активних підприємствах	54
Шевчук О. Вплив економіко-організаційних форм торгівлі на функціонування споживчого ринку України	57
Филіук Г. Сучасний стан та перспективи енергозабезпечення України	59
Гаманкова О. Вплив процесів глобалізації на розвиток ринку страхових послуг України	62

CONTENTS

Filoniuk O. State regulation with the IAIS standards of the market of insurance services	4
Gayday T. The genesis of the studies of institutions as a part of economic theory.....	6
Grazhevskaya N. Insurance business as a factor of strengthening the national competitiveness under globalization.....	10
Duchynska N. Social reflection of the transformation economy: problems and contradictions	14
Ignatyuk A. State supervision over of the companies' predatory behavior on a market	17
Virchenko V. Specific features of development of the institutional structure of the market-and-credit market under transition economy	21
Gorbunova T. A change of the employment structure under the knowledge economy	26
Zalevska-Shyshak A. Transformation of the Ukrainian economy under globalization: problems and challenges	28
Bilyk O. Modernization of the Ukrainian economy under globalization: problems and challenges	30
Demydenko L. Distinctions in formation and development of the system of social insurance in Western Europe and Ukraine	33
Prykazyuk N. Insurance of investments of the commercial banks in securities.....	36
Chebryako O. Extrication of incomes and expenditures under budget unitarism in Ukraine: background and theoretical aspects	38
Semekhina I., Kuzmich O., Medvetsky Yu. Financial aspects of the Ukrainian firms' operation under modern conditions	41
Yaroshevets N. Planning a scientific research into accounting.....	44
Anisimova L., Boklan N. A strategy for developing an information management system of enterprises	47
Bilorus T. Controlling in the system of strategic management of the staff potential.....	51
Mytsuk S. Improvement of the product renovation management system at an innovatively active business entity	53
Shevchuk O. Influence of the economic-organizational forms of trade on operation of the Ukrainian consumer market	56
Filyuk G. Current situation in energy of supply and its prospects for Ukraine	58
Gamankova O. An impact of globalization processes upon development of the market of insurance services in Ukraine	61

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ СТРАХОВИХ ПОСЛУГ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ IAIS

Статтю присвячено дослідженню шляхів інтеграції страхового ринку України до Європейського Союзу та визначено основні напрямки і принципи ринкових відносин і взаємодії суб'єктів української економіки щодо адаптації до практики європейських систем господарювання. Визначено особливості і проблеми розвитку фінансових, зокрема страхових ринків, реформування системи соціального та пенсійного забезпечення, які передбачають здійснення загальної адаптації до ринкових, міжнародних стандартів. Напрямок повинен конкретизуватися на реальних шляхах реформування, визначення яких закономірно ґрунтується на вивченні досвіду тих країн, де системи та відповідні норми організації пройшли випробовування часом і призвели до позитивних результатів. Серед напрямків встановлення стратегічних підходів, які повинні бути покладені в основу державної політики у сфері страхування, є шляхи створення законодавчих та економічних умов для стимулювання розвитку страхового ринку, а саме використання МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ IAIS (Міжнародної асоціації органів нагляду за страховою діяльністю).

The article is devoted to the research of the ways of integration of the Ukrainian insurance market in the European Union and the definition of the major ways and principles of market relations and interaction of the subjects of the Ukrainian economy as to adaptation to the practice of the European system of management. There were defined peculiarities and problems of development of financial and especially insurance markets, reforming the system of social and pension provision, which requires general adaptation to market, international standards. The direction should be concretized on the real steps towards reforming, definition of which is naturally based on the studying of the experience of those countries, where systems and relevant norms of the organization have passed the test by time and led to positive results. Among the directions to the establishment of strategic approach, which should be laid in the basis of state policy in the sphere of insurance, are the ways towards the creation of legislative and economic conditions for the insurance market development stimulation, that is the use of International Standards of IAIS (International Association of Insurance Supervisors).

Стратегічний курс України на інтеграцію в європейське й світове співтовариство стає в останні роки вирішальним фактором при визначенні напрямків розвитку української економіки та її фінансового сегмента – страхової індустрії.

Досить вдало Україна демонструє ефективні кроки. Помірні темпи зростання ВВП, промисловості, обсягів депозитів фізичних осіб та кредитування; зменшення на 6 % прямого зовнішнього боргу; державні резерви Національного банку України, що зросли на 10 млрд. дол. США; зниження рівня тонізації економіки [1] – діють необхідними передумовами розвитку фінансової бази для подальшого економічного зростання, створення нових продуктів та послуг, нового майбутнього держави та українського суспільства.

Усі ми розуміємо, що розвиток національної економіки на ринкових засадах неможливий без активного включення України в систему світових господарських відносин. Україна не може стояти в стороні від геополітичних та мирових економічних процесів. При цьому, в умовах глобалізації, роль і формат участі України в міжнародному економічному співробітництві неминуче змінюється. На двосторонньому рівні Україна має право використовувати потенціал стратегічного партнерства та робити наступні кроки у сфері європейської інтеграції до Європейського Союзу (ЄС).

Стратегічна мета України – інтеграція до Європейського Союзу визначає напрямки і принципи ринкових відносин і взаємодії суб'єктів української економіки щодо адаптації до практики європейських систем господарювання.

Найбільш актуальною є проблема розвитку фінансових, зокрема страхових ринків, реформування системи соціального та пенсійного забезпечення, яка передбачає здійснення загальної адаптації до ринкових, міжнародних стандартів, яка передусім полягає у встановленні прямого взаємозв'язку між внесками та розміром відшкодування, а також додержання соціальної справедливості у сфері пенсійного забезпечення одночасно з приведенням його норм у відповідність до реальних фінансових можливостей відповідних систем.

В основі економічних і соціальних перетворень в Україні лежать процеси, які безпосередньо пов'язані з розвитком сфери страхування, захистом економічних інтересів громадян і суб'єктів підприємницької діяльності.

Магістральний напрямок повинен конкретизуватися на реальних шляхах реформування, визначення яких закономірно ґрунтується на вивченні досвіду тих країн, де системи та відповідні норми організації пройшли випробовування часом і призвели до позитивних результатів.

У пошуках шляхів реформування виникає проблема поєднання соціальної та економічної ролі страхової системи, яку вона виконує в певних країнах – забезпечення фінансової стабільності та макроекономічної норми накопичення шляхом довгострокового залучення індивідуальних коштів.

Констатуючи відсутність чітко визначеної економічної теорії у поєднанні з реальною програмою щодо перебудови страхової системи України у рамках цієї статті слід визначити основні проблеми, вирішення яких неможливе без організаційно-фінансового реформування. Ціла низка питань пов'язана з вдосконаленням і впровадженням кола економічних перетворень, що мають дати страховикам орієнтири щодо подальшого розвитку.

Запропоновані сьогодні шляхи реформування страхового ринку України використовують саме джерело міжнародного досвіду, у якому в страхуванні основною функцією є захист майнових інтересів громадян та юридичних осіб – потенційних інвесторів і кредиторів національної економіки, де можливість здійснення страховиками інвестиційної діяльності впливає з особливостей перерозподілу коштів через систему страхування. Тобто специфіка договору страхування дає можливість протягом певного періоду розпоряджатися коштами страхувальників. Але слабка фінансова потужність національних страховиків і невеликі обсяги операцій можна пояснити, передусім, недооцінкою ролі і місця страхування з боку держави, яка має створити прозорі умови залучення капіталу та транспарентність страхових організацій, рівно як і споживачів страхових послуг.

У сучасній економіці через страхування реалізується державна політика соціально-економічного захисту населення, а також формуються значні інвестиційні ресурси. Насамперед, серед макроекономічних показників, які характеризують стан страхового ринку України слід відзначити частку страхування у ВВП, що складає за підсумками 2005 року близько 3-х %. Сфера страхування постійно перетворюється в усе вагомійший сегмент економіки держави. Так, показник зайнятих у страховому бізнесі перевищив 70 тис. чоловік.

Страховий ринок України стає привабливим не тільки як роботодавець, але і як об'єкт інвестицій для іноземних інвесторів. Український страховий ринок відкритий для

іноземних страховиків. Великі іноземні страхові компанії з'являються на страховому ринку України. Сьогодні близько 60-ти страхових компаній працюють із залученням іноземних інвестицій. Серед основних інвесторів слід відзначити компанії Австрії, Польщі, Великобританії, Сполучених Штатів Америки, Росії та інші. Як

відомо, важливим стимулом для розвитку страхового ринку є здорова конкуренція між страховими компаніями. Станом на початок 2006 року в Україні зареєстровано близько 400 страхових компаній, у тому числі 55 компаній зі страхування життя.



Рис. 1. Кількість страхових компаній в Україні

Сукупний обсяг страхових премій, отриманих страховими компаніями у 2005 році, склав більше 2 млрд євро. Домінуючі позиції в загальному обсязі страхових премій, отриманих страховиками в 2005 році, займають майнове страхування, недержавне обов'язкове страхування та інші види страхування.

Важливим фактором розвитку ринку є динаміка росту платежів із страхування життя. Щорічно обсяг зібраних премій збільшується більш ніж у 2 рази, так, в 2005

році було укладено договорів страхування життя із загальним обсягом премій у сумі близько 53 млн євро.

Позитивним фактором часу є зріст капіталізації українських компаній. Страховики активно нарощують свої статутні фонди та власний капітал. У 2005 році статутні фонди компаній виросли на 438 млн євро, власний капітал на 782 млн євро, а величина активів у 2005 році склала 2 млрд 274 млн євро.

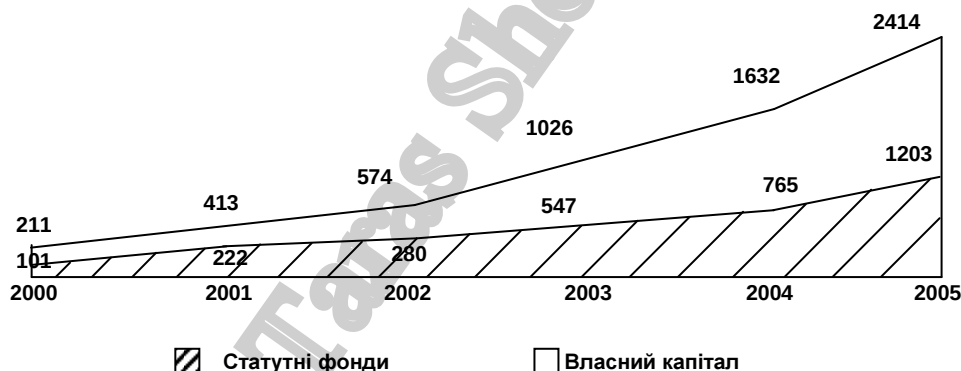


Рис. 2. Статутні фонди та власний капітал, млн євро

Виходячи з наведених даних, можна констатувати, що вітчизняні страховики ще набувають конкурентоспроможності. Для того, щоб українські страхові компанії займали гідне місце в фінансовій системі країни, в державі повинна бути сформована і постійно втілюватися у життя відповідна політика по відношенню до національного страхового ринку.

З метою забезпечення кращого контролю за сферою страхування та створення сприятливих умов для розвитку страхової діяльності Лігою страхових організацій України разом з Держфінпослуг розроблено Проект Концепції розвитку страхового ринку України до 2010 року, який затверджено розпорядженням КМ України від 23.08.05 за №369-р. Це Програма розвитку вітчизняного страхового ринку якою передбачається вирішення низки важливих для національних страховиків завдань, виконання яких повинно покращити стан справ у цьому секторі економіки та підняти його конкурентоспроможність. Вони стосуються: удосконалення нормативної бази; підвищення платоспроможності страхових організацій; розширення ринку страхових послуг та підвищення їхньої конкурентоспроможності; удосконалення порядку оподаткування страхової дія-

льності; коригування вимог щодо створення та діяльності страхових організацій; розвитку інфраструктури страхового ринку.

Більшість заходів, що спрямовані на забезпечення надійності та фінансової стійкості системи страхування в Україні, інтеграцію українського і міжнародного страхових ринків, мають бути реалізовані протягом наступних років. Серед напрямків встановлення стратегічних підходів, які повинні бути покладені в основу державної політики у сфері страхування, є шляхи створення законодавчих та економічних умов для стимулювання розвитку страхового ринку, а саме використання **МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ IAIS** (Міжнародної асоціації органів нагляду за страховою діяльністю).

До IAIS входять понад 100 органів нагляду за страховою діяльністю з усього світу, зокрема Держфінпослуг України, та понад 60 спостерігачів, серед яких страхові та перестрахові компанії, професійні асоціації, міжнародні фінансові інститути тощо.

Членство в Асоціації забезпечує значно серйозніший рівень представництва України на міжнародному рівні, інформування світової громадськості про стан реформування страхового сектору України та розширює мож-

ливості залучення міжнародних інвесторів до українського ринку, а також відкриває повний доступ до бази даних IAIS, можливість налагодження тісної співпраці з іншими членами асоціації, брати участь у розробці нових міжнародних стандартів, принципів та документів з питань страхування. Крім того, Асоціація підтримує контакти з органами, що здійснюють регулювання та нагляд за іншими, ніж страхування, ринками фінансових послуг.

Завдяки членству в IAIS, Держфінпослуг отримала доступ до бази даних, яка містить інформацію про законодавство країн-членів IAIS. Ця інформація дає можливість порівняти страхове законодавство декількох країн в певних сферах, а також при розробці нормативно-правових документів врахувати стандарти та принципи, що розробляються IAIS.

Серед цілей, які характеризують Міжнародну асоціацію організацій-наглядачів страхової сфери ("IAIS") слід відмітити наступні:

- ✓ співпраця над удосконаленням нагляду за страховою сферою на національному та міжнародному рівні з тим, щоб підтримувати ефективні, справедливі, безпечні та стабільні ринки страхування, а також задля користі та захисту власників страхових полісів;
- ✓ сприяння розвитку належним чином регульованих ринків страхування;
- ✓ сприяти підтриманню стабільності в глобальному масштабі. З метою більш детальної характеристики асоціації слід навести деякі з головних принципів страхування:

- Адекватність і платоспроможність капіталу (ICP 23): Орган нагляду вимагає від страховиків дотримуватися визначеного режиму платоспроможності. Цей режим охоплює вимоги до адекватності капіталу і вимагає відповідних форм капіталу, які дозволять страховику покривати значні непередбачені втрати;
- Інформація, розкриття і прозорість на ринку (ICP 26): Орган нагляду вимагає від страховиків вчасно розкривати відповідну інформацію, щоб зацікавлені сторони мали чітке уявлення про комерційну діяльність страховиків і фінансове становище, і полегшити розуміння тих ризиків, яким вони піддаються.

Точка зору "IAIS" на стандарти, які створює Рада ("IASB"):

- ✓ "IAIS" підтримує гармонізовані принципи бухгалтерського обліку;
- ✓ цілісний підхід до визначення капіталу та зобов'язань має вирішальне значення для вагомого розкриття інформації;
- ✓ члени "IAIS" одноставно виступають проти використання власного кредитного рейтингу при визначенні зобов'язань

Міжнародні стандарти не завжди мають регулювати усі зобов'язання щодо фінансової звітності, особ-

ливо це відноситься до випадків застосування Міжнародних стандартів аудиту (MCA)/ Міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ).

До головних видів діяльності "IAIS" слід віднести:

- ✓ вироблення міжнародних стандартів з нагляду за сферою страхування;
- ✓ допомагати органам нагляду впроваджувати стандарти;
- ✓ сприяти налагодженню співробітництва між наглядом сфери страхування;
- ✓ підтримувати координацію з іншими організаціями з фінансового сектору і міжнародними організаціями.

Позитивні тенденції економічної динаміки, які спостерігаються в Україні свідчать про поступовий перехід національної економіки до нової фази розвитку, в якій повинні виявлятися результати здійснених протягом п'ятнадцяти років розвитку ринкових економічних відносин.

Між тим, практика поки що не дає підстав для висновку про незворотність та стійкість змін на краще. Зміщення акценту економічного зростання на внутрішні чинники розвитку, яке відбувається у другій половині цього року супроводжувалося уповільненням темпів економічного зростання і погіршенням стану бюджетних надходжень. Відсутність дієвих структурних зрушень в економіці свідчить про те, що в ній до цього часу не запрацювали механізми саморегульованих процесів, які забезпечують збалансованість соціально-економічного розвитку та внутрішні стимули до економічного зростання.

Між тим, формування нової економічної моделі потребує не скільки зміцнення заходів регулювання, що є суттєво важливими для успішного застосування міжнародних стандартів, скільки на державному рівні необхідно приділяти більше уваги створенню передумов для регулювання. Тобто необхідно прикладати великі зусилля для зміцнення зв'язків між різноманітними стандартами та кодексами, які впливають також на застосування міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та аудиту (вони включають документи, пов'язані із наглядом, ринками цінних паперів, а також керівництва компаніями) та запобігти будь-які усе ще існуючі пропуски. Згадані принципи мають чітко визначити регуляторні наслідки різноманітності фінансових систем та ринкових структур різних країн. Повне та збалансоване поєднання можливості та організації забезпечення засобів сприяння точному застосуванню стимулів (як заохочуючи, так і стримуючи) міжнародних стандартів є ключовим моментом успішного використання згаданих стандартів.

За оцінками міжнародних рейтинг-агентств, за рівнем корупційності Україна перейшла з 122 на 107 місце, а також на лютневій пленарній сесії Міжнародної групи з боротьби з фінансовими зловживаннями (FATF), Україну викреслено з "чорного" списку країн, які ведуть недостатню боротьбу з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом.

Надійшла до редколегії 12.05.2006

Т. Гайдай, канд. екон. наук, доц.

ГЕНЕЗИС ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУЦІЙ В ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕОРІЇ

Стаття присвячена з'ясуванню особливостей генезису теоретичного дослідження інституцій у науковій спадщині попередників та сучасників раннього інституціоналізму з кола представників провідних течій економічної теорії – ортодоксії та гетеродоксії.

The article is devoted to investigation of institution theoretical research genesis in scientific heritage of representatives of main streams of economic theory.

Постановка проблеми. Динамічний розвиток інституційно спрямованих досліджень в світовій та вітчизняній економічній науці привертає увагу науковців

як до подальшого розвитку власне інституційного напрямку, так і до поглибленого аналізу різноманітних аспектів його інтелектуальної історії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що сучасна інституційна економічна проблематика все більш активно розробляється в країнах його традиційного виникнення та еволюції (США, Західна Європа), а також у Латинській Америці, Південно-Східній Азії, східноєвропейських країнах, зокрема в Росії, а в останні роки і в Україні. Серед російських прихильників інституційної теорії авторами фундаментальних праць є А. Аузан, А. Олейнік, А. Шастітко, Р.Капелюшніков, Р. Нурсєєв, В. Полтерович, А. Тарушкін, О. Іншаков та ін. З числа українських дослідників, які безпосередньо займаються інституційною проблематикою, слід назвати А. Гриценка, С. Архєреєва, В.Тарасевича, О. Чаусовського, І. Малого, В. Лагутіна, О. Прутську, О.Яременко, В. Якубенко та ін.

Разом з тим, набагато менша увага приділяється вивченню становлення та еволюції методологічних основ інституційної теорії, їх історичному генезису в загальнонауковому контексті. Серед українських вчених, які працюють в цій історико-економічній галузі слід назвати Л. Корнійчук, О.Маслова, О. Нестеренко і самого автора статті. У зв'язку з цим слід підкреслити той нюанс, що світові "бестселери" з історії економічних учень на зразок "magnum opus" Й.А. Шумпетера "Історія економічного аналізу", М. Блауга "Економічна думка в ретроспективі" та ін., написані переважно з огляду на історію розвитку світової економічної ортодоксії. Тобто виключають поглиблене дослідження еволюції інституційного напрямку. Саме тому безсумнівний науковий інтерес становить теоретичне осмислення елементів того інтелектуального ландшафту, на якому визрів інституційний напрям.

З огляду на це **метою даної публікації** є з'ясування особливостей генезису теоретичного дослідження інституцій в науковій спадщині попередників та сучасників раннього інституціоналізму. Цьому підпорядковані такі *дослідницькі завдання*, як порівняльний аналіз розробки інституційно орієнтованої проблематики представниками провідних течій економічної теорії – ортодоксії, а також аналогічний аналіз інституційної спрямованості поглядів представників економічної гетеродоксії.

Дослідження проблеми та наукові результати. В структурі наукового процесу на всіх ключових етапах розвитку економічної науки можна чітко вирізнити домінуючі наукові напрями (ортодоксію) та їх теоретичні альтернативи (гетеродоксію). При всій незаперечності даної тези цікавим є те, що існують різні критерії їх виокремлення.

Так, автори фундаментального дослідження "Історія економічної теорії та методу" (1997) Р. Еклунд та Р. Хеберт вважають, що "домінуючу тенденцію можна визначити як *мейнстрім* (*mainstream*) чи *ортодоксію* (*orthodox*). На противагу їй спроби розробки іншого кола питань (тих, що безпосередньо не стосуються структури та функціонування ринку) є типовим для *не ортодоксії* (*unorthodox*), тобто того, що знаходиться за межами мейнстріму" [1, с. 1-2].

Історична ретроспектива розвитку економічної ортодоксії репрезентована зокрема класичною політичною економією, неокласичною теорією, а також кейнсіансько-неокласичним синтезом. До не ортодоксії чи *гетеродоксії* Р. Еклунд та Р. Хеберт, як і більшість авторів, відносять соціалістичні вчення, марксизм, радикальну політичну економію, історичний напрям і, звичайно ж, інституціоналізм.

Разом з тим, існує коло проблем, які є наскрізними для обох теоретичних відгалужень економічної науки. До них, на наш погляд, слід віднести проблему інституцій – їх суті та впливу на економічний розвиток.

Загальновідомо, що вивчення інституцій, інституційних чинників економіки та інституційного розвитку є основним предметом дослідження сукупності наукових течій, що об'єднуються під "кроною" (чи, за висловом Р. Еклунда та Р. Хеберта, "парасолькою") інституційної теорії. Йдеться як про ранній (старий) інституціоналізм, так і про сучасний традиційний та новий інституціоналізм.

В інституціоналізмі визнання значимості інституцій (*institution matter*) дійсно є базовою методологічною передумовою теоретичного дослідження економічної дійсності. Разом з тим, інституційна проблематика, як сфера наукових інтересів є, як показує поглиблений історико-економічний аналіз, значно ширшою ніж власне інституційний напрям (інституційна теорія). Річ у тім, що тією чи іншою мірою, явно чи у вигляді неявних передумов аналізу, інституційна проблематика привертала увагу представників інших наукових напрямів. Причому, вона знайшла певне відображення у теоретичній спадщині 1) як прихильників ортодоксії; 2) так і представників гетеродоксії; 3) як попередників інституціоналізму; 3) так і сучасників інституціоналізму.

Спробуємо детальніше розкрити зазначені аспекти.

По-перше, зупинимось на особливостях відображення інституційної проблематики у спадщині *попередників інституціоналізму, які репрезентували тогочасну економічну ортодоксію*.

Доінституційна ортодоксія представлена теоретичною спадщиною класичної та неокласичної шкіл. Між ними простежуються явні ознаки спадкоємного розвитку та наслідування фундаментальних методологічних (дослідницьких, аналітичних) та теоретичних основ.

Спільними рисами методології для обох шкіл (парадигм) є такі риси, як: – вивчення загальних об'єктивних економічних закономірностей ринкової системи; – "космополітичність" економічної теорії; – економічний індивідуалізм, – гедонізм; – концепція економічної раціональності економічної поведінки; – побудована на ній модель "економічної людини"; – розробка політекономії мінових цінностей (а не сутнісних людських сил та соціальних умов); – обмеження структури та факторів суспільного багатства матеріальними чинниками; – і, нарешті, цілковите винесення ролі держави за межі теоретико-економічного аналізу та ліберальної політики.

У методологічному арсеналі економічної ортодоксії традиційно переважала адекватність теорії (наявність жорсткого теоретичного ядра), домінування абстрактно-логічного методу, дедуктивний метод, чітко виражене теоретичне системоутворення. Все це в комплексі традиційно визначало відмінність ортодоксальної класичної та неокласичної теорії від економічної гетеродоксії зразка історичного напрямку чи інституціоналізму.

Разом з тим, в творах класиків (неокласиків) також можна знайти інституційний контекст. Але не в якості предмету дослідження, а у вигляді неявних теоретичних передумов економічного аналізу. Неявних – у тому розумінні, що їх існування безумовно передбачається, але не включається у тканину економічного дослідження, не входить у його безпосереднє предметне поле.

Елементами такого неявного інституційного фону в спадщині класиків (А. Сміта, Д. Рікардо, Ж.Б. Сєя, Дж.Ст. Мілля) та неокласиків є приватна власність (священна і недоторкана, тобто із правовим чином захищеними правами власності), ринковий устрій (товарне виробництво та система товарного обміну), конкуренція. Звісно, що все це – найважливіші інституції ринково-підприємницької системи. Але вони не є безпосереднім об'єктом дослідження, а становлять загальний фон, на якому розгортається аналітично-пізнавальна діяльність представників ортодоксії. Їх вагомість безумовна, але це не означає їх включеність у предметне поле теорії.

По-друге, зупинимось на особливостях відображення інституційної проблематики у спадщині *попередників інституціоналізму, які репрезентували тогочасну економічну гетеродоксію*.

Доінституційна гетеродоксія представлена теоретичною спадщиною представників історичного напрямку, який виник у Німеччині у першій третині XIX ст. В доінституційний період (перша і друга третини XIX ст.) до їх числа належать основоположник історичного напрямку – Ф. Ліст та його послідовники і наукові спадкоємці – представники старої В. Рошер, Б. Гільдебранд, К. Кніс (40-60-ті рр. XIX ст.).

Він збагатив світову економічну науку неортодоксальним баченням предмету економічної науки, неортодоксальними принципами методології та теоретичними підходами. Тим самим він значною мірою визначив тенденції розвитку світової гетеродоксії в економічній теорії XIX та XX ст., вплинувши на її генезис та подальшу еволюцію.

Більшість дослідників історії економічної думки вважають історичний напрям безпосереднім передвісником (джерелом) європейського та американського інституціоналізму. Представника даного напрямку були тіми, хто впритул звертався до проблематики економічних інституцій, тим самим виступаючи *ідейними та теоретичними передвісниками (попередниками) інституціоналізму*, зокрема його історично першої форми – раннього інституціоналізму кінця XIX – початку XX ст.

З інституціоналізмом історичний напрям, в цілому, об'єднують наступні фундаментальні для гетеродоксії XIX та XX ст. риси методології:

1. Історичний метод – вивчення еволюції, розвитку господарської системи; ретельна періодизація етапів економічного розвитку.
2. Емпіризм в якості альтернативи абстрактно-аналітичному методу класиків.
3. Міждисциплінарний підхід в економічних дослідженнях – синтез економічного знання з іншими галузями суспільствознавства (історією, правом, соціологією, соціальною психологією, антропологією тощо).
4. Врахування національних особливостей економічного розвитку, ігнорування загальних економічних закономірностей, досліджуваних класичною школою.
5. Врахування широкого кола неекономічних та нематеріальних чинників економічного розвитку (соціальних, етичних, моральних, правових).
6. Визнання суттєвої ролі суспільних (соціальних, національних, державних) утворень (інституцій) всупереч методологічному індивідуалізму класиків.
7. Етатизм (визнання визначної ролі держави) в економічній теорії та економічній політиці.

Зазначені методологічні засади відіграли структуроутворюючу роль для історичного напрямку, оскільки стали визначальними для всіх етапів його еволюції, а також обумовили ідейно-теоретичні відмінності від класичної (а згодом і неокласичної) ортодоксії. В XX ст. провідні методологічні засади історико-соціального напрямку втілювались та далі розвивались в теорії інституціоналізму. Інституційній теорії також властиві вивчення суспільної природи інституцій, міждисциплінарність, переважання емпіризму над домінуванням теоретичного абстрагування та жорсткою (формалізованою) аналітикою, ігнорування загальних (універсальних та позасоціальних) економічних закономірностей, досліджуваних класичною та неокласичною ортодоксією, акцент на вагомості ролі неекономічних та нематеріальних чинників економічного розвитку, історичний підхід, який знаходить втілення в ідеї інститу-

ційної еволюційної зміни, інституційного відбору, інституційного наслідування.

Багато в чому спільним для обох провідних напрямів економічної гетеродоксії (історичний напрям – переважно втілював гетеродоксію XIX ст., інституційний – XX ст.) є спільність змістовного наповнення предметного поля економічної науки. Йдеться про спорідненість у дослідженні навколо інституційного проблематики.

Нагадаємо, що введення у науковий економічний вжиток терміну "інституція", який дав назву однойменному науковому напрямку, здійснено представниками раннього інституціоналізму. Так, основоположник раннього інституціоналізму Т. Веблен трактував інституції, як "усталені навички мислення, спільні для більшості людей" [2, с. 239]. Він виходив з того, що інституції є продуктом тривалого попереднього історико-соціального досвіду людей. За Т. Вебленом, "інституції – це результати процесів, що відбувались в минулому, вони пристосовані до обставин минулого" (1899) [3, с. 202]. Веблен досліджував культурні та психологічні основи певних типів інституцій та інституційної зміни [1, с. 428].

Його сучасник американський інституціоналіст У. Гамільтон визначав категорію "інституція", як "вербальний символ, який описує низку суспільних звичаїв", "переважаючий і стійкий спосіб мислення чи дії, відтворений у звичках груп чи звичаях народу", "процедури загальної згоди" (1932) [4, с. 84]. Світ звичаїв і звичок він вважав сплетенням інституцій.

Тобто фактично завдяки інституціоналістам відбулось визначення (хоч і дуже розмите) та введення у науковий вжиток категорії інституції. Тим самим інституціоналісти вперше здійснили опредмечування інституцій як головного об'єкту їх дослідження. Але чи означає це, що все те, що розуміється під інституціями, їх теоретичний зміст, як то: суспільний спосіб мислення, ментальні та поведінкові стереотипи, традиції, звичаї, господарська етика, правила, норми, право тощо не було взагалі предметом дослідження економічної науки в доінституційний період?

Безумовно, ні. Спробуємо аргументувати це детальніше.

Центральним елементом теоретичної системи основоположника історичного напрямку Ф. Ліста є вчення про продуктивні сили національної економіки. В структуру продуктивних сил поряд з такими традиційними матеріальними елементами, як засоби виробництва, Ф. Ліст включив і численні нематеріальні чинники. До них він відносив "людський капітал" (наукові відкриття, знання, освіту, винаходи, досягнення культури), етику, мораль, суспільні інституції (родину – моногамію, релігію – християнство, а також уряд, право, пресу, поліцію та ін.). На цій основі Ф. Ліст критикував теорію непродуктивної праці А. Сміта за обмеження предмету дослідження лише матеріальними чинниками багатства та міновими цінностями.

Як бачимо, Ф. Ліст був чи не найпершим, хто ввів у предметне поле політичної економії початку XIX ст. те, що за своєю суттю (на той час ще при відсутності єдиної узагальнюючої назви) може бути визначено як інституції. Тобто він одним з перших акцентував увагу на ролі політико-правових, соціокультурних інституційних факторів в економічному розвитку.

Це – новаторський, оригінальний (і як виявилось набагато пізніше – перспективний) для тогочасної економічної науки підхід знову ж за своєю суттю започатковував про- чи протоінституційний метод та про- чи протоінституційну наукову традицію [детальніше суть терміну протоінституції див.: 5, с. 59-60]. Вона отримує подальший розвиток у послідовників Ф. Ліста в різних генераціях історичної школи, і, звісно ж, найбільш повно – в інституційній теорії XX ст.

Вищезазначене дає змогу зробити висновок про розробку теоретично близькими попередниками інституціоналізму, так би мовити, проінституційної проблематики або свого роду "протоінституціоналізму".

По-третє, розглянемо особливості відображення інституційної проблематики у спадщині *сучасників інституціоналізму* (перша половина XX ст.) з числа *представників ортодоксії*.

В цілому, для представників неокласики першої третини (а надалі і всього) XX ст. характерним є продовження сприйняття інституційних засад ринкової системи як неявних передумов аналізу, існування яких є обов'язковим, але при цьому фактично винесено за межі цього аналізу. Інституційний устрій постає як сукупність рамкових умов організації та функціонування ринку. Інституційні рамки ринкової системи (права власності, конкуренцію, рівні економічні можливості учасників ринку, державне регулювання, соціальні норми тощо) швидше передбачаються, аніж спеціально досліджуються.

Певні зрушення відбуваються у неортодоксальній чи оновленій неокласиці (теорії монополістичної чи недосконалої конкуренції, неолібералізм, неовівстрійська школа). Так, наприклад, автори теорії монополістичної конкуренції Е. Чемберлін та недосконалої конкуренції Дж.В. Робінсон (1933), одними з перших ввели інституцію ринкової конкуренції в предмет дослідження, зосередившись на ознаках модифікації механізму ринку, видозмінах конкуренції в нових умовах. Також різні школи європейського неолібералізму (ордолібералізм, лондонська) включають елементи інституційного устрою у площину власних досліджень в якості тих правил гри чи рамкових обмежень економічної системи, дотримання яких має забезпечувати держава.

Цікавим прикладом порушення і розробки інституційної проблематики представниками неолібералізму є теоретична спадщина лідера неавстрійської школи Ф. фон Хайєка. Зокрема, йдеться про ту її частину, яка стосується природи інституцій та інституційних змін. Відкриття та переосмислення ідей Нобелівського лауреата (1974) відбулось із великим часовим запізненням – в останній третині XX ст. І це не випадково. Знаходження нових змістів у його працях відбулось у контексті з піднесенням популярності неoinституціоналізму. З останнім спадщиною Хайєка споріднює настільки багато схожого, що вченого останнім часом прийнято вважати ідейним предтечею нових інституціоналістів.

Спільним у них і у Ф. фон Хайєка є, зокрема, розуміння інституцій. Хайєк також вважав, що інституції утворюються декількома типами правил, що структурують взаємодію між людьми і таким чином забезпечують узгодженість їх очікування. Інституції як норми Хайєк детально структурує та типологізує [6, с. 3].

У відомій праці "Згубна самовпевненість" Ф. фон Хайєк зазначає: "...підкоряючись певним правилам поведінки, ми вписуємось у гігантську систему інституцій та традицій: економічних, правових та моральних" [7, с. 29]. Генезис інституцій Хайєк пов'язує з цивілізаційним та культурним розвитком націй [7, с. 32, 45-47].

В галузі макроекономічного аналізу лідером економічної ортодоксії у першій половині XX ст. став Дж.М. Кейнс. Як не дивно, і він також не обійшов своєю увагою значимість інституцій для економічного розвитку ринкового господарства. У його фундаментальній праці "Загальна теорія зайнятості, проценту і грошей" вчений зважає на роль інституцій у зміні економічних умов функціонування ринку та спонукальних мотивів формування елементів сукупного попиту – споживчого та інвестиційного. "Сила всіх цих мотивів

буде різко змінюватись в залежності від характеру існуючих інструментів та економічної структури суспільства, що розглядається нами, в залежності від звичок, що створюються расовими особливостями, рівнем освіти, умовностями, релігією, існуючих уявлень про мораль, в залежності від переважаючих зараз сподівань та минулого досвіду ...", – писав Дж.М. Кейнс [8, с. 109]. Звички, умовності, релігія, існуючі уявлення про мораль, минулий досвід – все це і є інституції.

По-четверте, розглянемо особливості відображення інституційної проблематики у спадщині *сучасників інституціоналізму* з числа *представників гетеродоксії* першої половини XIX ст.

В період теоретичного формування інституціоналізму, в останній третині XIX – на початку XX ст. історичний напрям був представлений такими теоретичними відгалуженнями, як нова історична школа (70-90-ті рр. XIX ст., Г.Шмоллер, Л.Брентано) та новітня історична школа (90-ті рр. XIX ст. – перша третина XX ст., В.Зомбарт, М.Вебер), а також соціальний напрям (Р.Штаммлер, Р.Штольцман, А.Амонн). Згодом, наприкінці XIX – на початку XX ст., історичний напрям вийшов за межі переважно німецької економічної думки, отримавши поширення в економічній теорії інших європейських країн, включно з Росією та Україною, а на американському континенті – також США. Саме в американській економічній теорії теоретико-методологічна подібність історичного напрямку та інституціоналізму давала попервах підстави навіть для повного отождолення одного з іншим.

Німецький економіст, лідер нової історичної школи Г. фон Шмоллер під інституцію розумів "частковий (partial) порядок суспільного життя, який слугує особливим цілям і який може зазнавати подальшої незалежної еволюції. Він створює на тривалий час міцне підґрунтя для соціальної взаємодії, таке, як, наприклад," [9, с. 61]. Впроваджуючи правовий підхід в економічну теорію, він по суті займався економічною проблематикою формальних суспільних інституцій.

В працях лідерів новітньої історичної школи В. Зомбарта та М. Вебера в якості провідного напрямку дослідження теоретично розроблялась проблема пріоритетності духовного, етико-психологічного, фактору в історичному господарському розвитку, зокрема, в генезисі капіталізму. Серед інших економічних проблем В. Зомбартом, зокрема, досліджувалась історія капіталізму як реалізація буржуазного господарського духу.

Але найбільш вагомою і впливовою для західного суспільствознавства XX ст. стала наукова спадщина М. Вебера, присвячена проблемам зародження та розвитку капіталізму як форми цивілізації та економічної системи підприємницьких відносин. Основні праці М. Вебера – "Протестантська етика та дух капіталізму" (1905), "Господарська етика світових релігій" (1916-1919), "Історія господарства" (1923), в яких досліджувався генезис капіталізму, вплив релігійно-етичних принципів на господарський розвиток, вплив протестантизму на формування підприємницької системи, започаткована концепція "ідеальних типів" як інструменту теоретичного дослідження історичної багатоманітності господарського життя.

Найбільш вагомим фактором історичного генезису та подальшої еволюції капіталізму як господарської системи має введене М. Вебером поняття "капіталістичного духу". Для народів Європи його втіленням Вебер вважав етичні принципи протестантизму – індивідуалізм, прагматизм, раціональність, ощадливість, трудове служіння, споживацький аскетизм.

В інституційному аспекті знаменно те, що під "духом" Вебер розумів сукупність етичних норм (принципів), які регулюють весь уклад життєдіяльності [10, с. 74]. У все-

світньо відомій праці "Протестантська етика і дух капіталізму" він визначає сутність "капіталістичного духу" не стільки категоріально, скільки контекстуально. М. Вебер попереджує читача, що поняття "капіталістичний дух" проясниться поступово, лише з розгортанням всього теоретичного аналізу. Це і "певний стиль життя, нормативно обумовлений і такий, що виступає в "етичному" обличчі", тобто це – "тип сприйняття та поведінки" [10, с. 80], "комплекс зв'язків ... під кутом зору їх культурного значення" [10, с. 70], в інших місцях – це специфічний етос, правила життєвої поведінки та "етики" [10, с. 73-74], певний тип мислення [10, с. 85].

Теоретико-методологічна спрямованість соціального напрямку, започаткованого в економічній теорії Німеччини Р. Штаммлером, Р.Штольцманом та ін. полягала у впровадженні соціального аналізу економічних явищ і процесів, розробці правового та морально-етичного підходів, дослідженні ролі суспільних інституцій, їх розвитку та вдосконалення.

Висновки та пропозиції. Таким чином, особливості генезису теоретичного дослідження інституцій в економічній науці полягають в тому, що інституції мають значення для розвитку теоретичного аналізу не тільки в рамках інституційної теорії, але і інших напрямів, як з числа представників доінституційної економічної ортодоксії та гетеродоксії, так і сучасників інституціоналізму з числа обох структурних відгалужень економічної науки.

У науковій спадщині представників економічної ортодоксії (класиків, неокласиків) інституційний контекст (права власності, ринковий устрій, конкуренція і т.п.) присутній головним чином не в якості самостійного предмету дослідження, а у вигляді неявних теоретичних передумов економічного аналізу. У неортодоксальній неокласиці та неолібералізмі першої половини ХХ ст. спостерігається тенденція до включення елементів інституційного устрою у предметну площину теоретичних досліджень. Найбільш активно оригінальна і новаторська розробка інституційної проблематики (суті інституцій та інституційної еволюції) здійснена лідером неавстрійської школи Ф. фон Хайеком.

Аналіз наукової спадщини попередників та сучасників раннього інституціоналізму з числа представників економічної гетеродоксії (історичний напрям) дає можливість зробити висновок про їх значну теоретико-методологічну спорідненість, а тому вагому роль у започатковуванні та розвитку потужної та плідної проінституційної наукової традиції.

1. Ekelund R.B., Hebert R.F. A History of Economic Theory and Method. – 4th ed. The McGRAW – Hill Companies, inc. – N.Y. – 1997. 2. Veblen T. The Place of Science in Modern Civilisation and Other Essays. – N.-Y.: Huesch, 1919. 3. Веблен Т. Теория праздного класса. – М., 1984. 4. Hamilton W. Institution. Encyclopaedia of the Social Sciences. – N.-Y., 1932. – V. VIII. 5. Тарасевич В.М. Інституційна еволюція: від інстинктів до протоінституцій // Економічна теорія, 2005, № 1. 6. Hayek F. New Studies in Philosophy, Economics and the History of Ideas. – Chicago, 1978. 7. Хайек Ф. Пагубная самонадеянность. – М., 1992. 8. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. – М., 1999. 9. Schmoller G. Vjn. Grundriss der Allgemeinen Volkswirtschaftslehre. – Munich and Leipzig, 1900. 10. Вебер М. Избранные произведения. – М., 1990

Надійшла до редколегії 12.05.2006

Н. Гражевська, канд. екон. наук, доц.

СТРАХУВАННЯ ЯК ЧИННИК ЗМІЦНЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Здійснено аналіз сучасних тенденцій розвитку страхового ринку в умовах глобалізації економіки та обґрунтовано роль і значення страхування як важливого чинника перерозподілу капіталів, активізації інвестиційної діяльності, зменшення ризиків інноваційного розвитку та зміцнення національної конкурентоспроможності.

The analysis of the modern tendencies of the development insurance market in the conditions of the economics' globalization is gone and the role and the importance of the insurance as an important factor in the distribution of the capitals, the activate of the investment activity, the reduction of the risks of the innovation development and the strengthening of the national competitiveness is proved.

Складність та турбулентність сучасних цивілізаційних змін, пов'язаних з внутрішньосистемними та міжсистемними трансформаціями, асиметричністю та диспропорційністю еволюції світогосподарського устрою в умовах панування неоліберальної моделі глобалізації загострюють проблему позиціонування України в системі міжнародних економічних відносин як незалежної високорозвиненої держави. Практичне вирішення цієї проблеми можливе на основі розробки нових теоретико-методологічних підходів до оцінки існуючого стану та перспектив зміцнення національної конкурентоспроможності.

Загальноновизнано, що держава, яка не бажає залишатись на узбіччі цивілізаційних перетворень, повинна активно включатись до сучасних інтеграційних процесів, реалізуючи інноваційну модель розвитку, залучаючи до економіки інвестиції глобальних суб'єктів та формуючи ефективні механізми її захисту від можливих ризиків та потрясінь. За цих обставин страхування перетворюється на стратегічний фактор зміцнення національної конкурентоспроможності, здатний зменшити ризики інноваційного поступу, забезпечити перерозподіл капіталів, активізацію інвестиційної діяльності та дієвий соціальний захист населення, що актуалізує подальші теоретичні пошуки у цій царині.

Комплекс наукових проблем, пов'язаних з глобалізацією економіки є предметом досліджень багатьох визнаних науковців, в т.ч. лауреатів Нобелівської премії Дж.Стігліца, Дж.Тобіна та Л.Клайна, відомих зарубіжних та вітчизняних дослідників О.Білоруса, А.Ельянова, М.Кастельса, Г.Колодка, П.Кругмана, Дж.Ліпсі, Д.Лук'яненко, В.Новицького, М.Обстфельда, Ю.Пахомова, О.Плотнікова, А.Філіпенка, Ю.Шишкова та ін.

Питанням соціально-економічної природи страхових відносин, проблем та перспектив їх розвитку в макроекономічному та глобальному контекстах присвячені праці В.Базилевича, К.Базилевич, П.Бурая, К.Воблого, В.Грушка, І.Лютюго, А.Монті, Р.Пікус, С.Осадця, М.Портера, К.Пфайффера, Дж.Стігліца, В.Шелудько та інших відомих вітчизняних та зарубіжних дослідників. Водночас динамізм трансформаційних процесів, складність та незавершеність глобалізаційних змін, нові реалії реструктуризації економіки України в напрямку інноваційних зрушень потребують постійної уваги науковців до зазначеної проблематики. Відтак метою запропонованого дослідження є виявлення ролі та значення страхування як важливого чинника зміцнення конкурентоспроможності національної економіки в умовах глобалізації.

Загальноновизнаною є відсутність альтернатив глобалізації для людства в цілому. Об'єктивну основу цього про-

цесу складає інтернаціоналізація економіки, яка оптимізує використання ресурсів у планетарному масштабі та підвищує ефективність господарювання на основі потужного синергетичного ефекту взаємопроникнення та взаємодії національних господарських комплексів. Глобалізація породжує нову реальність економічного життя, що виявляється у переплетенні національних господарств на ринковій основі, взаємодії нових економічних суб'єктів, які конкурують на глобальних ринках, розвитку нетрадиційних механізмів та форм співробітництва, що отримують відповідне інституційне оформлення.

Водночас принциповим є усвідомлення того, що неоліберальна модель глобалізації, яка домінує у сучасному світі, є лише однією з можливих альтернатив багатоманітного процесу трансформації світової економіки. Заснована на ідеології монетарного лібералізму сучасна глобалізація носить стихійний, одновекторний та вмотивований характер, спрямований на реалізацію інтересів високорозвинених країн, які прагнуть до перерозподілу світового багатства з метою зміцнення власного потенціалу. За цих обставин формування національної моделі розвитку кожної країни відбувається в умовах гострої боротьби економічних інтересів представників транснаціонального та національного капіталу, впливових міжнародних організацій та національної еліти, а національна конкурентоспроможність виступає іманентним ринковому середовищу імперативом функціонування різнорівневих економічних систем.

Важливо зазначити, що одним із викликів глобалізації стає неспроможність держав регулювати економіку на національному рівні у відриві від світових господарських процесів і стану міжнародної кон'юнктури, оскільки діяльність глобальних суб'єктів господарювання та суперництво країн за притік іноземних інвестицій унеможливають використання таких традиційних макроекономічних інструментів як експортні субсидії, курс національної валюти, митні тарифи, ставка рефінансування центральних банків. Необхідно також

враховувати, що нарощування внутрішньофірмових трансакцій ускладнює реалізацію економічної і податкової політики, а зростаюча мобільність капіталу зменшує ефективність трудового законодавства, підриваючи можливість здійснення соціальних програм та досягнення цілей соціального добробуту.

Щодо сучасної вітчизняної економіки, то за індексом глобалізації, який щорічно публікує журнал "Foreign Policy" (Foreign Policy Globalization Index), на основі аналізу розвитку політичної, економічної, персональної та технологічної глобалізації у 62 країнах світу, на які припадає 96 % світового ВВП та 84 % населення, Україна посідає 43 місце та є останньою з усіх країн Центральної та Східної Європи в цьому рейтингу [7]. Водночас найважливіші критерії конкурентоспроможності національної економіки знайшли відображення в інтегральному показникові, розрахованому за методикою Світового економічного форуму. Основними його складовими є наступні індекси та субіндекси:

1. Індекс макроекономічного розвитку (макроекономічна стабільність, частка урядових витрат у ВВП, кредитоспроможність країни), пов'язаний з монетарною та фінансовою політикою, стабільністю фінансових інститутів.

2. Індекс суспільних інституцій (відповідність контрактів чинним правовим нормам, їх законодавчий захист, рівень корупції), пов'язаний із специфікацією прав власності та прозорістю діяльності всіх рівнів державної влади.

3. Індекс технологічного розвитку (трансфер та впровадження нових технологій, проведення науково-дослідних робіт, застосування інформаційних та комунікаційних ресурсів, інноваційна діяльність) як важливий чинник забезпечення динамізму національної економіки.

Дані, наведені у таблиці 1 підтверджують, що за рівнем конкурентоспроможності у 2001 та 2002 роках Україна значно відставала не лише від лідерів світової цивілізації, але і від багатьох постсоціалістичних країн. За даними, представленими Світовим економічним форумом у 2005 р., рейтинг України склав 84-ту позицію серед 104 досліджених країн [9].

Таблиця 1. Місце країни в рейтингу за рівнем конкурентоспроможності (2001, 2002 – 80 країн, 2003 – 104 країни), [8]

Країна	Індекс конкурентоспроможності			Субіндекси конкурентоспроможності (2001 р.)		
	2001	2002	2003	Макроекономічний розвиток	Інституційна система	Технологічний розвиток
Фінляндія	1	1	1	4	1	3
США	2	2	2	2	16	1
Канада	3	8	9	12	9	8
Сінгапур	4	4	6	1	7	17
Великобританія	12	11	12	16	6	15
Німеччина	17	14	13	22	14	12
Франція	20	30	30	28	29	28
Японія	21	13	11	29	25	5
Угорщина	28	29	39	49	30	21
Естонія	29	26	20	46	28	14
Словенія	31	28	33	50	23	25
Чехія	37	40	40	59	50	20
Польща	41	51	60	54	61	36
Росія	63	64	75	35	65	66
Україна	69	77	86	77	72	72

Звертаючи увагу на уповільнення темпів економічного зростання вітчизняної економіки, сучасні дослідники виділяють ряд факторів, які перешкоджають динамічному господарському розвитку, в тому числі:

✓ пріоритетність цінових чинників конкурентоспроможності в умовах реалізації експортної моделі

розвитку, що не стимулює якісне оновлення та структурну перебудову економіки;

✓ високий рівень залежності внутрішньої економічної динаміки від зовнішніх, невідконтрольних національному уряду умов.

Галузева структура промисловості України занадто обтяжена виробництвом первинних сировинних ресурсів та

напівфабрикатів. Так, наприклад, частка паливно-енергетичного комплексу в структурі промисловості України більш ніж удвічі перевищує відповідну частку в структурах промислового виробництва Франції, Німеччини та Італії. Водночас питома вага машинобудування та металообробки є нижчою у 1,5-2 рази. За 1991-2000 рр. енергоємність ВВП України зросла майже у 1,5 рази, досягнувши 2,28 кг у. п. на 1 грн., що у 9 разів вище, ніж у країнах-учасницях ОЕСР.

Згідно з висновками дослідження, проведеного фахівцями Світового банку, структура експорту України залишається занадто вразливою для зовнішніх шоків (рис.1) [6, 10]. Так, за 2004 р. експорт товарів та послуг в Україні зріс на 37,7 %, його частка у ВВП збільшилась до 61 %. Водночас зростання вартісних обсягів поставок сировини та матеріалів на 60 % відбулося за умов збільшення експорту їх фізичних обсягів лише на 10 % [4, с. 5-6].



Рис. 1. Товарна структура експорту України в 1999-2004 рр., %.

Таким чином, ефективна інтеграція вітчизняної економіки до глобального середовища потребує реструктуризації, спрямованої на створення системоутворюючих інноваційних галузей, освоєння нових високоефективних технологій, диверсифікацію джерел інвестування та впровадження дієвих механізмів захисту від економічних та технологічних ризиків і небезпек. За цих обставин страхування перетворюється на необхідний елемент стійкого розвитку вітчизняної економіки та стратегічно важливий чинник підвищення її конкурентоспроможності в умовах глобалізації.

Підтвердженням цьому є успішний зарубіжний досвід використання страхового сектора економіки як потужного джерела інвестицій. Наприкінці 1990-х років страховики Європи, Японії та США управляли загальним обсягом вкладених в економіку коштів на суму, що перевищувала 4 млрд. дол. У США широко розповсюджена практика надання страховими компаніями інвестиційних кредитів промисловим корпораціям терміном на 15-20 років; страхові компанії Великої Британії володіють понад 20 % акціонерного капіталу всіх зареєстрованих на Лондонській фондовій біржі акціонерних компаній; інвестиції страхових компаній Німеччини забезпечують 25 % усіх інвестицій в економіку країни [3, с.22].

Важливо зазначити, що пріоритетними тенденціями розвитку сучасних страхових відносин є концентрація страхового та перестрахового капіталів і формування транснаціональних страхових товариств; розвиток ринку страхових посередників та системи мегаброкерів; укрупнення споживачів страхових послуг на основі підвищення рівня капіталізації транснаціональних компаній та банків; зрощення банківського і страхового капіталів та зміцнення глобальних фінансових груп; інтенсивний розвиток приватного

комерційного страхування; інтеграція страхових, банківських та фінансових послуг тощо.

Практика засвідчує, що сучасні фінансово-промислові групи розвиваються на основі переплетення власності, диверсифікації діяльності та втягнення в сферу свого впливу новітніх секторів економіки. Інтегруючись у глобальну фінансову систему та активізуючи інвестиційну діяльність банки та страхові компанії перетворюються із посередників у фінансових та платіжних операціях на рушійну силу економічного розвитку.

За цих обставин входження України до глобального страхового простору є важливим чинником успішного розвитку вітчизняної економіки за рахунок залучення іноземних інвестицій, вдосконалення страхової інфраструктури, підвищення капіталізації та ємності страхової галузі, покращання якості страхових послуг, розширення їх асортименту, підвищення рівня конкуренції на вітчизняному страховому ринку, інтенсифікації діяльності національних операторів, удосконалення страхових продуктів та параметрів страхового захисту, зниження страхових тарифів, оптимізації та детінізації перестраховування тощо.

Водночас слід звернути увагу на стихійність сучасних глобалізаційних процесів, яка породжує центропериферійну будову світового страхового простору, його нестабільність та постійне генерування потрясінь. За цих умов зростання відкритості вітчизняної економіки та подальша лібералізація режимів міжнародного переміщення страхових послуг породжують загрозу національній безпеці у зв'язку з послабленням контролю над страховими резервами та інвестиційними коштами внаслідок реструктуризації вітчизняного страхового ринку на користь багато-профільних компаній з іноземним капіталом, поширення недобросовісної цінової конкуренції та поглинання іноземними страховими компаніями неконкурентоспроможних вітчизняних фірм. За результатами експертного опиту-

вання, проведеного журналом "Страхова справа", 93 % фахівців переконані, що з приходом іноземних компаній відбудеться поглинання або витіснення українських страховиків [5, с.49].

Важливо зазначити, що за сучасних умов національний ринок страхових послуг переживає нову стадію розвитку, пов'язану з укрупненням та поступовою інтеграцією до світової системи страхування. Підтвердженням цього є лібералізація страхової діяльності, законодавча регламентація відкритості страхового ринку України та скасування обмежень щодо участі в статутному фонді страховиків іноземних засновників; високі темпи розвитку та збільшення ємності страхового ринку, який протягом 2002-2004 рр. зростав щорічно майже на 100 %; підвищення капіталізації страхових компаній, які у 2004 р. мали загальний обсяг сформованих статутних фондів близько 760 млн. євро; подальша реструктуризація страхового ринку, об'єднання страхового та перестрахового капіталів, злиття страхового, банківського та позикового капіталів.

Однак за даними Аналітичної доповіді Центру Разумкова, номінальне зростання основних показників рівня розвитку вітчизняного страхового ринку, не супроводжується адекватним покращенням його якісних параметрів. Українські страховики не акумулюють вагомні інвестиційні ресурси на процеси розширеного відтворення, зростання економіки держави та добробуту громадян. Обсяги сплачених статутних фондів вітчизняних страхових компаній підтверджують їх низьку конкурентоспроможність. За експертними оцінками для успішної конкуренції на світовому страховому ринку статутний фонд має становити близько 50 млн. дол. Такого статутного фонду не має жодна українська страхова компанія (у 2002 р. найбільший статутний фонд серед українських страхових компаній non-life складав 20,6 млн. дол., страхових компаній life – 1,9 млн. дол.) [3, с.6].

На думку експертів, на вітчизняному страховому ринку присутні негативні явища, пов'язані з його непрозорістю, інтенсифікацією продаж за рахунок порушення антимонопольного законодавства; активного використання адміністративного ресурсу; корпоративних зв'язків з державними органами; відомчого лобіювання інтересів окремих страховиків; поширення кептивних компаній, які відстоюють винятково корпоративні інтереси, будуються за галузевою належністю та працюють під опікою місцевих органів влади; демпінгу тарифів; неетичної поведінки та використання брудних технологій; необізнаності клієнтів тощо [5, с.47-48]. Фахівці переконані, що майже незмінний протягом 2001-2003 рр. рівень страхових виплат в Україні свідчить про те, що обсяги реального страхування залишаються постійними, коло клієнтів – незмінним і відбувається лише їх перерозподіл [2, с.18].

Таким чином, український страховий ринок сьогодні не є дієвим чинником інвестування національної економіки, захисту інтересів суб'єктів господарювання та окремих громадян. Низька фінансова спроможність вітчизняних страховиків провокує відплив значних фінансових ресурсів через перестрахування за кордон (75-100 млн. дол. щорічно), підриваючи національну конкурентоздатність та сприяючи інвестуванню іноземних економік. В той час як у країнах з динамічною інноваційно-інвестиційною економікою страхується 90-95 % ризиків, в Україні цей показник у 2003 р. складав лише 6 %. При цьому рівень страхових ви-

плат по відношенню до страхових премій становив 12,2 % на тлі загальноприйнятих у світі 70 % [1, с.47].

За цих обставин подальший розвиток страхового ринку в Україні потребує формування та реалізації активної державної політики щодо розвитку страхових відносин, удосконалення структури страхового сектора, підвищення ефективності та забезпечення прозорості страхового ринку, збільшення кількості та покращення якості страхових продуктів, приведення чинного законодавства у відповідність до норм, правил та вимог Європейського Союзу, вдосконалення державного нагляду за страховою справою, підвищення рівня сертифікації кадрів, що працюють на страховому ринку. Важливою проблемою є відновлення довіри страхувальників до вітчизняних страхових компаній, створення належної системи гарантування страхових виплат, підвищення страхової культури громадян на основі зростання поінформованості населення про існуючі види страхування, його правила та норми, рейтинг страхових організацій, структуру власності на страховому ринку.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

1. Страхування суттєво впливає на соціально-економічну стабільність суспільства і належить до кола чинників, які визначають рівень економічної безпеки країни, її конкурентоспроможність, перспективи інноваційно-інвестиційного розвитку та дієвого соціального захисту суб'єктів господарювання і населення.

2. За умов реалізації сучасної неоліберальної моделі глобалізації загрозу динамічному розвитку національного страхового ринку складають як внутрішні (непослідовна та суперечлива урядова політика), так і зовнішні (стихийний розвиток глобального страхового ринку, підпорядкований інтересам транснаціонального капіталу) фактори.

3. Поступовий та тривалий процес розвитку якісного конкурентоспроможного страхування в Україні стримується багатьма об'єктивними та суб'єктивними чинниками, в т.ч. недосконалістю чинної нормативно-правової бази, непослідовністю дій щодо організації державного нагляду за страховою діяльністю, непрозорістю схем кредитування, нестійкістю податкової системи, неоптимальністю страхових портфелів компаній, недоліками контролю та фінансової звітності, низьким рівнем кваліфікації кадрів, відсутністю традицій та позитивного досвіду роботи з клієнтами.

4. Гармонійне та ефективне входження вітчизняного страхового ринку до глобального страхового простору потребує фінансово-економічної стабільності, чіткої цілеспрямованої державної політики щодо зміцнення та розвитку страхових відносин, підвищення конкурентоспроможності національної страхової системи, адаптації вітчизняних стандартів до світових вимог, удосконалення державного регулювання інвестиційної діяльності, покращання інфраструктури страхового ринку та підвищення страхової культури населення.

1. Азаров М. Розвинуте страхування – каталізатор економічного зростання // Національна безпека і оборона. – 2003. – №6 (42).
2. Бовкун А. На страховому ринку без структурних змін // Контракти. – 19.05.2003 р.
3. Страховий ринок в Україні: стан, проблеми, перспективи (Аналітична доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. – 2003. – №6 (42).
4. Сучасні економічні тенденції та нова парадигма економічної стратегії України / Я.А.Жаліло, Я.Б.Базиліук, Я.В.Белінський та ін. – К.: Знання України, 2005.
5. Тринчук В. Перспективи розвитку страхового ринку у зв'язку зі вступом України до СОТ. Аналітичний зріз за результатами експертного опитування, проведеного журналом "Страхова справа" // Страхова справа. – 2005. – №3 (19).
6. Урядовий кур'єр. – 12.04.2005.
7. Measuring Globalization: Economic Reversals, Forward Momentum by Foreign Policy, A.T. Kearney. March/April 2004 // www.Foreignpolicy.com.
8. The Global Competitiveness Report, World Economic Forum. – Geneva, 2003.
9. http://www.weforum.org/pdf/gcr/ExecSumm_Final.
10. <http://www.ukrstat.gov.ua>

Надійшла до редакції 12.05.2006

СУСПІЛЬНЕ ВІДТВОРЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ: ПРОБЛЕМИ І ПРОТИРІЧЧЯ

Досліджено особливості суспільного відтворення трансформаційної економіки. Проаналізовано проблеми нагромадження капіталу і його вплив на деформацію процесів відтворення.

The article deals with the specifics of social formation in transition economy. The author presents analyses the problems of capital accumulation and its influence on deformation of formation processes.

Трансформація адміністративно-командної економіки в ринкову, пов'язана із зміною характеру суспільного відтворення; воно приймає перехідний тип з притаманними йому рисами та протиріччями. Це відображається на нагромадженні капіталу. Так, нагромадження капіталу концентрується не в сфер виробництва, а в сфері обігу. Частина його ховається в "тінь", обслуговує тіньові процеси. Спостерігається втеча капіталу за кордон, обслуговування ним відтворення в іноземних економіках.

Особливості нагромадження капіталу в трансформаційній економіці вносять, в свою чергу, специфіку у суспільне відтворення, деформуючи процеси його здійснення. Це визначає актуальність проведеного в статті дослідження і вибір її теми.

Проблемам суспільного відтворення трансформаційних економік присвячено праці українських економістів В. Гейця, Б. Кваснюка, В. Тарасевича [4], російських – С. Меншикова, Є. Ясіна [2]. Разом з тим, ці питання потребують подальших досліджень.

Метою статті є аналіз протиріч та диспропорцій суспільного відтворення і виявлення ролі нагромадження капіталу в їх розв'язанні.

Українська економіка знаходиться на шляху ринкових перетворень в соціальній та економічній сферах. На рівні економіки, в цілому, спостерігається розвиток відносин власності, виникнення суб'єктів приватної та колективної власності, формування виробничих відносин між новими власниками засобів виробництва і найманою робочою силою, пожвавлення підприємницької активності, інвестиційної діяльності, розвиток ринкових механізмів та інститутів, відбуваються позитивні зрушення у соціальній сфері. Подібні зрушення виникають на мезорівні, рівні регіонів, котрі поєднують власні джерела інвестування з державними для стимулювання розвитку суб'єктів господарювання, створення ринкової інфраструктури, привабливого клімату для іноземних інвесторів. Покращуються показники фінансової діяльності підприємств, які перетворюються в самостійних підприємств, здатних до ризику, ініціативи та самофінансування не лише ради виживання, але й закріплення конкурентних позицій на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Проте залишаються невирішеними важливі проблеми, пов'язані із значною залежністю внутрішнього ринку від імпорту промислових товарів, диспропорціями галузевої структури, орієнтованої на виробництво низькотехнологічної, енерго-, матеріало- та ресурсомісткої продукції, сировинна направленість експорто-орієнтованих галузей, їх стрімкий розвиток поряд із масовою збитковістю важливих для економіки галузей. Залишається незадіяним людський капітал, інтелектуальні надбання нації, що відтікають з України і слугують примноженню багатства іноземних країн.

Економіка України залишається непрозорою, їй притаманні надмірна зарегульованість, бюрократизація, поширення корупції та тінізація. Поглиблюється розрив між економічними досягненнями останніх років та становищем пересічного громадянина, що породило

ло відчуженість переважної більшості населення України від політики реформ, обумовило масовий супротив владі наприкінці 2004 році. Оновлена влада отримала величезний кредит довіри від народу, який очікує вирішення цієї суперечності [5, с.4].

Економічні досягнення потребують пошуку традиційних і модернізованих факторів економічного зростання, серед яких значна роль відводиться нагромадженню капіталу.

Нагромадження капіталу являє собою багатоманітний процес, що викликає взаємодію значної кількості економічних суб'єктів як на рівні економіки, так і на рівні окремих галузей, регіонів. Воно знаходить свій вираз в економіці через розширення виробничих потужностей, будівництва нових споруд, підготовку висококваліфікованих кадрів, формування високого рівня культури та довіри учасників суспільного виробництва.

Нагромадження капіталу є основою розширеного суспільного відтворення. Це пояснюється тим, що завдяки йому економіка систематично отримує інвестиційні ресурси, котрі можна використовувати як для кількісного, так і якісного вдосконалення продуктивних сил, виробничих відносин, відновлення екологічної рівноваги, відтворення валового внутрішнього продукту (ВВП).

Проте в умовах трансформації економіки спостерігається низький рівень нагромадження реального капіталу, що проявляється в недоінвестуванні економіки. Причини цього явища пов'язані з нестабільністю і великим ризиком здійснення інвестицій, самоусуненням держави від управління, скороченням бюджетного фінансування підприємств, незрілістю ринкових механізмів регулювання економічних процесів, відтоком національного капіталу з країни, значним податковим навантаженням на ресурси нагромадження і т. ін.

Негативний відбиток на перетворенні національних заощаджень, фінансового та реального капіталу в інвестиції нанесли приватизаційні процеси. Зміна форми власності з державної на колективну і приватну не привела до автоматичного виникнення адекватної ринку мотивації нових власників по нагромадженню капіталу. Споживча, рентна поведінка переважала над інвестиційною, тому більшість доходів використовувалась на поточне споживання замість застосування їх для модернізації виробництва, його технічного переоснащення.

Причина цього явища полягає в тому, що об'єкти приватизації придбані за низьку ціну, тому в очах їх власників коштують дуже дешево. Так, приватний національний капітал отримав контроль над металургійними підприємствами досить дешевими шляхами: через процедуру приватизації, котра здійснювалась "по замовленню" за низькими цінами, шляхом отримання під управління державних корпоративних прав, завдяки використанню тіньових способів контролю.

С. Меншиков приводить приклади перепродажу нових власниками приватизованих об'єктів власності в Росії: автомобільного комбінату ЗІЛ, "Уралмашу" і демонструє розрахунки вигоди нових власників. Наприклад, устаткування реальною вартістю в 10 млн руб, зношене на 45 % на дату приватизації, має реалізаційну вартість 5,5 млн руб. Але так як воно дісталось новому власнику всього за

1 млн руб, то в його економічних розрахунках воно приймає участь два рази. З одного боку, на ньому можна продовжити деякий час випуск продукції, наприклад, з річним обсягом 10 млн руб, нараховуючи амортизацію 1 млн руб.

Нехай через п'ять років устаткування зноситься і буде ліквідовано. Але так як нагромаджена амортизація за цей час становить 5 млн руб, то чистий прибуток лише за рахунок цього чинника, за мінусом витраченого 1 млн руб на приватизацію, дорівнюватиме 4 млн руб.

Інша можливість полягає в тому, щоб зразу продати устаткування за ринковою вартістю, отримавши чистий прибуток в розмірі 4,5 млн руб.

Якби новий власник заплатив за приватизаційне устаткування його повну залишкову вартість (5,5 млн руб), то обидві операції були б йому невигідними. Замість орієнтації на короткострокове отримання надприбутку за рахунок проїдання отриманого майже даремно устаткування йому прийшлося би використовувати амортизацію на підтримку фондів в робочому стані і заміну зношеного устаткування новим, вкладаючи в це як нагромаджену амортизацію, так і частину прибутку. Проте приватизація не стимулювала інтересу до нормального капіталістичного господарювання і нагромадження капіталу [2, с.63].

Залученню капіталу до процесу інвестування довгострокових відтворювальних процесів з метою отримання економічного ефекту перешкоджала політика Національного банку України як по регулюванню відсоткової ставки за кредити, так і по облігаціях внутрішньої державної позики у 1996 – 1999 роках. Так, рівень доходності по облігаціях сягав 50 – 60 %, тоді як реальні інвестиції приносили рентабельність не більше 10 %.

Перехід до ринку обумовлює необхідність формування принципово нового механізму нагромадження капіталу, адекватного ринковій економіці. Це пов'язано із суттєвою зміною інвестиційного статусу держави і розвитку інституційних інвесторів, розподілу сфер їх впливу та функцій в інвестиційному процесі, скороченням частки централізованих інвестицій в їх загальному обсязі, зміною структури інвестицій за формами власності, збільшенням кількості об'єктів інвестування і т. ін.

Ефективність функціонування механізму нагромадження капіталу визначається наявністю коштів для здійснення валових інвестицій, які згодом перетворюються у нововведені фактори суспільного виробництва та елементи суспільної інфраструктури. Їх достатній обсяг зумовлює високі темпи економічного зростання, забезпечує розширене відтворення і формування раціональної структури виробництва, сприяє зростанню доходів і споживчого попиту, а недостатність – сповільнює економічне зростання, обумовлює кризи, скорочення обсягів та рівня виробництва товарів і послуг, безробіття.

Внутрішнім джерелом нагромадження в країні є заощаджена частина національного доходу – фонд нагромадження, що спрямовується на розвиток основних

факторів виробництва, а також фонд заміщення, який компенсує зношення засобів виробництва у вигляді амортизаційних відрахувань. Зовнішнім джерелом виступають іноземні інвестиції, залучені до національної економіки. Кошти вказаних джерел сприяють валовому нагромадженню капіталу. Чисте нагромадження – це валове за мінусом амортизаційних відрахувань.

Відтворювальний потенціал нагромадження в трансформаційній економіці України досить низький. Це пояснюється, перш за все, низькою питомою вагою інвестицій в основний капітал у ВВП, диспропорцією між споживанням і нагромадженням, про що свідчать наступні статистичні дані.

Так, найбільшу питому вагу у ВВП в 1996 – 2004 рр. займали кінцеві споживчі витрати (73,3 – 81,6 %), їх рівень залишався майже стабільним впродовж вказаного періоду. Разом з тим, слід відмітити, що така ситуація із споживанням не свідчить про зростання добробуту населення. Навпаки, вона є наслідком низьких реальних доходів, в котрих споживання займає високу частку. Крім того, цей показник містить витрати домашніх господарств, некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, сектору загального державного управління. Споживання домашніх господарств має значно нижчий рівень і становить 49,7 – 55,1 % ВВП за категорією кінцевого використання [6, с.26].

Валове нагромадження в 1996 – 2004 рр. коливалось на рівні 19,2 – 19,8 %, проте рівня 1996 р. (20,7 %) йому так і не вдалось досягнути. Вчені пояснюють це цілою низкою причин. Перш за все, недооцінкою ролі амортизації в нагромадженні капіталу, недостатньою індексацією та переоцінкою основних фондів, що відставала від темпів інфляції. Амортизація не стала ефективним джерелом нагромадження капіталу на підприємствах, а прибутки ще малі, а часто і відсутні для модернізації та розширення виробництва [4]. Неприятливим був клімат для залучення зовнішніх інвестицій, зупинення відтоку національного капіталу за межі країни і т. ін.

Позитивно, що норма нагромадження як питома вага інвестицій в основний капітал протягом вказаного періоду зростала і в 2004 році становила приблизно 17,5 %, що на 4,2 % більше, ніж у 1997 р. Це є позитивним наслідком для економіки, так як свідчить про зростання її ресурсної бази, перебудову галузевої та технологічної структури [6, с.26].

Валові заощадження теж зростали на протязі вказаного періоду. Їх питома вага змінювалась від 19,9 % у 1996 р. до 21,6 % у 2004 р. і перевищувала валові нагромадження, інвестиції в основний капітал. Це свідчить про недоліки механізму нагромадження капіталу, відсутність ефективного зв'язку "заощадження – нагромадження – інвестиції", що привело до відтоку капіталу із сфери виробництва і нагромадження грошового капіталу у сфері обігу.

Зростання інвестицій в основний капітал сприяє зростанню темпів промислового виробництва і ВВП. Цей взаємний зв'язок прослідковується в Україні в останні роки, коли економіка знаходилась в стані економічного росту, про що свідчать дані таблиці 1 (Розраховано за [6, с. 24]).

Таблиця 1. Індекси основних соціально-економічних показників (відсотків до попереднього року)

	2000	2001	2002	2003	2004
ВВП	105,9	109,2	105,2	109,6	112,1
Темпи приросту	-	3,3	-4,0	4,4	2,5
Продукція промисловості	113,2	114,2	107,0	115,8	112,5
Темпи приросту	-	10,0	-7,2	8,8	-3,3
Інвестиції в основний капітал	114,4	120,8	108,9	131,3	128,0
Темпи приросту	-	6,4	-11,9	22,4	-3,3

Так, індекс інвестицій в основний капітал у 2004 р. зріс у порівнянні з 2000 р. на 13,6 %. Індекс ВВП змі-

нювався в такому ж напрямку: у 2000 р. становив 105,9 % до рівня попереднього року, у 2004 р. – 112,1 %, тобто

зріс на 6,2 %. Індекс промислового виробництва мав теж позитивну динаміку: у 2000 р. він досяг 113,2 %, а в 2004 р. – 125,1 %, тобто збільшився на 11,9 %. Разом з тим, коли у 2002 році скоротились інвестиції в основний капітал (їх приріст навіть прийняв від'ємне значення), то це відобразилось і на зниженні темпів розвитку економіки.

Така ж залежність прослідковується і за 10 місяців 2005 року. Реальний ВВП у січні – жовтні 2005 р. порівняно з відповідним періодом попереднього року становив 102,8 %, обсяги промислового виробництва за цей період зросли на 3,1 %. За січень-вересень 2005 р. суб'єктами господарювання за рахунок усіх джерел фінансування освоєно 51,6 млрд грн інвестицій в основний капітал, що на 3,4 % більше, ніж за 9 місяців 2004 р. [3, с.5,7,40].

Разом з тим, слід відмітити позитивний аспект змін досліджуваних показників за 2005 рік, котрий полягає в тому, що темпи приросту інвестицій в основний капітал перевищували темпи зростання промислового виробництва та ВВП, що свідчить про прискорене зростання інвестицій, яке закладає основи економічного зростання. В попередній період (1996 – 2004 рр.) інвестиції в основний капітал, як правило, відставали від темпів приросту ВВП і промислового виробництва, і навіть приймали від'ємні значення. Це є свідченням того, що вони не стали домінуючим чинником економічного росту в 2000 – 2004 рр.

Суспільне відтворення в трансформаційній економіці прийняло перехідний характер. Йому притаманні проблеми і протиріччя. Так, відтворення характеризується нерівномірністю та звуженістю. Не дивлячись на зростання ВВП в останні роки, його докризового рівня 1990 р. так і не вдалося досягнути. Про це свідчать такі статистичні дані. Якщо у 1991 році індекс фізичного обсягу ВВП становив 90 % до рівня 1990 р., то у 2004 р. – приблизно лише 62 % [6, с.29].

Перехідному відтворенню характерна диспропорційність розвитку. Так, значних темпів росту набрали експортоорієнтовані галузі. Експорт товарів і послуг з України зріс за 2004 р. на 37,2 %, а його частка у ВВП становила 61 %. Водночас панування переважно експортних чинників свідчить про нестійкість економічного розвитку, загрози для конкурентоспроможності національної економіки та макроекономічної стабільності [5, с.5]. Через відсутність належних інструментів міжгалузевого переливу капіталу існує загроза надмірного насичення фінансовими ресурсами експортних галузей. Також створюється високий рівень залежності внутрішньої економічної динаміки, включаючи основні макроекономічні пропорції, від зовнішніх, невідконтрольних національному уряду чинників.

У суспільному відтворенні поєдналися різні технологічні уклади. Так, академік А. Чухно відмічає, що четвертий технологічний уклад становить у суспільному виробництві 45 %, а третій – 30 %. Нажаль, в нашій економіці зберігаються ще реліктові уклади (перший і другий), на котрі припадає 15 %. Разом з тим, питома вага такого передового технологічного укладу як п'ятий займає менше 10 % (військово-космічна техніка, засоби зв'язку). Вищий – шостий уклад, взагалі відсутній [7, с.109].

Нагромадження капіталу покликане розв'язати вказане протиріччя: Капітали слід направляти у розвиток науково-технічного прогресу і на впровадження його результатів у виробництво. Відтворювальний потенціал, що міститься у нагромадженні капіталу здатний сформулювати інноваційну модель розвитку економіки України. Перш за все, це інвестування

капіталу у нові фундаментальні дослідження і їх впровадження у виробництво. Проте, не дивлячись на те, що обсяг інвестицій і їх приріст в основний капітал постійно зростає, ці кошти вкладались без перебудови галузевої і технологічної структури економіки і не мали інноваційного наповнення. Замість нарощування передового виробництва існуюча структура інвестицій поглиблює відставання. За даними акад. В. Гейця, 75 % інвестицій направляється в підприємства третього технологічного укладу, тобто у виробництво будівельних матеріалів, чорної металургії, метало- та деревооброблюваної промисловості, судно- і верстатобудування. Більше 20 % інвестицій направляється у підприємства четвертого укладу. Як наслідок, 95 % інвестицій іде на зростання індустріальних технологій. І тільки 4,5 % загального обсягу – у п'ятий технологічний уклад, котрий властивий новій, постіндустріальній економіці [7, с.109].

Помітну участь у нагромадженні капіталу можуть відігравати заощадження домашніх господарств, проте доходи їх ще є недостатніми, що, в свою чергу також звужує національний ринок і знижує стимули до розширеного відтворення виробничих галузей. Крім того, депозитні заощадження достатньо не захищені від інфляції, відстають від високоліквідних заощаджень у валюті, котрі населення тримає на руках, банки залишають за собою право змінювати відсоткову ставку, як правило, в сторону зменшення її рівня і т. ін.

Хочемо звернути увагу ще на один аспект цієї проблеми. Залучення внесків населення до інвестування економіки пов'язано із нагромадженням їх довіри до ринку капіталів. Довіру можна сформулювати як за рахунок законодавчого забезпечення гарантій їх повернення, так і за рахунок розвитку системи страхування грошових внесків.

Становлення ефективного ринку страхування в Україні потребує, в свою чергу, вирішення проблем, пов'язаних із обов'язковим страхуванням життя, пенсійним та медичним страхуванням і страхуванням відповідальності і т. п. Негативно впливають на розвиток страхового ринку і такі чинники, як економічна нестабільність, дефіцит фінансових ресурсів, збитковість більшості підприємств, їх взаємна заборгованість, слабкість розвитку фондового ринку, низький рівень допоміжної інфраструктури страхового ринку та ін.

У свою чергу, виникнення страхових фондів сприятиме розвитку інвестиційних процесів, так як вони є помітними інвесторами в економіці розвинених країн. Через формування страхових фондів вирішується проблема інвестування тимчасово вільних коштів у реальний капітал та цінні папери, банківські структури. При розвиненому ринку страхування страхувачі більшу частину прибутку одержують не від страхової діяльності, а від інвестиційної. Головна задача для страховиків – збільшення кількості страхувальників і використання зібраної страхової премії для інвестиційної діяльності [1].

Страхування створює безпеку господарської діяльності та інвестування підприємствам, домашнім господарствам і приватним підприємцям шляхом розпорошення їх ризику між усіма учасниками страхування, що гарантує безперервність відтворювальних процесів для страхувальників. Ризикова функція страхування полягає у передаванні страховій компанії за певну плату матеріальної відповідальності за наслідки ризику, зумовленого подіями, які передбачаються договором страхування. Ця функція страхування є досить важливою, тому що страховий ризик як можливість збитку безпосередньо пов'язаний з основним призначенням страхування – надавати потерпілим фізичним та юридичним особам у разі настання випадкової страхової події грошове відшкодування

Отже, страхування відіграє важливу роль у суспільному відтворенні; як вагоме джерело інвестицій і як ефекти-

вний інструмент захисту вкладів від можливих ризиків, що забезпечує неперервність та безперерійність процесу відтворення, соціально-економічну стабільність у суспільстві.

Актуальною для економіки України залишається проблема збереження та збільшення кількості зайнятих, підтримки важливих і пріоритетних галузей і виробництв, забезпечення життєдіяльності економіки і створення виробничої та соціальної інфраструктури.

Проведене дослідження дає можливість зробити висновки, що у суспільному відтворенні України на протязі трансформаційного періоду виникали наступні протиріччя:

- ✓ між самоусуненням держави від управління процесами суспільного відтворення і недосконалістю ринкового механізму, що проявилось в консервативних установках на нагромадження капіталу і надії на "невидиму руку" ринку;
 - ✓ між економічним зростанням і невідповідністю реальних доходів більшості населення;
 - ✓ між необхідністю економічного росту і забезпеченням збалансованості, що проявляється у нагромадженні ради виробництва;
 - ✓ між недовантаженням виробничих потужностей і значним безробіттям;
 - ✓ між необхідністю оновлення основного капіталу і недостатністю для цього коштів;
 - ✓ між ростом інвестицій в основний капітал і відсутністю галузевої та технологічної перебудови галузей;
 - ✓ між низьким рівнем впровадження нового устаткування і штучним стримуванням ліквідації застарілого, зношеного обладнання.
- У відтворенні, як показав попередній аналіз, сформувались також певні диспропорції:
- ✓ між стрімким розвитком експортоорієнтованих галузей і збитковістю інших, важливих для економіки і суспільства галузей;
 - ✓ між поточним споживанням і нагромадженням;

✓ між темпами нагромадження і неможливістю їх конвертації в інвестиції;

✓ між сукупним попитом і пропозицією, що проявляється в недостатніх потужностях галузей кінцевого виробництва (крім харчової промисловості), котрі забезпечують оптимальні пропорції внутрішнього ринку.

Нагромадження капіталу може сприяти розв'язанню протиріч суспільного відтворення перехідного періоду. Так, нагромадження реального капіталу є основою формування стабільного джерела інвестицій в економіку, що сприяють економічному зростанню на новій технологічній основі, структурній перебудові суспільного виробництва, вирішенню соціальних проблем.

"Система відтворення утворює базисний каркас економіки, що об'єднує елементи виробництва, розподілу, обміну, споживання і нагромадження в межах єдиного процесу обороту матеріальних і фінансових ресурсів, забезпечує збалансованість виробництва, доходів і кінцевого попиту, а також структури економіки" [4, с. 157]. Тому слід використати потенціал нагромадження з метою розв'язання протиріч і ліквідації диспропорцій суспільного відтворення.

Подальші наукові дослідження слід присвятити пошуку механізмів використання нетрадиційних факторів розвитку суспільного відтворення, таких як ефективне використання людського, соціального, культурного капіталів, їх нагромадження в системі суспільного відтворення ринкової економіки.

1. Базилевич В.Д., Базилевич К.С. Страхова справа. – К., 1997.
2. Меньшиков С.М. Анатомия российского капитализма. М., 2004.
3. Про соціально-економічне становище України за січень-жовтень 2005 року. – К., 2005.
4. Роль держави у довгостроковому економічному зростанні / за ред. Б.Є. Кваснюка. – К., 2003.
5. Сучасні економічні тенденції та нова парадигма економічної стратегії України / Я.А.Жаліло, Я.Б.Базиліук, Я.В.Белінська. – К., 2005.
6. Україна у цифрах у 2004 році. Статистичний довідник / за ред. О.Г. Осауленка. – К., 2005.
7. Чухно А.А. Выводы и предложения, вытекающие из работы "Постиндустриальная экономика: теория, практика и их значение для Украины" // Экономическая теория. – 2004. – №1.

Надійшла до редколегії 12.05.2006

А. Ігнатюк, канд. екон. наук, доц.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ХИЖАЦЬКОЇ ПОВЕДІНКИ ФІРМ НА РИНКУ

Аналізується теорія та практика хижачької поведінки усунення конкурентів з ринку, набуття монопольної влади та державне регулювання хижачьких дій.

The main focuses of the analysis are theory and practice predatory behavior competitors' removal from the market and take over of monopoly power and government regulation of predatory action.

Проблема ефективної діяльності вітчизняних ринків в останній час стає все більш актуальною. Нерозвинутість конкурентних відносин на багатьох ринках, неконкурентоздатність вітчизняних фірм, відкритість ринку для іноземної конкуренції потребує активної політики держави щодо регулювання діяльності фірм, що займають монопольне становище на ринку, та стимулювання зменшення бар'єрів входження на ринки. У багатьох випадках провідними конкурентоздатними компаніями є саме іноземні, які завдяки своїм конкурентним перевагам займають пануюче становище на ринку й диктують правила поведінки щодо ціноутворення, обсягів та якості товарів. Поява на ринку вітчизняних конкурентоздатних компаній може бути заблокованою саме потужними іноземними фірмами, що прагнуть посилити свою монопольну владу. Така практика блокування входження та монополізації ринку вже відома в розвинених країнах і має назву хижачства. Оскільки в цих країнах прояви хижачької поведінки зустрічаються не дуже часто, економісти й сьогодні дискутують відносно того, чи є така практика

з боку фірм доцільною та як визначити межу між інтенсивною конкуренцією та хижачством.[1] Теоретичні питання та конкретна діяльність фірм, що використовують хижачькі методи поведінки, потребують усвідомлення та більш чіткого визначення, оскільки подальший розвиток ринкових відносин у вітчизняній економіці ставить нові проблеми ефективного функціонування ринку. Закон України "Про захист економічної конкуренції" у ст.6 визначає як антиконкурентні узгоджені дії усунення з ринку або обмеження доступу на ринок інших суб'єктів господарювання. В аналітичній доповіді щодо стану, тенденцій і проблем розвитку економічної конкуренції в Україні у 2000-2005 роках "Конкуренція в Україні" визначається, що "іноземна конкуренція є дуже сильною та перешкоджає діяльності багатьох українських підприємств", а, відповідно, "необхідною є підвищена увага держави щодо захисту інтересів вітчизняних товаровиробників на внутрішніх та зовнішніх ринках".[2] Разом з цим відсутні гучні справи щодо застосування даної статті, причинами чого, на наш погляд, є заполітизованість економіки, корупція, а також

непідготовленість суспільства до теоретичного аналізу практики хижацької поведінки.

Хижацька поведінка – це дії фірми, що призводять до витіснення з ринку конкурента, що характеризується такою самою чи навіть вищою ефективністю з метою підтримки або монополізації ринку. Хижацькі дії можуть бути ціновими та неціновими.

Одним із завдань конкуренції є усунення з ринку фірм, які є неефективними, та забезпечення на цій основі більш ефективної діяльності ринку. Але метою хижацької поведінки є боротьба з ефективними конкурентами з метою отримання монопольного становища на ринку. Монополія на продукти, що досягається внаслідок більш високої ефективності, не є порушенням законодавства. Але використання хижацького ціноутворення з метою витіснення конкурентів з ринку та набуття внаслідок цього монопольного становища є антиконкурентними діями, що призводять до суттєвої монополізації ринку.

Хижацьке ціноутворення – це стратегія фірми щодо встановлення цін на рівні, нижчому від собівартості, з метою витіснення конкурентів з певного ринку та набуття або посилення монопольної влади.

Таку практику можна розглядати як один із методів цінової дискримінації, якщо на інших ринках фірма застосовує інші ціни, наприклад, на внутрішніх ринках ціни можуть бути більшими, а поза межами країни – меншими.

Практика хижацького ціноутворення передбачає інвестиції у втрати з боку "хижака" з метою отримання високих прибутків у перспективі, коли він стане монополістом. Механізм застосування полягає у наступному. Припустимо, що на ринку діє "хижак" і його "жертва", які характеризуються однаковою ефективністю та мають приблизно однакові витрати у короткостроковому періоді. Будь-яка ціна, що є меншою за мінімальні середні витрати, у довгостроковому періоді може призвести до виходу фірми з ринку, за умови її переконання у тому, що ціна ніколи не буде більшою за середні витрати. Якщо ж ціна буде встановлена на рівні мінімальних середніх змінних витрат, то фірма ніколи не зможе покрити свої витрати та їй необхідно якнайшвидше залишити ринок. Завдання "хижака" полягає в тому, щоб переконати "жертву" у сталості даної ціни. Після того як "жертва" залишає ринок, "хижак" знову підвищує ціни та отримує монопольні прибутки. У цій ситуації найбільше значення мають бар'єри входження на ринок.

Для того, щоб використовувати хижацьке ціноутворення необхідні певні умови. По-перше, фірма "хижак" повинна мати значні фінансові ресурси, щоб фінансувати втрати впродовж тривалішого періоду, ніж "жертва"; по-друге, якщо "жертва" не схоче, або не зможе встановити ціну на "хижацькому рівні", "хижакові" доведеться задовольняти попит як власних споживачів, так і споживачів "жертви", що також збільшить витрати фірми "хижака"; по-третє, якщо "жертва" буде мати можливість повернутися на ринок, то збитки внаслідок хижацького ціноутворення втрачають сенс, тобто необхідні заходи щодо створення високих бар'єрів входження на ринок. Всі ці передумови свідчать про те, що хижацьку практику ціноутворення дуже важко застосовувати. Разом з цим, якщо оцінити внутрішній ринок певного товару такої країни як Україна та припустити конкуренцію на ньому з боку потужної ТНК, то стає зрозумілим, що вітчизняні фірми на ринку не мають шансів протистояти антиконкурентним діям даних фірм, причому на сьогоднішній день українське антимонопольне законодавство та

судочинство не готове до розгляду таких справ, оскільки вони не визначаються в законодавстві як заборонені, з одного боку, та не має методики розслідування даних справ і розгляду їх в суді.

Вірне визначення ціни, яку можна вважати хижацькою по відношенню до конкурентів, має велике значення, оскільки чітко демонструє фірмам яку практику щодо ціноутворення не можна використовувати. Раніше хижацьким вважалося зниження ціни до рівня середніх витрат. Але в даному випадку обмежується здорова конкуренція на ринку, змушуючи фірми при ціновій конкуренції остерігатися зменшувати ціни нижче за власні середні витрати. При занадто лояльному ставленні до зменшення ціни фірми отримують монопольну владу за допомогою хижацьких методів.

У 1975 р. П.Еріда й Д.Тернер запропонували визначення хижацького ціноутворення для використання судами в процесі розгляду протизаконної практики ціноутворення. Вони вважали, що будь-яка ціна, нижча від граничних витрат, буде призводити до втрат монополіста, що узгоджується зі стратегією хижацького ціноутворення. Дозволити можна лише ті ціни, які є меншими за граничні, але більшими ніж середні загальні витрати, оскільки вони не призводять до усунення ефективних конкурентів з ринку. Оскільки на практиці дані щодо граничних цін отримати неможливо, то П.Еріда й Д.Тернер запропонували замість них використовувати середні змінні витрати. Відповідно, правило визначення хижацького ціноутворення за П.Еридом й Д.Тернером полягає у наступному: ціни, що встановлені на рівні або вище середніх змінних витрат слід вважати законною практикою, а встановлення ціни на рівні, нижчому від раціонально прогнозованих середніх змінних витрат, є протизаконною практикою.[3]

Таке визначення викликала хвилю критичних виступів із альтернативними пропозиціями. Підкреслювалося, що дане правило створює рай для монополістів, оскільки дозволяє, встановлюючи ціну меншу за середні загальні витрати, але більшу за середні змінні витрати, фінансово потужним фірмам витіснити з ринку менш фінансово забезпечені фірми, які є ефективними конкурентами на ринку. Тому Грир запропонував вважати хижацькими ціни, які є меншими за середні загальні витрати, але при наявності виразних свідчень хижацьких намірів, а саме: документально підтверджені довгострокові бізнесові плани застосування небезпечних видів діяльності зі зниження ціни; створення великих виробничих потужностей на ринку, який є недостатньо містким, щоб забезпечити повне завантаження цих потужностей за прибутковими цінами.

Натомість О.Вільямсон пропонує розглядати хижацьке ціноутворення як довгострокову бізнес-стратегію. З метою запобігання застосування хижацьких цін він пропонує два правила: перше – правило обмеження випуску: після входження нової фірми на ринок домінуюча фірма не повинна збільшувати обсяг випуску порівняно з обсягом, що вироблявся до входження; друге – правило граничних витрат: домінуючій фірмі дозволяється збільшувати обсяг випуску після входження нової фірми на ринок за умови, що ціна буде не меншою, ніж короткострокові граничні витрати.[8] Порівнюючи ці два правила О.Вільямсон дійшов до висновку, що використання правила граничних витрат спонукає фірму будувати менший завод, встановлювати вищу ціну у період до входження та виробляти свою продукцію після входження нової фірми за вищими середніми витратами. Тому він пропонує надати перевагу правилу обмеження випуску, тим більше, що оцінка граничних та середніх є значно складнішою, ніж виявлення факту збільшення обсягу випуску.

Двохетапний підхід щодо хижацького ціноутворення запропонували П.Джоскоу та А.Клеворик.[7] На першому етапі необхідно з'ясувати чи сприяє ринкова структура

застосуванню хижацьких цін. Свідченням несприятливої ринкової структури може бути низькі бар'єри входження, які роблять дану практику недоцільною. На другому етапі застосовується тести щодо аналізу витрат та ціноутворення. Свідченням хижацького ціноутворення у цьому випадку може бути встановлення ціни на рівні меншому за граничні витрати, або якщо ціна була знижена менше, ніж середні витрати, потім була підвищена та утримувалася на високому рівні принаймні два роки, що не було пов'язано зі збільшенням витрат чи попиту.

Хоча Верховний суд США ще не визначився з правилом відносно аналізу витрат та ціни є підстави стверджувати, що він підтримує двохетапний підхід, який базується, по-перше, на аналізі ринкової структури та, по-друге, на ймовірній здатності потенційного хижача окупити втрати від даної практики за допомогою передбачуваних короткострокових прибутків. Крім того, важливим є не просто наявність монопольної влади для здійснення хижацького ціноутворення, а можливість утримувати монопольне становище впродовж тривалого періоду, аби окупити витрати хижача та отримати додатковий прибуток. Наприклад, коли фірма "Liggett" у 1993 р. звинувачувала фірму "Brown and Williamson" у продажі цигарок за хижацькими цінами. Суд визначив структуру ринку такою, що "Brown and Williamson" ніколи не вдалося б окупити свої витрати на здійснення хижацького ціноутворення.[5]

Законодавства всіх країн єдині у визнанні незаконності хижацького ціноутворення, чого не можна сказати відносно економістів. Чикагська школа заперечує існування даної практики, оскільки, на їх погляд, раціональні гравці ніколи не залишають ринку, коли за ними починається "охота", і, відповідно, раціональні "хижаки" ніколи не будуть займатися хижацтвом. Наводяться наступні аргументи. Припустимо, що час поділений на два періоди. У першому періоді фірма, що вже працює на ринку, повинна визначити чи встановлювати низьку ціну. Якщо приймається рішення про низьку ціну, то дана фірма й нова, що увійшла на ринок, будуть мати збитки. Якщо ж фірма, що вже працює на ринку, діє не агресивно, то вона й нова фірма будуть мати дуополістичний прибуток. У кінці першого періоду нова фірма повинна вирішити чи залишати ринок. Якщо вона залишає галузь, фірма, що працює давно на ринку, буде мати монопольний прибуток, у іншому випадку ситуація залишиться як і у першому періоді. Загрози того, що фірма, яка працює на ринку, буде утримувати низькі ціни практично немає: якщо нова фірма не піде з ринку, то рано чи пізно агресивна політика скінчиться, оскільки вона є неоптимальною. Тому для фірми – новачка краще взяти позику й покрити втрати при необхідності та залишитися на ринку. Таким чином, раціонально діюча фірма на ринку, яка розуміє поведінку фірми-новачка, повинна від самого початку відмовитися від агресивної поведінки, оскільки вона не призводить до витіснення нової фірми з ринку та замість дуополістичного прибутку приносить збитки у першому періоді. У випадку, коли нова фірма залишається в галузі, для фірми, що працює на ринку, оптимальною стратегією буде неагресивна поведінка, оскільки вона принесе додатний прибуток, на відміну від від'ємного при агресивній поведінці.

Недолік даних висновків чикагської школи полягає в тому, що він занадто спирається на раціональну поведінку та повну інформованість учасників ринку. Припустимо, що фірма-новачок не має достатньо ресурсів, щоб покрити збитки першого періоду. Тоді необхідно взяти позику в банку. Згідно до чикагської школи, банк

завжди допоможе, передбачуючи події у другому періоді. Припустимо, що банк відмовляє в кредиті з ймовірністю p . Рішення про те, щоб залишитися на ринку в умовах низьких цін для фірми-новачка є раціональним до тих пір, доки початкові збитки (L) є меншими, ніж очікуваний у майбутньому прибуток $(1-p)\pi$, тобто поки $(1-p)\pi^d > L$.

Для фірми, що працює на ринку, агресивна політика низьких цін також є оптимальною, оскільки якщо фірма не діє агресивно, то вона має дуополістичний прибуток, а якщо діє агресивно, то в першому періоді отримує збитки, а в другому, з ймовірністю p вона отримає монополістичний прибуток (π^M) , оскільки фірма-новачок має піти з ринку не дочекавшись позики від банку, та з ймовірністю $1-p$ новачок не припинить діяльності й фірма, що працює на ринку, отримає дуополістичний прибуток. Розрахунки свідчать, що агресивна політика в першому періоді є оптимальною для працюючої на ринку фірми у тому випадку, коли $\pi^M > L + (1-p)\pi^d$.

Таким чином, по-перше, на практиці хижацтво може спостерігатися; по-друге, для фірми, що працює на ринку, раціональним є хижацтво, а для "жертви" – протидія агресивним заходам; по-третє, у p відсотках випадків хижацтво досягає успіху при витісненні конкурента з ринку. У теорії хижацького ціноутворення важливим є те, що фірми знаходяться в різному фінансовому становищі. Тому теорія, що пояснює хижацьке ціноутворення, має назву товстого гаманця або глибокої кишені.

Існують наступні пояснення агресивної цінової конкуренції фірм, що працюють на даному ринку: по-перше, сигналізування про низькі витрати; по-друге, набуття репутації безкомпромісного конкурента, щоб у майбутньому ніхто не намагався створювати йому конкуренцію, по-третє, на зростаючих ринках довгостроковий успіх вимагає володіння значною часткою ринку з самого початку.

Хижацьке ціноутворення може бути успішною стратегією якщо, фірма, на яку вона спрямована, має фінансові обмеження; низькі ціни сигналізують про низькі витрати або безкомпромісного хижача; із самого початку захоплена мінімальна частка ринку за для довгострокового успіху.

Хижацтво має також нецінові форми прояву. Починаючи з 1970 р. у США було ініційовано низка справ щодо монополізації ринків внаслідок хижацьких дій. Так компанія "Berkey" – "Kodak" звинуватила "Eastman Kodak" у монополізації. "Eastman Kodak" мала ринкову частку 60-90 % у більшості сегментів фотографічної індустрії. Коли у 1972 р. "Kodak" запропонувала на ринку нову систему для фотографування "110 Pocket Instamatic System" з необхідною для цього плівкою "Kodacolor". Доступ на ринок для плівок фірм – конкурентів, а також незалежних постачальників фотопослуг, був заблокований.[4] Незважаючи на те, що суд визнав дії законними, можна зробити висновок, що запровадження інноваційних технологій фірмою, що займає монопольне становище, призводить до ще більшого посилення монопольної влади та обмеження конкуренції на ринку. З метою уникнення таких випадків позовів до суду у 1975 р., наприклад, компанія "Xerox" підписала угоду, згідно до якої вона погодилася ліцензувати свої патенти, продавати конкурентам "ноу-хау", продавати в лізинг копіювальні апарати та змінити свою політику щодо ціноутворення.

У 1969 р. була також ініційована справа проти IBM, розгляд якої тривав аж до 1982 р. Ця компанія використовувала практику, яка надавала можливість підтримувати свою монопольну владу. Зокрема, передбачалося диференціацію програмного забезпечення, випуск нової техніки, що призводив до прискореної амортизації вже існуючих машин, продаж продукції з "навантаженням", маніпуляції зі співвідношенням цін для лізингу-купівлі та створення освітніх можливостей, "зв'язування", що стримувало розвиток конкуренції в галузі.

Шляхом усунення потенційних конкурентів з ринку можна також вважати стратегію "розмноження торговельних марок", сутність якої полягає у розповсюдженні всіх ніш ринку, що можуть забезпечити новим учасникам прибуткове входження. Це відповідає моделі Бейна-Сайлоса, оскільки торговельні марки можуть конкурувати лише у просторі товарів, що мають близькі характеристики продукту. Внаслідок того, що простір між торговельними марками невеликий, нові учасники не можуть увійти на ринок забезпечуючи себе достатньо великими обсягами продажу. При розгляді справи у 1981 р., що розглядалася Федеральною торговою комісією США, проти компаній "Kellogg", "General Mills" та "General Foods", які виготовляли сухі зернові сніданки, відмічалося, що ці компанії за період з 1950 по 1970 р. запровадили понад 150 торговельних марок своєї продукції та не залишили можливості для входження новим учасникам. Ці компанії контролювали 81 % ринку, а найбільша з них, "Kellogg", належала 45 %. Федеральна торгова комісія звинуватила дані фірми у застосуванні взаємоузгоджених дій з метою створення висококонцентрованої неконкурентної галузі та забезпеченні для себе монопольної влади. [6]

Ще одним прикладом дій, що спрямовані на посилення монополізації та усунення конкурентів з ринку, є так звані "мережеві ефекти". Мережеві ефекти – це екстерналії в галузі програмного забезпечення, коли вигода людини, що використовує комп'ютерну програму, збільшується при зростанні кількості людей, що використовують цю програму. Так, зазвичай, програмісти пишуть програму під найбільш поширену операційну систему, що, в свою чергу, робить цю систему ще більш успішнішою внаслідок великої кількості прикладних програм.

На ринках, що характеризується мережевими ефектами, діє економія на масштабі виробництва. Фіксованими витратами, наприклад на ринку програмного забезпечення, є витрати на його розробку, і вони є значними. Але витрати на виробництво копій надзвичайно низькі, що обумовлює зменшення середніх витрат при збільшенні обсягу виробництва. Тому це й обумовлює написання програм лише для найпопулярніших операційних систем. Власник таких систем однозначно отримує переваги в конкурентній боротьбі на ринку. Якщо ж дана фірма одночасно займає монопольне становище на ринку, то це призводить лише до посилення її монопольної влади та створює бар'єри для входження на ринок новим фірмам.

Мережеві ефекти були причиною позову до суду на компанію "Microsoft" у 1994 р. Ця компанія виробляла операційні системи MS-DOS та Windows та займала 90 % ринку комп'ютерних програм. Ці операційні системи використовувалися для управління виконанням інших прикладних програм, а також виконанні інших функцій комп'ютера. Компанія звинувачувалася в тому, що вона уклала низку антиконкурентних угод та застосовувала заходи проти інших виробників комп'ютерів, зокрема, вони змушені були сплачувати "Microsoft" за всі продані ними комп'ютери, незалежно від того, яка операційна система там була встановлена, даної компанії чи конкурента. Це розглядалося як спроба утримання монополії. У 1995 р. "Microsoft" погодилася припинити дану практику.

Іншим порушенням антимонопольного законодавства через мережеві ефекти з боку "Microsoft" стала інтеграція Інтернет-браузера "Microsoft Internet Explorer" в операційну систему Windows. Це змушувало виробників комп'ютерів інсталивати цей браузер на кожний комп'ютер, де був встановлений Windows. На той час на ринку браузерів домінувала фірма "Netscape", але після запровадження вищезгаданої практики частка "Microsoft" виросла за два роки з менш ніж 5 % до понад 50 %, що призвело до монополізації даного ринку. "Microsoft" стверджувала, що має право зв'язувати браузер з операційною системою, оскільки це є наслідком конструктивного рішення. Таким чином, щоб усунути ризик від того, що домінантні позиції Windows будуть підірвані створенням інтернет-браузерів, не залежних від операційної системи і здатних підтримувати роботу прикладних програм, "Microsoft" вжила заходів щодо монополізації ринків браузерів, захистивши монополію на ринку операційних систем.

Прикладом хижацької поведінки з боку "Microsoft" може бути заборона фірмі "Compaq" встановити браузер від "Netscape" та вилучити з робочого столу Windows-95 ярлик "Microsoft Internet Explorer". "Microsoft" попередила "Compaq", що у разі вилучення "Internet Explorer" вона втратить ліцензію на використання Windows.

Хижацьке ціноутворення є дуже ефективним із поєднанням стратегії перехоплення контролю. Коли воно застосовується з метою переконання конкурентів у продажу своїх активів за меншою ціною замість того, щоб доводити їх до банкрутства. Але при жорсткому контролі за горизонтальними злиттями така практика не може бути ефективною тому єдиним способом усунення конкурентів є саме хижацьке ціноутворення.

Таким чином, теоретичне обґрунтування практики застосування хижацьких дій з боку фірм має велике значення для практики антимонопольного регулювання. Вірне визначення хижацького ціноутворення допомагає уникнути монополізації ринку та зловживання монопольним становищем з боку фірм, що вже його мають внаслідок об'єктивних або суб'єктивних причин. Оскільки навіть світова практика не має чіткого правила щодо встановлення хижацького ціноутворення, усвідомлення досвіду застосування існуючих правил надає можливість захистити ринок та вітчизняні фірми від можливого застосування хижацьких дій з боку конкурентноздатних, що мають великий досвід іноземних потужних компаній. Саме захист конкурентноздатних українських фірм вимагає розробки методики виявлення практики хижацтва та застосування її у державному регулюванні.

1. Див. напр. Kenneth G. Elzinga. Collusive Predation: Matsushita v. Zenith (1986) // John E. Kwoka, Lawrence J. White. The Antitrust Revolution. – New York: HarperCollins, 1994; Malcolm R. Burns. Predatory Pricing and the Acquisition Cost of Competition. – Journal of Political Economy, April 1986.
2. Конкуренція в Україні. Аналітична доповідь щодо стану, тенденцій і проблем розвитку економічної конкуренції в Україні у 2000-2005 роках. – К.: Антимонопольний комітет України, Центр комплексних досліджень з питань антимонопольної політики, Державна установа Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України, 2006. – с. 32.
3. Areeda P., Turner D.F. Predatory Pricing and Related Practices under Section 2 of the Sherman Act. – Harvard Law Review. – February 1975.
4. Berkey Photo, Inc. v. Eastman Kodak Co., 603 F. 2d 263 (2d Cir. 1979).
5. Burnett W.B. Predation by a Nondominant Firm: The Liggett Case // John E. Kwoka, Lawrence J. White. The Antitrust Revolution. – New York: HarperCollins, 1994.
6. In re Kellogg Company, Docket No. 8883, F.T.C., 1981.
7. Joskow P.L., Klevorick A.K. A Framework for Analyzing Predatory Pricing Policy. – Yale Law Journal, December, 1979.
8. Williamson Oliver E. Predatory Pricing: A Strategic and Welfare Analysis. – Yale Law Journal, December, 1977.

Надійшла до редколегії 12.05.2006

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ІНСТИТУЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ ГРОШОВО-КРЕДИТНОГО РИНКУ В УМОВАХ ТРАНЗИТИВНОЇ ЕКОНОМІКИ

Стаття присвячена аналізу особливостей формування і розвитку системи фінансових інститутів в умовах ринкової трансформації економіки пострадянських країн. Досліджено історію становлення інституційної структури грошово-кредитного ринку України. Обґрунтовано інверсійний характер розвитку системи фінансових інститутів в умовах транзитивної економіки

Article is devoted to analysis of peculiarities of formation and development of system of the financial institutions under market transformation of the former soviet country's economy. The history of formation of the Ukrainian institutional structure of money-and-credit market was examined. Inversion nature of development of system of the financial institutions under transition economy was founded

Інвестиції забезпечують розширене відтворення суб'єктів господарювання, а також мультиплікативне зростання обсягу національного виробництва та розвиток продуктивних сил і виробничих відносин. Водночас, джерелом інвестицій є заощадження, тобто та частина доходу економічних суб'єктів, яка залишається після сплати податків і здійснення витрат на споживання. Однією з важливих макроекономічних проблем є перетворення заощаджень в інвестиції, оскільки в переважній частині випадків індивідуальні власники заощаджених фінансових ресурсів та інвестори, що прагнуть вкласти кошти в матеріальні і нематеріальні активи виробничого призначення є не лише різними, а й територіально розосередженими суб'єктами господарювання. Проблема економічної координації, а також взаємоузгодження діяльності власників фінансових ресурсів й безпосередніх інвесторів вирішує система фінансових інститутів, що опосередковує і регулює структуровані в часі та просторі відносини між економічними агентами, пов'язані з обміном прав власності на фінансові ресурси. За рахунок зниження трансакційних витрат, зумовлених перерозподілом фінансових ресурсів на грошово-кредитному ринку, фінансові інститути забезпечують ефективне розміщення капіталу в межах економіки і встановлення стійкої ринкової рівноваги. На сучасному етапі розвитку економічних відносин інституційна структура грошово-кредитного ринку починає відігравати роль головного акселератора ринкових перетворень і визначального фактора забезпечення економічного зростання, оскільки саме фінансові інститути прискорюють трансформацію заощаджень в інвестиції, здійснюють ефективне акумулювання тимчасово вільних грошових коштів та економічно доцільне задоволення інвестиційного попиту економічних агентів на фінансові ресурси як короткострокового, так і довгострокового характеру.

На превеликий жаль, недостатня ефективність функціонування фінансових інститутів на даний момент не забезпечує належним чином залучення заощаджень і їх трансформацію в кредити та інвестиції в реальний сектор економіки України. Незадовільний стан вітчизняної системи фінансових інститутів зумовлюється як прорахунками в державній економічній політиці, так і впливом об'єктивних зовнішніх факторів, що пов'язані з переходом від командно-адміністративної системи до ринкової економіки. Таким чином, дослідження особливостей розвитку інституційної структури грошово-кредитного ринку в умовах транзитивної економіки, а також аналіз системи специфічних зовнішніх факторів, які на нього впливають, перетворюється в одне з важливих і одночасно надзвичайно складних питань економічної теорії.

Проблема формування інституційної структури грошово-кредитного ринку отримала висвітлення в

економічній літературі. Належне місце в розробці цієї теми займають праці українських економістів: Дзюблюка О.В., Савлука М.І., Гальчинського А.С., Тарасевича В.М., Суторміної В.М., Шелудько В.М. Серед російських вчених варто виділити праці Жукова Є.Ф., Міркіна Я.М., Смірнова О.Л. Серед західних економістів вагомий внесок у розробку цієї тематики зробили Е. Дж. Доллан, М. Лівінгстон, Ж. Матук, А. Шарп.

Водночас, питання, пов'язані із дослідженням специфіки формування і розвитку інституційної структури грошово-кредитного ринку в умовах транзитивної економіки вивчені та висвітлені ще недостатньо.

Мета даної статті полягає у дослідженні характерних рис, які притаманні розвитку системи фінансових інститутів в умовах переходу від командно-адміністративної до ринкової соціально-орієнтованої економіки. Досягнення поставленої мети зумовило вирішення наступних завдань дослідження:

- ✓ проаналізувати особливості формування інституційної структури грошово-кредитного ринку України;
- ✓ охарактеризувати процес ринкової трансформації економіки у пострадянських країнах;
- ✓ дослідити характер розвитку системи фінансових інститутів в умовах ринкової трансформації.

Наприкінці XIX ст. в Україні, яка перебувала у складі Російської імперії, сформувалася розвинута на той час система фінансових інститутів, а також розпочалося поступове становлення ринку цінних паперів. Проведена економічна реформа 1850-1860-х рр. зумовила активний розвиток банківської справи на українських землях. Поряд із 22 відділеннями Державного банку та близько 87 філіями трьох головних акціонерних комерційних банків Російської імперії (Петербурського міжнародного, Азовсько-Донського та Російського торгівельно-промислового), в Україні функціонувало 5 акціонерних іпотечних банків (Земський банк Херсонської губернії, Бессарабсько-Таврійський, Харківський, Київський та Полтавський земельні банки), 2 приватних іпотечних банки (Сільський банк графині О. Браницької та Сумський селянський банк), 2 казенні іпотечні банки (Селянський поземельний банк і Державний дворянський земельний банк), 10 акціонерних комерційних банків, 70 міських громадських банків, 911 ощадно-кредитних асоціацій, 2181 кредитних товариств, 5 кооперативних банків, 5 кредитних централей, 4 ломбарди, 100 казначейств і 8 приватних банківських контор. Загалом, на початок XX ст. банківські заклади містились у 350 населених пунктах України, зокрема в 64 населених пунктах було по три та більше депозитних фінансових інститути. Поряд з банківськими установами в Україні активно розвивалися й інші види фінансових інститутів. З початком II половини XIX ст. у Одесі та Феодосії відкриваються дисконтні контори, що займалися купівлею боргових цінних паперів та їх подальшою реалізацією на фінансовому ринку. Важливу роль у здійсненні

кредитних операцій в Україні починають відігравати контрактні ярмарки, на яких укладаються позикові угоди між позичальниками та власниками фінансово-го капіталу [5].

Із зростанням різноманітності депозитних фінансових інститутів в Україні відбувається й розвиток недепозитних форм фінансового посередництва. В 1812 р. у Феодосії відкривається перше на території сучасної України страхове товариство. На початку XX ст. Україна володіє вже досить розвинутим страховим ринком на якому присутні практично всі відомі на той час види страхування та форми страховиків. Станом на 1913 р. за обсягом одержаних страхових премій 63 % ринку страхових послуг належало акціонерним страховим компаніям, 15 % – земським страховим товариствам, 8 % – міським взаємним страховим товариствам, 14 % – товариствам взаємного морського страхування та страхування життя. Найбільш поширеним страховим ризиком на той час була пожежа. Наприкінці XIX ст. в Україні функціонувало 13 акціонерних товариств, що надавали послуги страхового захисту від вогню, 34 товариств земського страхування, що створювалися при органах місцевого самоврядування і займалися страхуванням ризиків, які були пов'язані з сільськогосподарським виробництвом, а також 9 міських товариств взаємного страхування від вогню, 2 товариства взаємного страхування життя й 3 товариства взаємного морського страхування, які займалися страхуванням власників суден та їх вантажів від збитків, що можуть виникнути в процесі транспортування. Крім того, в Україні здійснювали діяльність філії провідних страхових компаній Російської Імперії, США, Великобританії, Німеччини та Франції [4].

Водночас, поряд із розвитком страхового ринку відбувається поступове формування системи недержавного пенсійного забезпечення й соціального страхування, характерною рисою яких було здійснення соціальних страхових виплат переважно на підставі втрати працездатності та настання інвалідності, а не за умови досягнення визначеного угодою пенсійного віку. В Україні трьома основними організаційно-правовими формами реалізації пенсійного забезпечення були страхові каси, пенсійні фонди й приватні товариства взаємного страхування. Страхові каси створювалися на підприємствах і займалися страхуванням його робітників від нещасних випадків на виробництві, які спричиняють смерть, тимчасову втрату працездатності або інвалідність, а також медичним страхуванням робітників на випадок хвороби. Пенсійні фонди організовувалися за територіальним або галузевим принципом і здійснювали фінансове забезпечення своїх учасників та членів їх родин після досягнення ними обумовленого угодою віку, втрати працездатності або смерті. Приватні взаємні товариства надавали послуги страхування робітників від тимчасової або постійної втрати працездатності внаслідок травми на виробництві. Скасування кріпосного права, трансформація відносин власності, становлення багатокласної економіки, а також формування системи фінансових інститутів на території України наприкінці XIX ст. спричинили активний розвиток ринку цінних паперів. На початку XX ст. в Україні функціонувало вже 11 фондових бірж, серед яких найбільшими були Одеська, Київська, Харківська й Миколаївська. Основними учасниками біржових торгів були страхові компанії та банківські установи, які здійснювали біржові операції як за власний рахунок, так і за дорученням фізичних і юридичних осіб. На той час об'єктами угод

на фондовій біржі переважно були привілейовані та прості акції, корпоративні облігації, державні боргові цінні папери. Наприклад, на Київській біржі проводилися операції з державними цінними паперами, акціями цукрових заводів, облігаціями приватних підприємств, векселями, заставними листами, золотом, сріблом, цінними паперами місцевих чавуноплавильних та машинобудівних заводів, промислових товариств та акціонерних комерційних банків [6].

Таким чином, Україна, що перебувала у складі Російської імперії, на початку XX ст. володіла відносно розвинутою на той час інституційною структурою грошово-кредитного ринку, яка сформувалася в результаті промислового та індустріального розвитку економіки, відзначалася широкою різноманітністю форм фінансового посередництва і стала одним із важливих факторів прискорення соціально-економічного прогресу суспільства. На жаль, встановлення в Україні радянської влади наприкінці 1919 р. та перехід до політики "воєнного комунізму" зумовили порушення традиційно-еволюційного характеру розвитку не лише інституційної структури фінансового ринку, а й усієї економічної системи нашої держави. Перехід до адміністративно-командної планової економіки обумовив ліквідацію приватної власності на засоби виробництва та націоналізацію як фінансово-кредитних депозитних інститутів, так і недепозитних форм фінансового посередництва. Постанова Наркомфіну УРСР від 9 квітня 1920 р. "Про порядок ліквідації кредитних установ" проголошувала ліквідацію приватних фінансово-кредитних установ і встановлювала державне монополічне право на надання фінансових послуг, зокрема кредитних і депозитних. Всі депозитні фінансові організації, що перебували в приватній або колективній власності, підлягали націоналізації, внаслідок чого у державну власність перейшли всі активи, пасиви, а також депозити, готівкові гроші й коштовності, що зберігалися в сейфах ліквідованих установ. Постановою Раднаркому від 16 листопада 1921 р. було створено нову державну централізовану банківську установу – Державний банк СРСР (Держбанк), основними функціями якого були кредитування промисловості, сільського господарства й товарообігу, а також регулювання грошового обігу. Наприкінці першої половини XX ст. в результаті проведеної націоналізації системи фінансових інститутів та монополізації державою кредитної й депозитної діяльності банківська система СРСР набула наступного вигляду: роль центрального банку СРСР відіграв Держбанк, якому підпорядковувалася мережа державних ощадних кас, а також система спеціалізованих державних банків – Всеросійський кооперативний банк (Всекобанк), Центральний банк комунального господарства й житлового будівництва (Цекомбанк), Центральний сільськогосподарський банк (Сільгоспбанк), Банк зовнішньої торгівлі (Зовнішторгбанк), Банк довгострокового кредитування промисловості та електрогосподарства (Промбанк), які не мали права створювати власні філії і повинні були проводити фінансові операції через розгалужену мережу відділень Держбанку [5, с.259]. Через деякий час, відповідно до указу Верховної Ради СРСР від 7 квітня 1959 р. було проведено реорганізацію спрямовану на укрупнення системи спеціалізованих банків. Сільгоспбанк і Зовнішторгбанк було ліквідовано, а їх функції передані Держбанку. Цекомбанк і Промбанк було реорганізовано у єдину спеціалізовану банківську установу – Всесоюзний банк фінансування капітальних вкладень (Будбанк).

На противагу комерційним банківським установам, кредитні спілки та ощадно-кредитні асоціації проіснувала за радянської влади значно довше. Після опублікування в 1921 р. праці В.І. Леніна "Про кооперацію" розвиток сис-

теми кредитних кооперативів було проголошено одним із стратегічних завдань НЕПу. Фінансову підтримку кредитних кооперативів, а також контроль за їх діяльністю в Україні здійснював Український сільсько-господарський банк (Укрсільбанк) через розгалужену мережу губернських товариств сільськогосподарського кредиту (губсільбанків). В СРСР кредитні спілки створювалися переважно у галузі сільського господарства, а капітал кредитних кооперативів формувався в основному за рахунок централізованого розподілу державних коштів через Укрсільбанк та мережу губсільбанків. Таким чином, кредитні спілки функціонували лише за рахунок фінансової підтримки і під жорстким контролем держави. На кінець 1928 р. система кредитної кооперації УРСР нараховувала 5093 установи і охоплювала майже половину селянських господарств України. На жаль, літом 1929 р. було оголошено про ліквідацію кредитних спілок і створення на їх базі районних відділень Держбанку. Пайові внески учасників кооперативів були експропрійовані, а функції кредитування сільського господарства було покладено на Держбанк [1]. Націоналізація депозитних фінансових інститутів супроводжувалася відповідною трансформацією форм недепозитного фінансового посередництва. 18 вересня 1925 р. Декретом Раднаркому СРСР було проголошено ліквідацію приватних страхових компаній і встановлено державне монополне право на здійснення всіх видів та форм страхування. Функції центрального органу системи державного страхування поклалися на Головне управління державного страхування (Держстрах), яке через свої республіканські органи управління (Росдержстрах, Укрдержстрах) та місцеві відділення надавало послуги особистого і майнового страхування юридичним та фізичним особам. Держстрах проводив страхові операції не лише через свої районні відділення, а й опосередковано через філії Держбанку.

Поряд з націоналізацією приватних страхових компаній розпочинається поступова ліквідація недержавних інститутів пенсійного та соціального забезпечення, діяльність яких базувалася на страхових механізмах. Згідно з Постановою Раднаркому СРСР від 10 вересня 1933 р. всі страхові каси й пенсійні фонди, що існували при націоналізованих підприємствах зобов'язані були припинити діяльність та передати всі накопичені грошові кошти, майно і документацію обласним Радам профспілок. Декретом Наркомпраці СРСР в 1938 р. профспілки були звільнені від обов'язків контролю за здійсненням пенсійних виплат, а обов'язки по сплаті пенсійних внесків перебралися з робітників на підприємств-роботодавців. Фінансування пенсійних та інших соціальних виплат почало здійснюватися на засадах солідарності поколінь за рахунок коштів державного бюджету, що повністю узгоджувалося з радянською командно-адміністративною системою. Таким чином, пенсійне страхування перетворилося на інструмент перерозподільної політики держави, втратило свої основні риси та трансформувалося у пенсійне забезпечення.

В результаті здійснених радянською владою заходів, спрямованих на ліквідацію недержавних форм фінансового посередництва і монополізацію ринку фінансових послуг, інституційна структура грошово-кредитного ринку України, що сформувалася за часів панування Російської Імперії і відзначалася широким асортиментом фінансових послуг і плюралізмом форм фінансового посередництва, трансформувалася у низько ефективну звужену фрагментарну систему дер-

жавних фінансових інститутів, яка виконувала не притаманні їй функції фінансового придатку органів державної влади. Система фінансових інститутів СРСР відзначалася наступними характерними рисами:

По-перше, в СРСР як з точки зору теорії, так і практики був відсутній фінансовий ринок та його базові елементи. Ринковий механізм координації діяльності власників капіталу і безпосередніх інвесторів фактично підмінювався державними перерозподільними відносинами в сфері формування, розподілу й використання фондів фінансових ресурсів. Мобілізація і розподіл коштів здійснювалися через бюджет та систему державних банківських установ, які скоріше відігравали роль не фінансових інститутів, а рахункових палат та фінансових управлінь Міністерства фінансів, що пасивно залучали депозити і виконували фінансові операції відповідно до централізованого кредитного плану в межах передбачених бюджетом лімітів.

По-друге, фрагментарна та відносно неефективна система державних фінансових інститутів була органічно вбудована в командно-адміністративну модель управління й знаходилася у повному політичному та адміністративному підпорядкуванні уряду СРСР. Фінансові інститути фактично розглядалися як частина соціалістичного апарату управління економікою.

По-третє, у рамках інституційної структури грошово-кредитного ринку СРСР практично були відсутні недепозитні фінансові інститути, виключення становила лише система Держстраху. Причинами виникнення даної ситуації є відсутність ринку цінних паперів, ліквідація приватної власності, відсутність економічної свободи товаровиробників. Державне централізоване директивне планування, як інструмент макроекономічної координації, передбачало абсолютний контроль за розподілом фінансових ресурсів і жорстке регулювання фінансових операцій. Націоналізація банківської системи сприяла концентрації фінансових ресурсів у руках держави. Водночас, плюралізм форм фінансового посередництва навіть за монополії державної власності міг значно ускладнити механізм централізованого розподілу фінансових ресурсів в межах командно-адміністративної економіки. Таким чином, інституційна структура грошово-кредитного ринку СРСР фактично ототожнювалася з банківською системою. Крім того, пропозиція фінансових ресурсів була повністю монополізована державою, яка здійснювала їх централізований перерозподіл, що переважно виявлявся неефективним з економічної точки зору.

Розпад СРСР на початку 90-х років XX ст. для України та інших пострадянських країн Східної Європи ознаменував собою початок процесу ринкової трансформації, що був пов'язаний з радикальними соціально-економічними перетвореннями, переходом від централізованої планової адміністративно-командної економіки з деформованою відтворювальною, галузевою та інституційною структурою до соціально-орієнтованої ринкової економічної системи [2]. В рамках економічної науки термін "трансформація" використовується для означення радикальних, системних змін як у структурі економіки, так і в економічній системі в цілому. Ринкова трансформація була об'єктивно обумовлена рядом недоліків, що були притаманні радянській плановій економіці і практично унеможливляли подальший суспільно-економічний розвиток й зростання добробуту населення країни: панування державної власності, тотальне директивне централізоване планування, спотворення ринкових відносин, відсутність стимулів до продуктивної економічної діяльності, непропорційний розподіл фінансових ресурсів між галузями економіки. Головна мета ринкової трансформації полягала у підвищенні продуктивності та ефективності функціонування національної економіки, а

також створенні надійного базису для швидкого суспільно-економічного зростання [3, с.89].

Характерною рисою процесу ринкової трансформації в пострадянських країнах є його інверсійний характер, що проявляється у зміні послідовності економічних перетворень. Термін "інверсійний" походить від латинського слова "inversio", що в перекладі означає перестановку або переміщення. Інверсійний характер ринкової трансформації – це становлення ринкової системи в рамках вже сформованого індустріального суспільства з наступним поступовим переходом до постіндустріальної стадії розвитку. Класичний або традиційний характер формування ринкової економіки пов'язаний з переходом від аграрного суспільства до індустріального, а потім – від індустріальної цивілізації до постіндустріальної. Формування індустріального суспільства супроводжується становленням системи ринкових економічних відносин, переходом від дрібної приватної до великої приватної власності на фактори виробництва, від вільної конкуренції до становлення олігополістичної або монополістичної ринкової структури, від вільного ринку до державного регулювання економіки. З іншого боку, інверсійний характер ринкової трансформації, навпаки, передбачає зворотну спрямованість економічних перетворень: від централізованого державного планування і регулювання економічної діяльності до демонополізації й створення конкурентного середовища; від директивного встановлення цін до вільного ціноутворення; від панування державної власності до лібералізації й становлення плюралізму форм власності та формування багатоукладної економіки. Класичний тип ринкової трансформації в основному притаманний країнам з багатоукладною економікою, що відзначається нерівномірним розвитком державного й приватного секторів. Водночас, транзитивну економіку інверсійного типу переважно репрезентують пострадянські країни. Інституційна структура грошово-кредитного ринку є невід'ємним і надзвичайно важливим елементом економічної системи України, ринкова трансформація якої набуває інверсійного характеру. Зважаючи на те, що радикальні соціально-економічні перетворення пронизують усю економічну систему, охоплюють всі її елементи, можна зробити висновок про інверсійний характер розвитку системи фінансових інститутів в процесі переходу до ринкової економіки.

На противагу адміністративно-командній системі, де ринковий механізм координації діяльності власників капіталу і безпосередніх інвесторів фактично підмінювався державними перерозподільними відносинами в сфері формування, розподілу й використання суспільних фондів фінансових ресурсів, в умовах ринкової економіки система фінансових інститутів починає відігравати надзвичайно важливу роль як ефективний механізм опосередкованого фінансування діяльності суб'єктів господарювання. На наш погляд, з точки зору аналізу різноспрямованих процесів зняття та актуалізації економічних явищ в процесі ринкової трансформації можна дослідити головні особливості інверсійного розвитку інституційної структури грошово-кредитного ринку в умовах транзитивної економіки України. Під актуалізацією економічних явищ ми будемо розуміти процес реального прояву або матеріалізації основних сутнісних властивостей нових економічних явищ, а також зростання їх ролі в рамках економічної системи. Зняття будемо трактувати як процес фактичного знищення, ліквідації економічного явища як цілісної системи внаслідок дії зовнішніх сил або внут-

рішніх суперечностей і водночас перехід до нового економічного явища зі збереженням позитивного змісту окремих сутнісних характеристик попереднього явища шляхом переведення їх в основу нового утворення.

Класичний характер ринкових перетворень передбачає поступальний розвиток економічної системи, коли перехід до наступного рівня суспільно-економічного розвитку відбувається лише за умови розв'язання протиріч попереднього. Таким чином, формування кожного наступного етапу суспільно-економічного розвитку передбачає заперечення і зняття основних елементів попередньої економічної системи. При цьому, процес економічної трансформації фактично зумовлює не повне знищення попередньої економічної системи, а засвоєння її основних позитивних сутнісних властивостей і переведення їх в основу нової формації, що знаходить свій прояв у збереженні окремих інститутів та функціональних особливостей попередньої системи, які втрачають актуальність і починають підпорядковуватися основним законам і принципам функціонування нової пануючої соціально-економічної формації. Водночас, інверсійний характер економічного розвитку зумовлює порушення даної еволюційно-традиційної послідовності: становлення командно-адміністративної системи відбувається без збереження навіть у знятому вигляді основних елементів попередніх суспільно-економічних укладів, а перехід до соціально-орієнтованої ринкової економіки об'єктивно зумовлює зворотній характер економічної трансформації адміністративно-командної системи. Відповідно, такі складові економіки як фінансові відносини та відносини власності не знімаються й переводяться в основу, а на противагу вищим стадіям суспільно-економічного розвитку актуалізуються та перетворюються у важливий інструмент ринкової трансформації командно-адміністративної економічної системи [7, с.114].

Інверсійний характер ринкових перетворень обов'язково передбачає інституційне заповнення, тобто формування збалансованої, цілісної та інституційно стійкої економічної системи ринкового типу, яка здатна забезпечити стабільне неперервне зростання загального рівня добробуту населення країни. Побудова соціально-орієнтованої ринкової економіки шляхом трансформації командно-адміністративної системи вимагає радикальних революційних змін як у загальній структурі економіки, так і в окремих її елементах. Наявність у економічному середовищі інститутів ринку є лише необхідною, а не достатньою умовою для становлення ринкової інституційної структури, оскільки інституційна структура може вважатися сформованою лише за умов досягнення широкої різноманітності та високої ефективності інститутів, що утворюють інституційне ядро, а також становлення й розвитку розгалуженої системи взаємозв'язків між ними. Одним із найважливіших елементів інституційної структури ринкової економічної системи є інституційна структура грошово-кредитного ринку. З огляду на необхідність перерозподілу вільних фінансових ресурсів як невід'ємну складову інвестиційного процесу інституційна структура грошово-кредитного ринку може бути віднесена до основних економічних факторів прискорення ринкової трансформації.

На жаль, фрагментарність, низька ефективність системи фінансових інститутів в рамках транзитивної економіки, нерівномірний розвиток окремих її елементів, відсутність деяких важливих фінансових інститутів лише гальмує економічні перетворення й сповільнює процес ринкової трансформації. Незадовільний стан системи фінансових інститутів в умовах транзитивної економіки об'єктивно обумовлюється специфічними рисами радянської командно-адміністративної системи, її низькоефективною сис-

темою державних фінансових інститутів, яка виконувала не притаманні їй функції фінансового придатку органів державної влади. Відповідно, інституційна структура вітчизняного грошово-кредитного ринку також не являється остаточно сформованою. В Україні недостатньо розвинуті саме ті фінансові інститути, які виконують у країнах із ринковою економікою функції інституційних інвесторів, забезпечуючи до 65 % всіх капіталовкладень в реальний сектор економіки – приватні пенсійні фонди, інвестиційні та страхові компанії. В цьому полягає головний недолік української системи фінансових інститутів, оскільки неповнота інституційної структури з одного боку, та недостатня ефективність вже функціонуючих у рамках фінансової системи інститутів – з іншого, дестабілізує економічну систему і гальмує процес економічного зростання. Фрагментарний розвиток інститутів ринку в рамках транзитивної економіки обумовлює необхідність проведення імпорту інститутів, які на прикладі розвинутих ринкових економічних систем інших країн вже довели свою ефективність в сфері забезпечення реалізації механізмів фінансування і ринкової координації діяльності економічних суб'єктів. Таким чином, інверсійний характер ринкової трансформації економіки пострадянських країн передбачає перш за все перехід від системи великих капіталізованих універсальних фінансових інститутів до плюралізму форм фінансового посередництва на протидію сучасним тенденціям універсалізації фінансових інститутів і концентрації капіталу в рамках інституційної структури грошово-кредитного ринку в розвинутих країнах з ринковою економікою, що відзначаються традиційним характером економічних перетворень.

Імпорт інститутів або інституційне запозичення являє собою своєрідну форму рефлексії транзитивної економічної системи в рамках зовнішнього економічного й інституційно розвинутого середовища. В процесі формування нової ринкової інституційної структури нові інститути можуть створюватися у відповідності з певною ідеальною моделлю, за зразками, що отримали розвиток в інших країнах, а також за зразками, які вже колись існували в країні. На нашу думку, надзвичайно важливу роль в процесі імпорту інститутів відіграє саме демонстраційний ефект розвинутих країн з ринковою економікою: країна з інверсійною транзитивною економікою завжди має можливість спостерігати на практиці функціонування реальних моделей соціально-економічного устрою і, відповідно, сформулювати власну програму економічного розвитку, що буде враховувати як світовий досвід, так й власну історично визначену національну специфіку.

Виникнення та становлення нових ефективних ринкових інститутів, що знаходить свій прояв у процесі революційної інституційної зміни, яка відбувається в процесі екзогенного запозичення або імпорту інститутів, обов'язково має відбуватися за активної участі держави. В умовах транзитивної економіки інверсійного характеру пропозиція ефективних альтернативних інститутів ринку може бути представлена лише державою, оскільки неконтрольована реалізація еволюційного механізму розвитку інституційної структури може спричинити лише закріплення старих інститутів, що були притаманні попередній командно-адміністративній системі. Переважна частина західних країн із ринковою економікою відзначаються роз-

винутою інституційною структурою. Саме тому вони можуть дозволити собі використання методів прямого й непрямого державного втручання без значної деформації структури національного господарства. У той же час, у країнах із транзитивною економікою ринкові інститути знаходяться на стадії формування або взагалі відсутні. Їхня інституціональна структура включає інститути, що не притаманні ринковому типу господарства, тому різні способи економічної координації вступають між собою в конфлікт. Ефективність таких економічних систем значно нижче розвинутої ринкової чи навіть адміністративно-командної системи. Якщо держава в умовах перехідної економіки постійно втручається в регулювання економічних відносин, тобто заміщує ринкові механізми координації адміністративно-плановими, це негативно позначається на темпах формування відповідних ринкових інститутів. Виникає парадокс: державне втручання здійснюється, тому що не працюють ринкові механізми, а останні не можуть ефективно функціонувати через відсутність необхідної інституційної структури. Таким чином, не всі заходи економічної політики розвинутих країн можуть бути застосовані в умовах перехідної економіки. Політика держави в період ринкової трансформації повинна бути в першу чергу спрямована на зміну інституційної структури економіки і на створення умов для становлення ринкових інститутів, в тому числі повноцінної інституційної структури грошово-кредитного ринку, яка сприятиме зниженню трансакційних витрат на пошук фінансових ресурсів і нарощуванню інвестиційного потенціалу країни. Економічна трансформація, обумовлюючи потребу в масштабних інвестиціях, вимагає здійснення адекватних і ефективних заходів із вдосконалення й розбудови інституційної структури грошово-кредитного ринку. При цьому, підвищення ефективності функціонування системи фінансових інститутів полягає не тільки в удосконаленні банківської системи, але й у формуванні і розбудові інших інститутів фінансового посередництва на основі принципу різноманіття форм фінансових інститутів.

Актуальність і гострота проблеми активізації ролі фінансових інститутів на грошово-кредитному ринку України в умовах транзитивної економіки свідчить про об'єктивну необхідність подальшого розвитку теоретико-методологічного базису дослідження інституційної структури грошово-кредитного ринку. Комплексного аналізу потребує система факторів, які здійснюють негативний вплив на формування ефективної системи фінансових інститутів. Крім того, потрібно дослідити еволюцію функцій фінансових інститутів та їх ролі в суспільному відтворенні. Таким чином, необхідність проведення подальшого дослідження в даному напрямку не викликає сумніву.

1. Гончаренко В.В. Кредитна кооперація: форми економічної самопоміги сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика). – К.: Глобус, 1998. – 325 с.; 2. Економіка України: десять років реформ / За ред. З.Г. Ватаманюка та С.М. Панчишина. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 496 с.; 3. Економічна теорія: політекономія: Підручник / За ред. В. Д. Базилевича. – 5. вид., стер. – К.: Знання-Прес, 2006. – 615 с.; 4. Історія страхування: Підручник / За ред. С.К. Реверчука. – К.: Знання, 2005. – 213 с.; 5. Скоморович І.Г., Реверчук С.К., Малик Я.Й. та ін. Історія грошей і банківництва: Підручник. – К.: Атіка, 2004. – 339 с.; 6. Шелудько В. М. Фінансовий ринок: Навчальний посібник. – К.: Знання-Прес, 2002. – 535 с.; 7. McKinnon, Ronald I. Financial Control in the Transition from Classical Socialism to a Market Economy // Journal of Economic Perspectives. – 1991. – №5(4). – P.107-122.

Надійшла до редколегії 12.05.2006

ЗМІНА СТРУКТУРИ ЗАЙНЯТОСТІ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ

У статті розглядаються зміни, що відбуваються в структурі зайнятості в розвинених країнах в умовах становлення економіки знань.

The article considers the changes that take place in the structure of employment in all developed countries under the circumstances of knowledge-based economy formation.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. в надрах найрозвиненіших країн світу почала зароджуватися економіка знань. Її становлення ознаменувалося глобальними змінами в економічному розвитку всього людства і, в першу чергу, розвинених країн. Нині саме знання змінюють обличчя сучасної економіки прискореними темпами, перетворюючись на головний чинник економічного та соціального розвитку, а також економічного зростання. Під впливом НТР, інформаційно-комунікаційних технологій відбуваються зміни в усіх сферах життя суспільства. Відповідних змін в умовах становлення економіки знань зазнає й структура зайнятості. Оскільки динамічний та випереджувачий економічний та соціальний розвиток будь-якої країни, а також її конкурентоспроможність на міжнародному ринку сьогодні пов'язана перш за все з її інтелектуальним потенціалом та його ефективним використанням, із становленням економіки знань, то дуже актуальним є питання уточнення основних засад такої економіки, особливостей її становлення, в тому числі – питання змін в структурі зайнятості. Певними аспектами даної проблеми займаються як закордонні, так і вітчизняні вчені, серед них – Лестер К. Туроу, Е. Денісон, російські вчені – В.Л. Іноземцев, В.Л. Макаров, В. Щетинін, А.І. Ракітов, вітчизняні вчені – А.А. Чухно, В.П. Семиноженко, А.С. Гальчинський, В.М. Геєць, Ю.М. Бажал та інші.

Дана стаття має на меті показати, що сьогодні під впливом знань людського інтелекту, НТР, інформаційно-комунікаційних технологій в розвинених країнах відбуваються зміни в структурі зайнятості, а також розглянути ці зміни.

Оскільки знання в сучасних умовах стають ключовим чинником економічного розвитку, а носієм, виробником і споживачем знань є людина, то освіта як основа набуття, збереження та примноження знань відіграє сьогодні доленосну роль як для окремої людини, так і для тієї чи іншої держави. Так, американськими вченими було підраховано величину ВВП, що виробляється працівниками, які мають освітній ценз в 10,5; 12,5 та більше 14 років. Виявилось, що саме третя група виробляє більше половини ВВП [1, с.44]. Порівняно з попередніми періодами, новітньою тенденцією є те, що темпи оновлення структури, технології, організації виробництва та споживання товарів і послуг, глобалізації та соціальних змін вимагають від індивіда якісно нового рівня освіти та постійного оновлення знань і навичок впродовж всього життя.

Крім того, про роль вищої професійної освіти в суспільстві, що базується на знаннях, красномовно говорять наступні дані: в США на початку ХХІ століття на кожних 100 працездатних припадало 90 працівників з вищою, в тому числі незавершеною вищою освітою, а із завершеною – 60 [2, с. 603]. Японія та країни ЄС прагнуть наблизитися до США.

У складній системі, що еволюціонує з високою інтенсивністю накопичення та застосування знань, яку являють собою економіки розвинених держав, працівникам необхідно не просто навчатися – вони вимушені досягнути сам процес навчання й постійно ада-

птовуватись до змін ідей, технологій, які відбуваються сьогодні скоріше, ніж зміна поколінь людей. Від працівників вимагаються дедалі більше саме пізнавальні здібності. В такій економіці відбувається рух від чисто технічних навиків до інтелектуальних. Характер і форма праці зазнають радикальних змін: баланс зміщується від фізичної до розумової діяльності, від маніпулювання матеріальними речами до обробки символічної інформації. Процес промислового виробництва – від видобутку сировини й аж до кінцевої продукції та розподілу товарів – все більше передається машинам та автоматам, роботам. Сама ж людина дедалі в більшій мірі переходить до інших видів діяльності, пов'язаних з інформацією, таких як планування, управління, контроль. Таким чином, передаючи ряд власних функцій "розумній" машині, працівник звільняється від рутинних операцій, від повсякденної автоматичної праці, що дозволяє людині виконувати задачі, що потребують інтуїції й людської взаємодії, вирішувати завдання, що носять в більшій мірі оціночний характер. Праця дедалі більше набуває творчого характеру. В цьому розумінні можна казати, що машини та кваліфіковані працівники скоріше доповнюють одне одного, ніж замінюють.

Сьогодні відбувається перетворення професій розумової праці із рідкісних на масові. Так, якщо за часів відомого англійського економіста кінця ХІХ – початку ХХ століття А.Маршалла чисельність працівників фізичної праці в 4-5 разів перевищувала чисельність всіх інших власників, то в наш час більше 50 % економічно активних громадян розвинених країн зайнято не фізичною, а розумовою працею, а в США їх більше двох третин [1, с. 47]. Отже, інтелектуальна, висококваліфікована праця стала панівним видом праці, людина почала витіснятися із сфери безпосереднього матеріального виробництва.

Слід зазначити, що вході науково-технічного прогресу у фізичній праці наростають елементи розумової праці, оскільки для виконання все більшої кількості робіт потрібна загальна і професійно-технічна підготовка. Ще раз хотілося б наголосити, що все це потребує розвитку системи освіти, розширення доступу до неї робітничого класу. Затримки чи обмеження в одержанні загальної середньої, професійної і вищої освіти негативно позначаються на виробництві, використанні техніки та продуктивності праці. Тому розвиток освіти і культури, забезпечення населенню не лише початкової, а й середньої освіти, професійно-технічної підготовки, підвищення кваліфікації стає необхідною умовою підвищення ефективності виробництва.

Підвищення відносної значущості розумової праці в сучасному суспільстві має важливі наслідки, що стосуються розподілу доходів. З 70-х років ХХ століття нерівність доходів посилилась в багатьох країнах світу, й найбільш помітно – у Великобританії та США. Існує багато причин цього явища (інституційні, політичні та інші), але одним з головних чинників є постійно зростаюча диференціація рівня професійної підготовки та підвищення відносного рівня заробітної платні найбільш кваліфікованих та досвідчених працівників.

Як вже йшлося вище, одним з проявів становлення економіки знань стає дедалі більше витіснення людини із сфери безпосереднього матеріального виробництва, а, відповідно, відбувається й зміна структури зайнятості.

У довоєнний період економіка розвинених країн мала відносно рівномірний розподіл зайнятих в трьох секторах народного господарства, однак вже в перше післявоєнне десятиліття почало спостерігатися різке зростання зайнятості в сфері виробництва послуг та інформації. Це відбувалося як за рахунок збільшення в усіх галузях чисельності так званих "білих комірців", тобто висококваліфікованих працівників, безпосередньо не пов'язаних з фізичною працею, так і за рахунок розширення власне сфери послуг, чисельність працівників якої в ці роки перевищувала 50 % загальної чисельності зайнятих в народному господарстві. Цей процес не зупинився й надалі, а отже характерною ознакою того суспільства, яке зароджується сьогодні в розвинених країнах, є те, що абсолютно панівною стала сфера послуг. Так, в США в цій сфері зайнято 70-80 % працюючих [3, с. 3], в країнах ЄС – 60 %, в Японії – 56 % [4, с.60]. Привертають увагу й темпи приросту зайнятості. Відомо, що в 70-ті роки XX століття в США сервісний сектор забезпечував 89 % приросту зайнятості, у 80-ті роки цей показник досяг 104, а в 90-ті – 119 %. При цьому експерти прогнозують, що в найближчі 10 років 25 з 26 знов створених робочих місць у США прийдуться на сферу послуг [5, с.216]. При чому, говорячи про сферу послуг сучасних розвинених держав слід в першу чергу мати на увазі не просто побутові послуги, а фінанси, професійні та конструкторські послуги, транспорт, торгівлю, охорону здоров'я, сфери науки, освіти й управління, культуру, індустрію розваг. Важливо зазначити, що, наприклад, в США 63 % послуг можуть бути віднесені до категорії інтелектуальних [6, с.4].

Цікаві процеси спостерігаються в сфері зайнятості в сільському господарстві. Якщо на початку XIX століття в сільському господарстві США було зайнято майже 75 % всієї робочої сили, то сьогодні в ньому зайнято за одними підрахунками 2,5 %, за іншими – 2,7 % від загальної кількості працівників [7, с.41]. Внаслідок цього з 1994 року статистичні органи Сполучених Штатів припинили враховувати частку фермерів у складі населення через її незначний розмір. Але не тільки в США відбуваються зазначені процеси, а й в більшості європейських країн. Наприклад, в Німеччині з 1960 по 1991 рік частка зайнятих у сільському господарстві зменшилася з 14,0 до 3,4 %, у Франції – з 23,2 до 5,8 % [4, с.59].

Не менш вражаючі зміни у складі зайнятих відбулися й у промисловості розвинених країн. У 70-ті роки XX століття в цих країнах вперше було відмічено абсолютне скорочення зайнятості в матеріальному виробництві. Ще на початку 80-х років минулого століття частка працівників, безпосередньо зайнятих у виробничих операціях, не перевищувала в США 13 % [7, с.32]; сьогодні вона скоротилась до 10 %; в Японії відповідні цифри складають 15 і 12 % [4, с.60]. В останній час з'явилися оцінки, за якими цей показник для Сполучених Штатів знаходиться на рівні 5-6 % [8, с.7]. Цікавим є й той факт, що в останні роки досить широке коло працівників, які відповідно статистичним правилам належать до зайнятих у промисловості, в дійсності виконують функції, далеко не тотожні безпосередній участі у виробничому процесі. Важливо зазначити, що скорочення зайнятості в промисловості та сільському господарстві не означає зниження ролі матеріальної складової сучасного господарського життя, навпаки, об'єм благ, які виробляє та споживає суспільство, не зменшується, а зростає. Сучасне виробництво з надлишком забезпечує потреби населення як в традиційних, так і в принципово нових товарах, споживчий ринок розвине-

них країн перенасичений різноманітними продуктами, а промисловість забезпечена необхідною мінеральною та сільськогосподарською сировиною.

Внаслідок бурхливого технологічного прогресу матеріальне виробництво отримує якісно нові, фактично безмежні можливості, завдяки чому життєвий рівень населення розвинених країн стає дедалі вищим. Новий технологічний спосіб виробництва дає можливість модернізувати промисловість та сільське господарство, здійснити структурні перетворення, підвищити їх ефективність.

Нематеріальна сфера стає сьогодні панівною внаслідок величезного зростання продуктивності праці в першу чергу в матеріальному виробництві, що дає змогу різко зменшити витрати останньої у цій сфері і збільшити їх у нематеріальній.

Ще один аспект, пов'язаний зі зміною структури зайнятості, на який необхідно звернути увагу, полягає у бурхливому розвитку інформаційних технологій.

У 80-ті роки минулого століття інформаційний сектор вперше забезпечив більшу частину нових робочих місць, що створювались в економіці розвинених країн. Інформаційні галузі господарства, а також компанії, що спеціалізуються на виробництві обчислювальної техніки та програмного забезпечення, розвивались найбільш швидкими темпами й привертати до себе пильну увагу інвесторів. Різко зріс попит на програмістів.

Сьогодні кількість зайнятих в компаніях, що виробляють програмне забезпечення, зростає щорічно на 13 %, тобто швидше ніж у 5 разів порівняно з іншими галузями. Однак виявилось, що й такий темп зростання є далеким від необхідного, а тому він буде прогресувати й надалі. За даними американської асоціації з інформаційних технологій (ITAA), дефіцит кадрів в американській комп'ютерній індустрії в 1998 році склав біля 300 тис. чоловік (в порівнянні з 190 тис. у 1997 році). А відділ з технічної політики при Департаменті торгівлі США зазначає, що до 2005 року дефіцит людських ресурсів в цій галузі перевищить 1 млн. Чоловік [6, с.4], незважаючи на те, що, за даними того ж відділу, до 2006 року майже половина всієї робочої сили Сполучених Штатів буде зосереджена в галузях, що складаються або з великих виробників, або з інтенсивних користувачів інформаційних технологій [6, с.5].

Таким чином, в розвинених країнах швидкими темпами йде процес інформатизації економіки, який полягає у розвитку інформаційної діяльності та інформаційних технологій. Однією з характеристик даного процесу є чисельність людей, основна діяльність яких носить інформаційний характер, тобто працю цих людей можна характеризувати як, в основному, пов'язану з отриманням, передачею та обробкою інформації в різній її формі.

З іншого боку, паралельно з інформатизацією йде так званий процес сервісизації економіки. Його сутність полягає в тому, що все більша кількість людей залишає роботу в промисловості й переходить до сфери обслуговування (туризм, готельне господарство, ресторани, комунальні послуги, торгівлю тощо). Такий перехід часто носить вимушений характер – швидкий технологічний прогрес робить сучасне матеріальне виробництво все більш незалежним від робочої сили, а відтак промисловість та сільське господарство потребують дедалі меншої кількості робітників (про що свідчать факти, наведені вище), яких заміщують уречевлені в технологіях знання та капітал. В цьому зв'язку слід зазначити, що робоча сила, яка бере участь в інформатизації та сервісизації економіки якісно відрізняється. До першого процесу залучені висококваліфіковані кадри, які отримують високі доходи. Ринок праці таких робітників характеризується не просто повною зайнятістю, а ще й дефіцитом робочої сили, про що вже йшла мова вище. До другого процесу залучені низькокваліфіковані пра-

цівники з невисокими доходами. Такий ринок праці характеризується перенасиченістю.

Таким чином, постійно існує нове джерело нерівності між людьми – люди, що не навчаються та періодично не підвищують свою майстерність, є сьогодні неконкурентоспроможними на ринку праці. А оскільки ринок праці для працівників низької та середньої кваліфікації постійно звужується внаслідок дедалі більшого витіснення людини з матеріального виробництва, працівники повинні пристосовуватися до його тенденцій та навчатися усе активніше жити, постійно підвищуючи свою кваліфікацію та опановуючи нові знання.

Таким чином, в розвинених країнах, у надрах яких зароджується економіка знань, відбувається різке зниження частки працюючих у матеріальному виробництві і зростання її у сфері послуг (перш за все інтелектуальних) та інформаційної діяльності. Знання сьогодні стають основою тих змін, які відбуваються у виробництві та у суспільному житті взагалі розвинених країн світу. Людський інтелект, знання, бурхливий розвиток НТП та інформаційно-комунікаційних техно-

логій безпосередньо впливають на зміни, що відбуваються в структурі зайнятості. З підвищенням освітнього рівня населення та інтелектуального потенціалу збільшується продуктивність праці, вивільнюються працівники зі сфери матеріального виробництва і зростає частка тих, хто займається продукуванням знань.

1. Щетинин В. Человеческий фактор и неоднозначность его трактовки // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. – №12. – с. 42-49. 2. Ракитов А.И. Общество, основанное на знаниях // Вестник Российской Академии наук. – 2004. – том 74. – №7. – С. 598-605. 3. Дорогунцов С., Куценко В. Освітня сфера в інформаційному суспільстві // Вісник Національної Академії Наук України. – 2002. – №11. – с. 3-10. 4. Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы. – М.: Логос, 2000. 5. Thurow L. Creating Wealth. The New Rules for Individuals, Companies and Countries in a Knowledge-Based Economy. L., 1999. 6. Антипина О.Н. Загадка "новой экономики знаний" ("парадокс Солоу") // Вестник Московского университета. Серия 6, "Экономика". – 2000. – №6. – с.3-17. 7. Проблемы экономики переходного общества. / Отв. ред.: В.М.Геев, Д.С.Львов. – Запорожье: ГУ "ЗИГМУ", 2004. 8. Kelly K. New Rules for the New Economy. Ten Radical Strategies for a Connected World. N.Y., 1998.

Надійшла до редколегії 12.05.2006

А. Залєвська-Шишак, асп.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ

Розглянуто різні аспекти трансформації економіки України в контексті відносин власності. Запропоновано модель соціально орієнтованого ринку та шляхи реформування власності в процесі розбудови ринкових відносин в Україні.

Different aspect Ukrainian economy transformations in context of property relations are considered. The model of socially oriented market and ways of property reformation in the process of development market relations in Ukraine are suggested in this article.

Процес трансформації суспільств є одним із ключових у сучасну епоху глобалізації. Розуміння характеру та особливостей цього процесу в загальному контексті світових перетворень є необхідним для вироблення ефективної державної стратегії, для вирішення головних завдань забезпечення національної безпеки та захисту національних інтересів України.

Поняття трансформації застосовується для характеристики тих докорінних перетворень, що розпочалися у другій половині ХХ ст. в ряді країн світу, в яких традиційні (або так звані соціалістичні) засади суспільного життя змінюються, суспільства переходять на засади демократичних процедур, ринкової економіки, визначають склад політичних інститутів, визнають верховенство права та поважання прав людини, свободи слова тощо. Такі процеси іноді відбуваються під значним впливом і тиском з боку західного світу, за його "загальновизнаною" моделлю і супроводжуються постійною політичною, методологічною та експертною підтримкою тих сил у країні, що зацікавлені у здійсненні трансформацій.

Ефективний розвиток економіки будь-якої країни в період трансформації системи політичних, економічних та інших відносин неможливий без вироблення наукового обґрунтування стратегії держави щодо перебудови відносин власності. Від розв'язання цього питання залежить перспектива розвитку держави в цілому, визначення її місця в світовому співтоваристві, рівень життя населення тощо.

У працях вітчизняних та зарубіжних вчених А. Гальчинського, В. Гейця, В. Голікова, П.С. Єщенка, І. Лукинова, М. Чечетова, Л. Абалкіна та інших розглядаються окремі питання трансформації власності, висловлюється своє розуміння процесів, що відбуваються в різних державах.

На сьогодні не існує єдиної моделі структури економіки, власності, соціально-економічного розвитку народного господарства і політичного устрою суспіль-

ства, яка могла б бути взірцем у трансформації всієї системи економічних, соціальних та політичних відносин у державі. Кожна країна створює свою модель, яка найбільш відповідає особливостям її розвитку.

При формуванні економічної стратегії, що спрямована на побудову певної моделі ринкової економіки, та виборі найбільш оптимального варіанту розвитку країни слід враховувати такі чинники як загальні тенденції розвитку світової цивілізації, врахування наявних ресурсів, національних особливостей, історичних традицій, географічного та геополітичного положення.[4, с.95]

Реалізація цієї моделі повинна цілеспрямовано і послідовно забезпечити високі темпи економічного зростання, приріст результативності в усіх сферах економічної діяльності, швидке зростання рівня життя людей до стандартів розвинутих держав, оскільки лише за такої умови в країні можливе забезпечення політичної і соціальної стабільності.

Суть соціально-економічної трансформації у загальному вигляді зводиться до того, щоб змінити існуючий економічний порядок (економічну систему), забезпечити економічне зростання. Очевидно, що кожне суспільство зацікавлене в мінімізації видатків, пов'язаних із такою зміною. Саме тому, обираючи ту чи ту економічну стратегію, країна фактично визначає свій шлях поєднання перетворень із досягненням економічного зростання.

Особливістю економіки України є те, що перед початком ринкових трансформацій вона була адміністративно-командною. В країні існував тотальний монополізм, ряд підприємств виробляли 60-100 % певного виду продукції. До того ж, економіка країни була великомасштабною, з незавершеним циклом виробництва, в ній домінували важка промисловість, воєнно-промислове виробництво і видобувні галузі. Це зумовило нестачу товарів народного споживання та технічну і технологічну відсталість.

Критичний стан економіки загострювався і внаслідок того, що значна частина промислового потенціалу морально і фізично застаріла, а заміна або модернізація від-

повідних елементів виробничого капіталу відбувалася в недостатніх масштабах. Країна успадкувала застарілу матеріально-технічну базу й енерго- та ресурсомісткі технології виробництва, які є основним чинником забруднення навколишнього середовища. До того ж Україна має обмежені власні поклади нафти й газу, які не забезпечують її потреб в енергоносіях і сировині для хімічної промисловості.

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що в Україні необхідно провести масштабну модернізацію чи навіть реіндустріалізацію. На сьогодні український індустріальний сектор потребує значних структурних змін, які б забезпечили його адаптацію до вимог світового ринку та сприяли посиленню його міжнародної конкуренції.

Аналіз основних показників розвитку України в кризовий та післякризовий періоди свідчить, що в макроекономічній структурі з 2000 року не відбулося змін на краще. Відбувається зменшення обсягів фінансування наукових досліджень і розробок, а також освіти. В країні майже не використовувались високі технології при створенні великих корпорацій.

На думку провідних економістів сучасності існує два шляхи, що забезпечили б створення достатньої кількості підприємств та формування конкурентного середовища в країні: 1). реформування існуючих підприємств; 2). створення нових підприємств.

Перший шлях передбачає демонополізацію, роздержавлення і приватизацію, залучення вітчизняних та іноземних інвестицій для структурної перебудови підприємств, диверсифікацію. Другий – сприяння розвитку малого і середнього бізнесу; залучення вітчизняних та іноземних інвестицій для створення нових підприємств і реструктуризації старих. [4, с.95]

У подальшій трансформації державної власності необхідно використовувати весь накопичений практичний досвід такої діяльності в Україні та інших розвинутих державах ті враховувати нові реальні умови, що склались в державі.

Під час здійснення трансформації державної власності насамперед визначаються умови здійснення реконструкції та модернізації основних фондів, технічного переоснащення підприємств, впровадження нових прогресивних вітчизняних і зарубіжних сучасних наукових розробок, технологій, стану робочих місць та умов праці [7, с.9].

Вважається, що загальним принципом і основною умовою трансформації власності повинен бути приріст результативності і забезпечення економічного зростання на одиницю капіталу приватизованого підприємства, використання його потужностей, технічне і технологічне оновлення виробництва, забезпечення зайнятості та умов праці працюючих, ефективне використання ресурсів [6, с.136].

Прийняття рішень щодо трансформації державної власності має здійснюватись на основі конкретних економічних розрахунків щодо результативності нових форм власності та нових форм господарювання.

Основним критерієм у перебудові відносин власності є забезпечення більш високого рівня валового доходу і прибутку на вкладений капітал, а не адміністративний диктат та інтереси фінансової еліти.

Важливою умовою забезпечення трансформації власності є відмова від стихійності цього процесу і здійснення його на основі плановості й ефективного державного регулювання з передбачуваними політичними, економічними та соціальними результатами. Такий підхід потребує визначення цілей трансформації власності, її завдань, методів здійснення, способів

досягнення та постійного контролю за виконанням поставлених завдань.

Система трансформації власності повинна включати в себе: визначення перспективних цілей економічного і соціального розвитку; розробку та затвердження концепції; розробку системи програм; розробку механізмів їх здійснення; моніторинг за виконанням; систематичне звітування про виконання програм і досягнуті результати; коригування визначених завдань; прийняття необхідних законодавчих актів, рішень [7, с.12].

Слід наголосити, що головним мотивом подальшої трансформації державної власності має бути пошук економічної результативності та ефективності за рахунок раціоналізації структури власності, забезпечення конкуренції та розвитку особистої ініціативи громадян України.

Одночасно з процесом економічно мотивованої трансформації державної власності необхідний і процес створення ефективної системи управління, від якої залежить результативність будь-якої форми власності.

Одним із напрямків трансформації власності в Україні і підвищення її загальної ефективності і результативності є прискорений розвиток малих підприємств. За цим показником Україна відстає від багатьох держав світу. Це свідчить про нерозвиненість цієї сфери діяльності і невикористання легалізованого підприємницького потенціалу громадян, який реалізується головним чином на організованих та неорганізованих ринках України [7, с.17].

Реформування власності та переорієнтація економіки України на ринкові відносини висувають особливі вимоги до вирішення проблем соціального захисту найманих робітників і раціонального використання заходів соціального захисту при оптимальному їх сполученні і взаємодоповненні. Тому необхідна така система соціального захисту, яка б забезпечувала максимально можливу нейтралізацію негативних наслідків переходу до ринкових відносин.

Заходи щодо поліпшення соціального захисту населення мають бути комплексного характеру і передбачати розробку:

- ✓ організаційно-господарського механізму взаємодії й взаємодоповнення заходів соціального захисту населення на різних рівнях регіонального управління;
- ✓ системи регіональних узагальнюючих індикаторів для діагностики, прогнозування та управління процесами соціального захисту;
- ✓ комплексу економічних методів забезпечення соціальних гарантій найманим працівникам;
- ✓ системи фінансового забезпечення заходів соціального захисту.

Як і будь-яка система, соціально-економічні відносини поєднують у собі елементи минулого, теперішнього і майбутнього. При цьому їй також притаманні як універсальні риси, що властиві закономірностям загальносвітового розвитку, так і особливі, котрі відбивають соціокультурну й історичну специфіку нашої держави. [5, с. 101]

Зниження ролі держави як власника привело до ослаблення державного впливу на соціально-трудову сферу. Розпад традиційної системи контролю дотримання трудового законодавства і відсутності належних санкцій за його порушення сприяв витісненню офіційних норм права. Виконання підприємствами соціальних функцій залежить як від форм власності підприємств, так і від ринкових ситуацій, в яких відбувається їх діяльність. При чому, чим більше діяльність підприємства мотивується одержанням прибутку, тим вузьчий діапазон соціальної діяльності.

Розвиток і вдосконалення системи соціального захисту на підприємствах державної форми власності на сучасному етапі розвитку економіки є однією з найважливіших задач. Соціальна спрямованість економічної реалізації державної власності має важливе значення не тільки

ки на мікро-, а й на макрорівні. Вона сприяє формуванню в Україні середнього класу як економічно самостійного соціального суб'єкта, що виступає як внутрішній інвестор економіки, виконує функції соціального "стабілізатора" суспільства і є джерелом відтворення кваліфікованої робочої сили. [5, с. 109]

Необхідно зауважити, що реформування відносин державної власності має відповідати вимогам постіндустріального суспільства, перехід до якого передбачає формування людини творчої праці, висуває на перший план соціально-психологічні якості, що дозволяють більш повно реалізувати його трудовий потенціал.

Видатні економісти сучасності вважають, що українська модель реформування має ґрунтуватися на принципі комерціалізації державних підприємств, який дасть їм можливість стати реальними суб'єктами ринкових відносин. Переведення державного сектора економіки в ринковий режим функціонування можна здійснити через диференціацію функцій між державою, менеджером та трудовим колективом. [3, с.11]

Орієнтиром для України при переході до ринкової економіки є сучасні розвинені країни, економіка яких ґрунтується на різних формах власності, при чому домінуючою формою виступає корпоративна власність, з

притаманним їй високим соціальним захистом населення та соціальною орієнтацією економічного розвитку.

Україна має будувати таку модель ринкової економіки, яка найбільш відповідатиме особливостям її розвитку, структурі економіки, географічному положенню, менталітету народу.

Отже, для України найприйнятнішою є модель соціально орієнтованого, регульованого державою ринку, який підпорядковуватиме діяльність своїх функціональних структур задоволенню матеріальних і духовних потреб людини. Така стратегія має ґрунтуватися на чітко визначених пріоритетах економічного розвитку, які сприятимуть досягненню зазначених цілей, зокрема підвищенню конкурентоспроможності національних товаровиробників на світовому ринку та забезпеченню високого рівня життя українського народу.

1. Беляев О.О. Перетворення відносин власності як передумова трансформації господарського механізму України // Формування ринкової економіки. – 2003. – вип. 11. 2. Гевць В. Ринкова трансформація в 1991. – 2000 роках: здобутки, труднощі, уроки // Вісник НАН України. – 2001. – № 2. 3. Єщенко П.С. Державна і приватна власність в сучасній економіці // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2004. – №2. 4. Єщенко П.С., Палкін Ю.І. Сучасна економіка: Навч. посіб. – К., 2005. 5. Камішанська М.О. Державна власність на сучасному етапі розвитку економіки України. – Д., 2003. 6. Лукінов І. Економічні трансформації. – К., 1997. 7. Тимошенко Ю.В. Державна стратегія перебудови відносин власності // Формування ринкової економіки. – 2003. – вип. 11.

Надійшла до редколегії 12.05.2006

О. Білик, канд. екон. наук, асист.

МОДЕРНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ПРОБЛЕМИ ТА ПРОТИРІЧЧЯ

Висвітлюються суперечності економічної політики, що виникають в процесі інтеграції України у світове господарство, пропонуються шляхи їх розв'язання.

The contradictions of economic policy which arise during integration of the Ukraine in the world economy are depicted, and ways of their solution are offered.

Трансформаційні процеси, які відбуваються в українському суспільстві, з надзвичайною гостротою висвітлюють питання про вибір та обґрунтування напрямків подальшого економічного розвитку. Серед них особливого теоретичного і практичного значення набуває проблема розв'язання суперечностей, економічних зокрема. Перехідна економіка за своєю суттю є нестійкою, нестабільною, динамічною і тому має свою специфіку, що характеризується різким загостренням усієї сукупності суперечностей. Нашаровуючись, вони замість свого розв'язання нерідко загострюються, складні економічні проблеми залишаються невирішеними, ускладнюються соціальні явища, посилюються кризові тенденції, розмивається фундамент довгострокового економічного зростання. Усе це ускладнює перехідні процеси і негативно позначається на результатах реформ. Невідпрацьованість науково обґрунтованої тактики і стратегії державного управління транзитивними процесами, їх цілеспрямованого регулювання з метою розв'язання накопичених економічних суперечностей виявилась визначальною причиною затяжної системної кризи в Україні. Все це у постсоціалістичних країнах співпало за часом із постіндустріальними змінами в розвинених країнах, посиленням глобалізаційних процесів, зростанням ролі інформації, науковомісткої продукції.

В епоху глобалізації посилюється суперечливість економічної політики кожної країни. У ній неминуче сполучаються відкриття внутрішніх ринків і захист національного капіталу, адаптація до міжнародних вимог і врахування національної специфіки. Розвиток негативних явищ у сфері зовнішньої торгівлі і на внутрішньому ринку пов'язаний, у першу чергу, з недо-

статнім, в основній масі, рівнем конкурентноздатності вітчизняної продукції. Тому сподіватися на перелом ситуації можна лише за умови вироблення науково обґрунтованої економічної політики, послідовного реформування економіки і здійснення структурної перебудови.

Вирішити структурні проблеми інтеграції України у світове господарство неможливо шляхом одного зовнішньоекономічного регулювання. Основою для їх розв'язання має бути промислова політика. Перед Україною постає завдання не за будь-яку ціну інтегруватися у світове господарство, а зайняти у ньому місце, адекватне її ресурсному, промисловому і науково-технічному потенціалу. Обидва завдання – здійснення структурної перебудови та інтеграція у світове господарство – абсолютно необхідні і взаємопов'язані. І суперечність, яка виникає в ході їхньої реалізації, необхідно розв'язувати, чільне місце при цьому віддаючи структурній політиці. Очевидно, що такий підхід неминуче припускає наявність протекціоністських елементів у торговій політиці. Але не можна забувати і про третє реформаторське завдання – про системну трансформацію економіки. Тут також має місце суперечність і розв'язуватись вона повинна на користь цього третього завдання, що припускає створення дійсно ринкових умов і ефективного конкурентного середовища. Без здійснення справжніх реформ протекціонізм сприяє лише консервації неефективних умов виробництва. Тим самим він завдає шкоди внутрішньому споживанню і, послабляючи власну виробничу базу країни, приводить, в остаточному підсумку, до посилення її залежності від інших країн. Поєднання протекціонізму з фінансуванням застарілих галузей негативно впливає на економіку, адже це великий тягар для суспільства, а вигоду отримує той, хто зацікавлений в такій політиці. Необхідно відмітити, що імпор-

тні бар'єри необхідно застосовувати лише в поєднанні з іншими заходами, які покликані підвищити конкурентоздатність українського виробника на внутрішньому і на зовнішньому ринках. Вони мають сенс тільки як складова частина програми розвитку галузі. Їхню оптимальну величину потрібно визначати з урахуванням всього комплексу заходів, реалізованих у рамках політики імпортозаміщення і розвитку експорту. Регулювання імпорту необхідно погоджувати як з експортною, так і з промисловою політикою, оскільки успіх може принести лише комплексний підхід. Державне сприяння розвитку вітчизняної промисловості буде мати успіх у тому випадку, якщо воно стане здійснюватися головним чином не у формі протекціонізму, а у виді стимулювання модернізації виробничої й управлінської структури підприємств, яка буде сприяти досягненню ними міжнародного рівня конкурентоздатності.

Головним на сьогодні залишається подолання економічної і технічної відсталості і підвищення на цій основі життєвого рівня населення. А. Чухно зазначає, "рух уперед до постіндустріального суспільства відбувається... завдяки науково-технологічному прогресу, структурній перебудові матеріального виробництва, зростанню продуктивності праці, скороченню зайнятості, з одночасним переливом робочої сили у сферу послуг, швидкому зростанню та удосконаленню цієї сфери" [1, с. 20]. Незважаючи на численні спроби здійснити реструктуризацію і модернізацію економіки, протягом перехідного періоду виробити теоретично ясну і практично діючу політику у відношенні реально-го сектора економічної системи не вдалося.

Сучасну модернізацію треба трактувати не стільки як розвиток сучасних виробничих потужностей, скільки як подолання технологічної залежності. Мова йде про здатність генерувати і використовувати передові науково-технічні ідеї й експортувати результати НДДКР. Сучасна модернізація – це не нарощування обсягів виробництва, а гнучкість технологій і висока питома вага в них програмно-інформаційних елементів, це створення сучасної соціально-економічної системи, формування інститутів росту, які забезпечують розвиток економіки без державного примусу.

Рівень державних витрат є одним з найбільш суперечливих факторів економічного зростання. Збільшення державних витрат на освіту й інвестиції прискорюють економічний розвиток, а підвищення податкового тягаря, необхідного для фінансування цих витрат – уповільнює.

На наш погляд, одним з механізмів зміни структури реального сектора й інструментом скоординовано-го вирішення задач технологічного розвитку національної економіки може стати промислова політика. Державне сприяння розвитку національної економіки буде мати успіх у тому випадку, якщо воно буде здійснюватися головним чином не у формі протекціонізму, а у вигляді стимулювання модернізації виробничої й управлінської структури підприємств. Для того, щоб ці заходи дійсно виконували стимулюючу роль, кожна з них повинна супроводжуватися певним зниженням рівня митного захисту, причому відповідно до заздалегідь оголошених програм. Державні субсидії, пільгові кредити, обмеження в діяльності промислових фірм і інші заходи державного впливу не повинні придушувати ринкові сигнали.

Інноваційний процес впливає на розвиток економіки. З одного боку, він породжує циклічність економічного розвитку, а з іншого боку – забезпечує її згладжування і подолання. Перетворення науки в інновації і розвиток залежить від добре функціонуючої інно-

ваційної системи, яка характеризується інтенсивною і постійною взаємодією між промисловістю і державними дослідженнями. Україна домоглася деякого прогресу у розвитку інфраструктури для підтримки інновацій (технопарки, інкубатори, інноваційні центри) і встановила певні основні правила по стимулюванню інвестицій і підприємництва. Однак інноваційна система розвивається нерівномірно. Приватний сектор, що з'явився, не має міцних зв'язків з головними виконавцями державних НДДКР (академічними чи галузевими інститутами й університетами). Фактично відсутня осмислена політика в галузі інновацій – вітчизняна економіка продовжує страждати від інституціональної негнучкості, як і від неефективних і перекошених моделей фінансування і виконання НДДКР, успадкованих від колишньої системи – з низькими витратами приватного сектора і високою часткою участі державних інститутів. Традиційне виробництво і галузі промисловості, орієнтовані на природні ресурси (що відповідають за 2/3 промислових інвестицій у НДДКР), практично не мають стимулів для інвестування інновацій і генерують низьку потребу в появі вітчизняних інноваційних фірм, які змушені орієнтуватися на експорт. Побудова внутрішнього ринку для інновацій потребує всебічних інституціональних реформ, включаючи сфери, що знаходяться поза відповідальністю суб'єктів, які визначають політику в галузі інновацій і технологій. Для ліквідації "інноваційного розриву" необхідною умовою є проведення політики по зниженню ринкових ризиків в інновації. Розвинений ринок капіталу з чітко визначеними правами власності на продукцію і фактори виробництва, які і принципи і методи управління, забезпечують інноваційній діяльності більшу рентабельність, ніж вона може бути в суспільстві зі слабкорозвиненими ринковими інститутами.

Без сильної державної політики в галузі інноваційної діяльності домогтися докорінного перелому у підвищенні конкурентоздатності вітчизняних виробництв неможливо. Розв'язання суперечностей трансформаційної економіки має здійснюватися на основі лише інноваційного типу розвитку, який зумовлює високий рівень інвестицій у людський капітал, у галузі, що сприятимуть структурно-технологічній модернізації народного господарства та зростанню добробуту населення.

Головну роль у формуванні і створенні високої сприйнятливості до нововведень відіграє людський фактор. Інноваційний розвиток, якісне економічне зростання неможливі без інвестування в людський капітал. Якість людського капіталу, яка поступово знижується, в умовах зростаючої потреби в інноваційному розвитку загострює одну з найважливіших суперечностей економічної системи – суперечність між рівнем розвитку продуктивних сил і виробничих відносин. Від способу розв'язання даної суперечності залежать конкретні форми відтворення структурної суперечності між інвестиціями в основний і людський капітал. Характерним для перехідного періоду, в умовах невизначеності майбутнього розподілу влади і власності, є суперечність між відсутністю стійких орієнтирів у розвитку людського капіталу і реальною потребою у формуванні нового структурного (інноваційного) типу відтворення людського капіталу. Сучасне життя "підносить роль людини. Замість державного патерналізму кожна людина, будучи незалежною, мусить турбуватися і про свою освіту, і про роботу, і про забезпечення. І в цих умовах відсутнє навчання на виробництві, ліквідована система підвищення кваліфікації, за винятком окремих острівців, не висвітлюються ці питання і ЗМІ. Ситуацію треба змінювати. Щоб підняти рівень господарювання, прискорити економічний і соціальний розвиток, необхідно запровадити нові форми навчання на виробництві, поступово відновити систему підвищення кваліфікації керівних

кадрів. На відміну від старих часів ця система може бути платною" [1, с.21].

Найважливішим напрямком політики інтеграції України у світове господарство має бути залучення іноземного капіталу у вигляді прямих капіталовкладень, які несуть із собою необхідну нам технологію, освоєння стандартів і норм, поліпшення якості продукції. А головне, що лише за допомогою іноземного капіталу ми зможемо вийти на світовий ринок. "Іноземний капітал повинний зіграти роль "перехідника" (або підвищувального трансформатора) при підключенні до світового ринку" [2, с.12]. При цьому варто мати на увазі, що характеристики національного ринку, необхідні для залучення інвесторів, мають бути якісно кращими.

Інвестиційна політика держави сьогодні не має істотних важелів впливу і засобів реалізації своїх цілей. Практика розвинених країн доводить, що пряма підтримка державою інвестиційних проектів в економіці має вирішальне значення для її структурної перебудови і приносить конкретні результати у вигляді досягнення і підтримки стабільних темпів економічного росту. Однак вирішити проблеми української економіки навряд чи можливо лише методами макроекономічної політики. Політика дорогих грошей, зниження державних витрат не завжди виявляється ефективною. Досі зберігаються великі ризики для інвестування в економіку і навряд чи можна розраховувати на бурхливий приплив інвестицій доти, поки не буде істотно скорочений вивіз капіталу із країни. Потенційно ці засоби могли б стати джерелом інвестицій. Основні причини відтоку капіталу з країни лежать поза сферою макроекономіки. Якщо не будуть знижені системні ризики, визначені стабільні і зрозумілі правила гри, інвестиційного підйому, а отже, і стабілізації зростання в найближчі роки очікувати не приходиться. Економіка як і раніше буде мати експортно-сировинну спрямованість з невисоким рівнем внутрішнього споживання і небажанням інвесторів вкладати, що як і раніше буде супроводжуватися вивозом капіталу з країни. Хоча в таких умовах можливо і матиме місце економічний ріст, ріст інвестицій, ріст споживання, однак їхні темпи будуть недовгостроковими. Це буде означати, що нинішній розрив між рівнем розвитку України і інших країн світу в кращому випадку не збільшиться і ніякого зближення, інтеграції в співтовариство розвинутих держав (не тільки економічної, але і політичної і культурної) очікувати не приходиться.

Принциповим викликом для України в XXI ст. залишається скорочення економічної та технічної відсталості та підвищення на цій основі життєвого рівня населення. На жаль, розрив у рівнях економічного розвитку України та розвинених країн світу за останнє десятиріччя не тільки не скоротився, а навпаки, збільшився.

Проблема технологічного розвитку – одна з найбільш важливих, а суперечності технологічної багатокладності – є головними. Про це говорить і світовий економічний досвід, який свідчить, що зміст і темпи технологічного прогресу будь-якої країни, регіону, сфери виробництва, компанії (підприємства) є, як правило, результатом гострої боротьби протилежних інтересів, тенденцій, факторів і методів технологічного розвитку. Суперечності технологічного розвитку виникають між його внутрішніми структурними елементами: а) між якісно різними технологічними укладами і рівнями технології різних, особливо сполучених, виробництв; б) між альтернативними технологічними ідеями і рішеннями в сфері наукових досліджень; в) між новими і традиційними технологіями в рамках окремих підприємств; г) між різними факторами само-

го технологічного процесу – персоналом, технікою, матеріалами, енергією, інформацією.

Технологічний уклад являє собою сукупність технологічно сполучених виробництв, пов'язаних між собою до ступеня цілісності, який і відтворюється на більш високому рівні. Новий технологічний уклад формується на базі попереднього і згодом витісняє його. У перехідний період суперечність між сформованим техніко-економічним базисом і новим техніко-економічним укладом, який зароджується в його надрах, як і всі інші, знаходиться у фазі протистояння і вимагає свого розв'язання. Специфіка цієї суперечності в наших умовах пов'язана з технологічною неоднорідністю виробництв. У вітчизняній економіці співіснують "доісторичні" і новітні технології. "У вітчизняній економічній системі були в наявності й у значній мірі залишаються і понині архаїчні уламки натурального господарства, елементи дрібнотоварного укладу, приватнокапіталістичний уклад, включаючи весь тіньовий сектор, державно-капіталістичний уклад оснащений рудиментами особистої залежності. Звідси – низка суперечностей вітчизняної економіки. Головною з них, – відзначає А. Покритан, – виступає суперечність між дотоварними і докапіталістичними формами виробництва, з одного боку, і розвиненими товарними – з іншого" [3, с.19]. Тому розв'язання цієї суперечності викликає необхідність подолання докапіталістичних відносин, нееквівалентного обміну між промисловістю і сільським господарством, позаекономічного примусу і деяких інших анахронізмів, що не відповідають сучасним тенденціям економічного розвитку передових країн.

Економіка тим ефективніше, чим технологічно однорідніший весь комплекс продуктивних сил, у рамках яких вона функціонує. Отже, одне з завдань етапу структурної перебудови – "вирівнювання" виробництв за рівнем їх технічного стану. Наростання технологічного консерватизму, відторгнення базисних інновацій призвело до того, що в 90-ті роки XX ст тенденція відставання України від розвинених країн в освоєнні п'ятого та шостого технологічного укладів набула характеру технологічної деградації економіки. Експертна оцінка технологічних структурних змін в економіці України свідчить, що шостий технологічний уклад не формується, питома вага п'ятого укладу 10 % (військово-космічна техніка, засоби зв'язку), четвертого – близько 45 %, третього – 30 %, реліктових укладів – майже 15 %. Таким чином, Україна відстає від розвинених країн на ціле покоління техніки. Фактичними пріоритетами виступають низькотехнологічні, ресурсо- та екологічні галузі. Зосередження уваги останнім часом на розрахунках з ПЕК висуває останній в якості фактичного структурного пріоритету, на користь якого перерозподіляються вкрай дефіцитні в українській економіці грошові ресурси. Так, видатки Міністерства вугільної промисловості України і Міністерства енергетики України (з 2000 р. – Міністерства палива та енергетики України) протягом 7 років незмінно становили 6-8 % видаткової частини держбюджету і зросли з 1657 млн грн. у 1998 р. до 4619 млн грн у 2004 р. Порівняймо: видатки Міністерства промислової політики України, що об'єднує космічну, літако-, судно-, автомобілебудівну та інші галузі, в яких створюється і виробляється сучасна техніка, тільки у 2004 р. перевищили видатки 1998 р. Що ж до попередніх років, то у 2001 р. видатки цього міністерства становили 34 % від його видатків у 1998 р., у 2002 р. – 46 %, у 2003 р. – 71 %. Про яку технічну спрямованість державного бюджету можна говорити, коли у 2000-2004 рр видатки Міністерства палива та енергетики України перевищили видатки Міністерства промислової політики України у 20 разів [4, с.20]. Низька норма нагромадження, у загальному обсязі якої частка засобів на розвиток найбільш

перспективних напрямків мізерно мала, спричиняє подальше загострення даної суперечності. Суперечність між співіснуючими укладами виявилась однією з основних причин економічного відставання, тому проблема переходу в русло загальносвітового розвитку постає зараз найбільш гостро. Таким чином, можна зробити висновок, що суперечність технологічної багатокладності підійшла до етапу необхідності її невідкладного розв'язання. Надання адекватних форм прямування цієї суперечності – єдиний шанс для усієї вітчизняної економіки не залишитися в ранзі слабозвинених країн.

Рівень економічного розвитку держав у XXI столітті будуть визначати науково-технічний прогрес і інтелектуалізація основних факторів виробництва. Це означає, що у глобальній економічній конкуренції виграють країни, які забезпечать сприятливі умови для наукових досліджень і науково-технічних розробок, інноваційної діяльності у широкому розумінні. Україна мала відчутні переваги на старті трансформаційних процесів як країна з високим науково-технологічним потенціалом і високоосвіченим населенням. Сьогодні цей потенціал невпинно руйнується, не підкріплений системою мотивації до його ефективного використання та постійного розвитку. Відсутність адекватних

форм прямування суперечностей економічного зростання блокує ринкову трансформацію і "розмиває" фундамент довгострокового економічного зростання.

З метою модернізації виробничого потенціалу на основі технологічного оновлення, запровадження ресурсозбереження, підвищення частки продукції високого ступеня переробки, подолання тенденції деградації науково-виробничого потенціалу необхідно змінити пріоритети і методологію структурної політики держави. Остання має ґрунтуватися на знанні закономірностей глобального науково-технічного та економічного розвитку, чіткому виявленні власних конкурентоспроможних переваг і напрямків "прориву". Саме стимулюючи такі напрямки, можна у стислі строки вивести економіку на передовий технологічний рівень, забезпечити конкурентоспроможність багатьох видів вітчизняної продукції на світовому ринку, змінити сировинний вектор розвитку економічних процесів.

1. Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України. – К, 2003. 2. Нецадин А. Противоречия российских реформ. // Общество и экономика. – 1999. – № 3-4. 3. Покрытан А. Переходная экономика, её содержание и особенности // Экономика Украины. – 1996. – № 11. 4. Борейко В. Про забезпечення прискореного розвитку економіки України // Економіка України. – 2005. – №8.

Надійшла до редколегії 12.05.2006

Л. Демиденко, канд. екон. наук, доц.

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОБОВ'ЯЗКОВОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ В КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА В УКРАЇНІ

В статті розглянуто аспекти розвитку системи соціального страхування в Україні. Запропоновано напрямки для удосконалення і існуючої системи соціального захисту громадян.

This article covers some aspects of social security system of foreign countries and Ukraine. Author proposes improvement of pension and medical insurance system in Ukraine.

В умовах демократії обов'язкове соціальне страхування є основою економічної та суспільної стабільності в державі і рівня життя громадян. В сучасних умовах країни з ринковою економікою не можуть існувати без потужної розгалуженої системи обов'язкового соціального забезпечення, яка здійснює вплив на економічний і соціальний розвиток країни.

Окремим питанням розвитку системи соціального страхування присвячені роботи Базилевича В.Д., Базилевич К.С., Василюка О.Д., Осадця С.С., Крисоватого А.І. та інших фахівців, проте питання розвитку системи соціального забезпечення держави і досі потребує наукового обґрунтування і пошуку прийнятних для України механізм її реалізації.

Початок формування системи соціального забезпечення припадає на кінець XIX початок XX століть коли за підтримкою профспілкового руху окремі складові цієї системи почали впроваджуватися у фінансову діяльність держав. Саме держава, через свої інститути влади забезпечує громадянам соціальний захист на відповідному рівні. Поширена думка, що "обов'язковість системи страхування аргументується тією обставиною, що деякі люди недостатньо передбачливі для того щоб забезпечити свої власні потреби на старість чи у випадку непрацездатності [1, с.38], тому гарантом захисту громадян виступають органи державної влади, які дбають про все суспільство в цілому.

Процес становлення і розвитку системи соціального забезпечення зайняв не одне десятиліття, і втілювався в побудову держави суспільного добробуту. На основі економічних досягнень держава добробуту бере на себе соціальний обов'язок захищати своїх

економічно слабких громадян, піклуватись про повернення до повноцінного життя знедолених людей – мало їмущих, безробітних, тих хто потребує допомоги. У державі добробуту всім громадянам надаються рівні економічні можливості, але водночас усі громадяни мають брати участь у створенні всесуспільного добробуту відповідно до їхніх можливостей [2, с.270].

В Україні система соціального страхування складається з пенсійного страхування, медичного страхування, страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, страхування на випадок безробіття [3]. Проте, на сьогоднішній день діють тільки чотири види обов'язкового соціального страхування, окрім медичного, і їх функціонування нажаль супроводжується серйозними проблемами як законодавчого так і організаційного характеру серед яких:

- ✓ невідповідність мінімальних гарантій в системі соціального страхування прожитковому мінімуму з одного боку, і іншого – загальний високий рівень обов'язкових страхових внесків (див. табл. 1);
- ✓ залежність від єдиного джерела фінансового забезпечення;
- ✓ відсутність обґрунтованої і справедливої диференціації розміру пенсій і допомог, що виплачуються в системі обов'язкового соціального страхування;
- ✓ відсутність єдиних принципів визначення критеріїв необхідності надання соціальних пільг;
- ✓ взаємо дублювання окремих соціальних виплат;
- ✓ відсутність чіткої спрямованості соціальних виплат для громадян із низьким рівнем доходів;

© Л. Демиденко, 2006

✓ недостатня узгодженість соціальних виплат із іншими державними витратами;

✓ відсутність дієвих механізмів регулювання бюджетів соціальних фондів тощо,
✓ складна процедура сплати внесків та інші.

Таблиця 1. Розміри страхових внесків в системі обов'язкового соціального страхування України у 2005-2006 році

Назва фонду	Розмір внесків, що сплачують роботодавці, у % фонду оплати праці		Розмір внесків, що сплачують застраховані особи, у % від доходу	
	2005	2006	2005	2006
Пенсійний фонд	32,3	31,8	1-2; 1-5 (окремі категорії, держ. службовці, та інш.)	1-2; 1-5 (окремі категорії, держ. службовці, та інш.)
Фонд соціального страхування на випадок безробіття	1,6	1,3	0,5	0,5
Фонд страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням	2,9	2,9	0,5-1	0,5-1
Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань	0,86-13,8	0,66-13,6	-	-
Загалом відрахувань	37,66 до 50,6	36,66-49,6	Від 3 до 6,5	Від 3 до 6,5

Сумарна ставка внесків до фондів, яку сплачують роботодавці в Україні коливається від 37,66 % до 50,6 % у 2005 році, і сумарно на 1 % зменшені у 2006 році (див.

табл. 1), що перевищує рівень Німеччини, де аналогічні внески роботодавців складають в середньому 21,5 %; Франції-32,67 %; Австрії-29,72 % (див. табл. 2).

Таблиця 2. Розміри страхових внесків в системі обов'язкового соціального страхування Німеччини, Франції, Австрії у 2005 році [5]

Країна	Пенсійне страхування		Страхування на випадок безробіття		Медичне страхування та у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності		Страхування від нещасних випадків на виробництві
	роботодавці, у % фонду оплати праці	застраховані, у % від доходу	роботодавці, у % фонду оплати праці	застраховані, у % від доходу	роботодавці, у % фонду оплати праці	застраховані, у % від доходу	роботодавці у % фонду оплати праці
Німеччина	9,75	9,75	3,25	3,25	7,2	7,2	0,8-8
Австрія	12,55	10,25	3,00	3,00	12,8	0,75	0,5-7
Франція	8,2	6,55	3,97(5,4*)	2,71	12,8	0,75	0,1-9

* додатково сплачується роботодавцями на допомогу сім'ям

Разом з тим застраховані робітники і службовці в Україні сплачують від 3 % до 6,5 %; що дещо нижче ніж у Німеччині, Франції, Австрії, де аналогічні середні показники дорівнюють відповідно 20,2 %; 10,1 %; 14,0 %.

Збори на соціальне страхування є найбільшими обов'язковими платежами за величиною отриманих надходжень, які у 1997 році склали 1000 мільярдів євро (15 % ВВП країн-учасниць ЄС). [4]

У Німеччині державне пенсійне страхування було запроваджено ще у 1889 році і з того часу знаходиться у стані постійного розвитку для забезпечення громадянам високого рівня пенсійного захисту. Система пенсійного забезпечення Німеччини поєднує солідарну і накопичувальну системи фінансового забезпечення громадян в старості і складається з трьох рівнів: перший – (близько 80 % всіх пенсійних виплат в основному фінансується за рахунок солідарної системи) – охоплює перш за все обов'язкове пенсійне страхування всіх працівників по найму. Солідарна система характеризується тим, що на виплати пенсій використовуються надходження до фонду пенсійного страхування. У Німеччині цими надходженнями є страхові внески застрахованих осіб і працедавців, а також дотації держави. Цієї пенсії достатньо для забезпечення нормального рівня життя літньої людини. Другий і третій рівні пенсійного забезпечення з фондів підприємств і приватні накопичення, формуються накопичувальним способом. Приватне пенсійне страху-

вання визначено законом додатково до обов'язкового пенсійного страхування.

У Німеччині чоловіки ідуть на пенсію у 65 років, жінки – в 60, але багато німців користуються правом раніше вийти на "заслужений відпочинок". Уряд повідомив, що планує законодавчо обмежити вік виходу на пенсію до 63 років. Розглядається можливість після 2035 року підняти пенсійний вік до 67 років. Разом з тим робиться акцент стосовно активізації розбудови форм приватного пенсійного страхування. На цей час з понад 80 млн. мешканців Німеччини пенсійним страхуванням охоплено 19,5 млн. громадян.

Особливістю системи соціального страхування є солідарна участь роботодавців і застрахованих осіб у фінансуванні відповідних фондів соціального захисту. На сьогодні розмір внесків пенсійного страхування складає 19,5 % щомісячної заробітної плати, половину (9,75 %) сплачує роботодавець, іншу половину – найманий працівник. Тоді стандартна пенсія після 45 років здійснення внесків від середньої заробітної плати становитиме приблизно 70 % доходу працюючого. У 2001 році стандартна пенсія складала близько 1150 євро.

Разом з тим варто зазначити, що Німеччина на сьогоднішній день переживає серйозні проблеми з виплатою пенсій на рівні передбаченому законами, це зумовлено як зниженням темпів економічного зростання в кінці 90-х та на початку нового тисячоліття так і іншими факторами. Солідарна система пенсійного страхування в Німеччині добре працювала протягом багатьох десятиліть, проте в останні роки не витримує навантаження через брак кош-

тів, звідси все зростаючий дефіцит бюджету, і пов'язані з ним негативні тенденції в економіці. Це, пов'язане з двома суттєвими факторами, один з яких – особливості демографічного розвитку. Якщо після II світової війни п'ятеро працюючих утримувало одного пенсіонера, то зараз близько двох платників внесків. До того ж, меншає чисельність найманих працівників, які сплачують внески протягом 45 років, це зумовлене збільшенням терміном навчання (молодь навчається в середньому до 28-30 років відповідно термін сплати внесків скорочується на 10 років).

Урядом Німеччини визначено ключові пункти довгострокової реформи пенсійного забезпечення. Першочергово пропонується вжити заходів для ліквідації дефіциту бюджету пенсійного фонду, що становить 10 млрд. євро. Пропонуються два шляхи розв'язання зазначеної проблеми, причому обидва неприємні для населення: або зменшити витрати, скоротивши розмір пенсій, або збільшити внески в пенсійний фонд.

Підвищення розмірів пенсійних внесків, що становлять 19,5 % від заробітної плати, поки що не відбулося (було пораховано, що збільшення внесків на 1 % веде до скорочення 100 тисяч робочих місць), проте дефіцит, що утворився в пенсійних касах, буде закрито, головним чином, за рахунок самих пенсіонерів.

Це рішення безпосередньо торкається 20 млн. пенсіонерів: 2004 року вони не одержали індексацію пенсій у зв'язку з інфляцією. А 2005 року розмір такої індексації залежатиме не тільки від рівня інфляції, а й від кількості працюючих, тому якщо й далі триватимуть спад економіки, зростання безробіття, то в пенсійну касу надходитиме менше грошей, що призведе до нового скорочення реального розміру пенсій.

З 2005 року пенсії нараховуються не на початку місяця, як це було раніше, а наприкінці (економія – близько 750 млн. євро). А резерв пенсійного фонду, який раніше складав 100 %, скоротиться до 20 % від суми, необхідної на виплату всіх пенсій за місяць. Це принесе 4,7 млрд. євро економії.

Державні дотації, призначені для підтримки пенсійного фонду, із 2005 року поетапно скорочуватимуться – загалом на 2 млрд. євро. Уряд вирішив, що внески в пенсійний фонд будуть поступово звільнено від оподаткування, але тим, хто виїде на пенсію, доведеться сплачувати більш високі податки.

Пенсійна система у Великобританії, як і в Німеччині, тривірнева, проте має свої особливості. Пенсійні виплати підрозділяються на базові державні пенсії, державні пенсії по вислuzі років і недержавні пенсії. Вперше державні пенсії у Великобританії почали виплачувати ще в 1908 році.

Перший базовий рівень являє собою пенсії, що гарантовані і виплачуються державою. Базові пенсії одержують всі без виключення британці після досягнення ними пенсійного віку (під пенсійним у Великобританії мається на увазі 60-річний для жінок і 65-річний вік для чоловіків), розмір такої пенсії – фіксований і не залежить ні від стажу роботи пенсіонера, ні від його трудових успіхів і одержуваної протягом трудового періоду його життя зарплати. Як правило, для безбідного існування пенсіонера базових державних виплат недостатньо – встановлений державою розмір пенсії мінімальний: близько 3 тис. фунтів в рік для самотньої людини і близько 5 тис. фунтів для сімейної пари. Це зовсім невеликі гроші навіть для пенсіонерів.

Тому другий рівень державних пенсій, так званих державних пенсій по вислuzі років, в грошовому виразі набагато перевершує базовий. Схема і коефіцієнт виплати пенсії, що розраховується по ній, на відміну

від базової державної, залежить від стажу та від розміру заробітної платні. Таким чином, чим більший стаж службовця, тим більше його пенсійне забезпечення. Проте найбільшою популярністю серед населення користується третій рівень, що є недержавною пенсійною схемою. Саме ця схема, на відміну від державної, дозволяє службовцям одержувати досить велику пенсію, розмір якої регулює сам службовець за рахунок власних доходів. Не дивлячись на те, що по цій схемі працівники платять достатньо високі внески, особисте пенсійне забезпечення поступово витісняє державне: на сьогоднішній момент близько 70 % від всього об'єму виплачуваних у Великобританії пенсій доводиться саме на недержавні виплати. Зниження частки державних пенсій в загальному об'ємі пенсійних грошей зрозуміло: не дивлячись на те, що уряд країни регулярно індексує пенсії, цінова інфляція робить свою справу, і нині державна пенсія не тільки втрачає свої позиції в загальному об'ємі виплачуваних пенсіонерів всіма інститутами грошей, але і поступово втрачає у вазі навіть порівняно з середнім рівнем зарплат в країні. Саме тому недержавне пенсійне забезпечення отримує все більшої популярності у Великобританії, навіть не дивлячись на те, що для тих пенсіонерів, які беруть участь в схемі недержавного пенсійного забезпечення, існують обмеження по виплаті державної пенсії: державна пенсія по вислuzі років їм вже не надається. Таким чином, кожен британець може вибрати для себе одну, найбільш відповідну для нього схему пенсійного забезпечення. Фактично у Великобританії виходить двіррівнева система пенсійного забезпечення: пенсіонер або одержує гроші по вислuzі років згідно з базовою пенсією, або накопичує собі на старість за допомогою недержавних схем, розраховуючи при цьому на державу лише в частині базової пенсії. Як правило, третій рівень є так званими професійними пенсіями по вислuzі років, які надаються працедавцем для своїх службовців. Звичайно уряд заохочує працедавців до введення професійних пенсійних схем, зокрема, надаючи тим компаніям, де діють такі схеми, різні податкові пільги. При цьому пенсійні внески по недержавній схемі можуть виплачуватися як працедавцем, так і працівниками.

Заохочуючи населення брати участь в різних недержавних схемах, уряд скорочує розмір державних пенсій. На сьогодні система державного пенсійного забезпечення по вислuzі років знаходиться у стадії реорганізації. Нова схема відображатиме основну мету уряду Великобританії – забезпечення безбідної старості низькооплачуваним службовцям, тим, які на справжній момент заробляють менше 9,5 тис. фунтів в рік. Як правило, ця категорія населення не може брати участь ні в якій іншій схемі пенсійного забезпечення, і, по суті, їх єдиним доходом в старості буде лише державні виплати. Спочатку нова схема другого рівня державного пенсійного забезпечення залишатиметься пов'язаною з розміром заробітної платні службовця. У кінцевому ж рахунку, заплановано до 2006 – 2007 років індексувати пенсію і для тих службовців, хто регулярно робив відповідні відрахування до пенсійних фондів, тобто її розмір зросте. Тому, на відміну від базового державного пенсійного забезпечення, розмір державної пенсії по вислuzі років збільшуватиметься одночасно із зростанням заробітної плати в країні.

МБРР визначив кілька головних чинників, що призвели до загострення проблем, пов'язаних з фінансуванням державних пенсійних фондів:

- ✓ зростання частки населення, що досягла пенсійного віку, через скорочення народжуваності;
- ✓ зростання середньої тривалості життя серед людей похилого віку внаслідок підвищення реальних доходів і прогресу в царині медицини;

✓ зростання витрат на медичну допомогу громадянам похилого віку, які часто – повністю або частково – оплачуються з державних пенсійних фондів;

✓ зростання тривалості періоду навчання для нового поповнення робочої сили, що відповідно скорочує тривалість періоду трудової діяльності і сплати обов'язкових відрахувань до Пенсійного фонду).

Зазначені чинники необхідно враховувати у формуванні системи державного пенсійного та медичного забезпечення в Україні. Медичне страхування повинно забезпечувати громадянам кваліфіковану медичне обслуговування і матеріальне забезпечення застрахованих осіб у разі захворювання. Головним фактором, що обумовлює необхідність проведення реформи системи медичного забезпечення, є неможливість, з одного боку, забезпечити в існуючих умовах належне державне фінансування галузі, а з іншого – запровадити ефективні схеми для повноцінної конкуренції на ринку медичних послуг. Тому однією з головних цілей політики держави повинно бути формування гнучкого механізму соціального захисту населення.

Зміни у рівнях народжуваності та очікуваній тривалості життя, у рівні зайнятості всіх пенсіонерів та у темпах зростання продуктивності праці, взяті разом, спричинили сьогоднішні проблеми в системі соціального забезпечення.

Державна соціальна політика покликана бути не лише засобом соціального захисту людей похилого віку, а й є важливим інструментом забезпечення ефективної зайнятості усіх груп населення, сприяє продовженню трудової діяльності, створює належний рівень життя.

Потребують удосконалення структура і порядок формування бюджетних видатків і бюджетів соціально-страхових фондів на соціальні потреби на основі використання системи державних мінімальних соціальних стандартів.

У нашій державі діє близько 200 законів та нормативних актів, що визначають пільги громадянам, яких нараховується біля 40 видів. Надмірно зростають витрати на утримання служб комісій та центрів соціального обслуговування, отже система соціального

захисту в Україні потребує реформування. У ході цієї реформи слід розв'язати такі ключові завдання:

✓ створити економічні і правові умови для підвищення трудової активності, розвиток підприємництва і ділової ініціативи працездатних громадян;

✓ забезпечити підвищення рівня соціальної захищеності й соціального обслуговування ветеранів, інвалідів, людей похилого віку, дітей, інших непрацездатних і соціально вразливих груп населення;

✓ створити однакові стартові умови для всіх громадян незалежно від місця проживання і рівня доходів у реалізації прав на охорону здоров'я й отримання освіти.

Для виконання цих завдань необхідно завершити формування законодавчої бази через запровадження єдиного соціального внеску, яка забезпечить проведення активної і дієвої соціальної політики, визначити фінансову стабільність і ефективність використання коштів державних позабюджетних фондів і недержавних фондів, які здійснюють соціальне страхування.

З метою стабільного фінансового забезпечення реформи соціального захисту населення потрібно вжити таких першочергових заходів: забезпечити стабільне, стійке фінансування прийнятих програм соціального захисту населення відповідно до затверджених показників бюджетів усіх рівнів, бюджетних фондів державного соціального страхування, бюджетів, які здійснюють різні види соціального страхування громадян; активно залучати кошти населення через розвиток і стимулювання обов'язкового і добровільного страхування. Пропонуємо також застосовувати регресивну шкалу для розрахунку єдиного соціального внеску на соціальне і пенсійне страхування для роботодавці. Що на нашу думку це позитивно вплине на структуру ціни, забезпечить збільшення робочих місць, офіційних заробітних плат і відповідно збільшення надходжень до бюджету.

1. Закон України "Про загальнообов'язкове соціальне страхування" від 14 січня 1998 року №16/98-ВР 2. Василюк О. Теорія фінансів: Підручник. – К.: Ніс-2000. – с.270 3. Крисоватий А. Оподаткування і ринок: умови та можливості поєднання. Наукове видання. -Тернопіль, с. 38. 4. Податкова політика в ЄС. – Представництво Європейської Комісії. – К., 2001. – С.29. 5. www.oecd.org.

Надійшла до редколегії 12.05.2006

Н. Приказюк, асп.

СТРАХУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ВКЛАДЕНЬ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ У ЦІННІ ПАПЕРИ

Досліджено теоретичні і практичні аспекти страхування інвестиційної діяльності комерційних банків. Розглянуто зарубіжний досвід інвестиційного страхування. Розроблено рекомендації щодо активізації даного страхування в Україні.

Theoretical and practical aspects of insurance of the investment activities of commercial banks are investigated. Foreign experience of investment insurance is considered. The proposals that may enhance such insurance in Ukraine are developed.

Діяльність комерційних банків безпосередньо пов'язана з різноманітними ризиками. Оперуючи в нестабільному середовищі і не володіючи всією повнотою інформації про контрагентів, банки змушені приймати ризик в повсякденній діяльності. Це спонукає банківські установи до виявлення відповідних ризиків та управління ними.

Ризик – це ймовірність виникнення втрат, збитків, недонадходжень планованих доходів, прибутку [1]. В свою чергу, банківський ризик є ситуативною характеристикою діяльності будь-якого банку, що відображає несприятливі наслідки у випадку невдачі. Він виражається ймовірністю одержання негативних фінансових результатів [2].

Оскільки, вкладення в цінні папери мають велике значення для банківської діяльності (забезпечують підтримку ліквідності, диверсифікованість портфеля, знижують сукупний податковий тягар при наявності

пільг, можуть виступати як застава), більш детального вивчення та пошуку шляхів зменшення потребують інвестиційні ризики. Існують різні способи управління ними. Досить дієвим та широко застосовуваним у зарубіжній практиці є метод страхування інвестиційних ризиків. Проте, даний метод не одержав поки що належного розвитку в Україні. В зв'язку з цим актуальною є проблема дослідження міжнародного досвіду страхування інвестиційних ризиків комерційними банками, виявлення факторів, що гальмують розвиток даного виду страхування в Україні.

Метою статті є розробка теоретичних і практичних аспектів страхування інвестиційної діяльності комерційних банків, дослідження зарубіжного досвіду інвестиційного страхування та окреслення перспектив його подальшого розвитку в Україні.

В якості методологічної основи дослідження були використані положення вітчизняної та зарубіжної літератури. При написання статті використовувалися такі загаль-

нонаукові методи дослідження як історизм, аналіз і синтез та інші.

Законом України "Про інвестиційну діяльність" інвестиції визначаються як всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход) або досягається соціальний ефект [4, ст.1]. Як похідне поняття категорії "інвестиції", банківські інвестиції акумулюють у собі суттєві властивості інвестицій взагалі [5, с.25].

В свою чергу, інвестиційний ризик відображає можливість того, що реальний майбутній доход від інвестицій буде відрізнятися від очікуваного.

Існують різні класифікації інвестиційного ризику. Однією з найбільш суттєвих ознак класифікації є вид інвестицій, які підпадають під ризик. За об'єктами вкладень інвестиції поділяють на реальні та фінансові. Реальні банківські інвестиції – це придбання будинків, споруд та інших об'єктів нерухомості, основних фондів і нематеріальних активів, фінансові – придбання корпоративних прав, цінних паперів та інших фінансових інструментів [6, с.70]. Відповідно до цього, виділяють ризик реальних інвестицій та ризик фінансових інвестицій.

В нашому дослідженні основну увагу зосередимо на фінансовій формі банківських інвестицій (інвестиціях в цінні папери) та, відповідно, на ризиках, притаманних даним інвестиціям.

Серед основних ризиків інвестиційної діяльності комерційних банків можна виділити наступні: кредитний ризик, процентний ризик, валютний ризик, ризик ліквідності цінних паперів, портфельний ризик, ризик диверсифікації по портфелю цінних паперів, ризик країни, операційний ризик, технологічний ризик, юридичний ризик [7].

Управління ризиками в його найширшому розумінні отримало назву "ризик-менеджмент" (risk management) – сукупність послідовних заходів антиризикованої діяльності, застосування яких має комплексний, системний характер.

Ризик-менеджмент як система охоплює три послідовні етапи [8]:

1. Аналіз ризику.
2. Контроль за ризиком.
3. Фінансування ризику.

Важливу роль у системі управління як ризиками в цілому, так і інвестиційними ризиками комерційних банків зокрема, відіграє правильний вибір заходів попередження та мінімізації ризику.

У світовій практиці існує багато шляхів та способів зниження ризику. На нашу думку, до ключових способів обмеження банківських ризиків можна віднести наступні:

- ✓ оцінка фінансового стану емітента;
- ✓ встановлення лімітів на операції із цінними паперами;
- ✓ резервування;
- ✓ диверсифікація;
- ✓ страхування;
- ✓ обмеження втрат методом лімітування Stop loss.

Основною метою фінансування ризику є створення резервів на покриття збитків у випадку їх виникнення. Джерела фінансування ризику прийнято ділити на внутрішні й зовнішні. Ключовим внутрішнім джерелом є створення резервів. До зовнішніх джерел в основному відносять страхування.

Страхування є одним з найбільш розповсюджених методів зниження ризику банківських інвестицій. Розвиненому фінансовому ринку притаманні різні способи страхового захисту. Один з них проявляється в

регулюванні державою фінансового ринку, другий – являє собою своєрідне самострахування інвесторів. Дані способи страхового захисту закладені в саму модель функціонування фінансового ринку й здійснюються за відсутності професійного страховика, що приймає на себе ризики. До того ж вони не дають повної гарантії від збитків.

Особливим видом страхового захисту є укладання договорів страхування зі страховими компаніями. Метою такого страхування є захист інвестиційних вкладень від можливих втрат, що виникають внаслідок несприятливої, непередбаченої зміни кон'юнктури ринку й погіршення інших умов для здійснення інвестиційної діяльності. Суть даного страхування полягає в передачі ризику (відповідальності за результати негативних наслідків) іншому суб'єкту за певну винагороду, тобто в розподілі збитку між учасниками страхування. Воно поділяється за характером страхових ризиків на страхування від політичних і комерційних ризиків.

Найбільш розповсюдженим страхуванням інвестиційної діяльності в розвинутих країнах є страхування від політичних ризиків. Угоди страхування від політичних ризиків зазвичай укладають інвестори, які вкладають кошти в іноземні країни.

Серед страхових організацій, що діють у сфері страхування інвестицій, можна виокремити три основні групи:

- ✓ національні страхові агентства (наприклад, Компанія страхування зовнішньої торгівлі (КОФАСЕ) – Франція, Гермес – Німеччина, Корпорація зарубіжних приватних інвестицій (ОПІК) – США), основна мета яких – стимулювання експорту, і, які страхують політичні ризики за рахунок національних бюджетів;
- ✓ міжнародні страхові організації, що входять у групу Всесвітнього банку (наприклад, Багатостороннє агентство по гарантіям інвестицій – МІГА);
- ✓ обмежене коло приватних страхових компаній (наприклад, корпорації "Ллойд", "Амерікен інтернешнл груп").

Приватні страховики таким страхуванням майже не займаються, оскільки воно характеризується неможливістю математичної оцінки ймовірності настання страхових випадків і катастрофічними розмірами збитків.

Страховими ризиками тут є ризики, які виникають внаслідок дій органів влади, управління, інших державних утворень, а також народних мас.

На державні агентства трьох країн – США, Франція, Японія – припадає 80 % загального обсягу операцій, які здійснюються в рамках всіх державних програм страхування інвестиційних ризиків.

Для українських банків більш актуальним є дослідження управління комерційними ризиками, оскільки, інвестиційну діяльність дані банки розгортають в основному на території держави базування.

Страхування інвестиційної діяльності від комерційних ризиків проводиться, як правило, приватними страховими компаніями. Метою такого страхування є захист інвестиційних вкладень від можливих втрат, що виникають внаслідок несприятливої, непередбаченої зміни кон'юнктури ринку й погіршення інших умов для здійснення підприємницької діяльності. Одним з найбільш відомих видів даного страхування є страхування муніципальних облігацій, яке з'явилося в США на початку 70-х рр. та страхування облігацій юридичних осіб.

Страхова сума як межа відповідальності за договором може бути визначена декількома способами:

- ✓ у розмірі величини інвестицій, вкладених у придбання акцій, інших цінних паперів і т.д.;
- ✓ у розмірі суми інвестицій і нормативного прибутку, що може бути встановлена на рівні, який забезпечується безризиковим вкладенням капіталу.

При цьому розмір страхового відшкодування обчислюється як різниця між страховою сумою й фактичним

фінансовим результатом від застрахованих інвестицій, тобто страхувальникові відшкодовуються втрати, якщо через певний період застраховані інвестиції не дадуть передбаченої окупності внаслідок страхового випадку, що відбувся.

Розрахунок тарифних ставок базується на дослідженні ризику невиконання зобов'язань емітентів, які проводяться фінансовими експертами, та оцінці рівня кредитоспроможності емітента.

Однією з особливостей даного виду страхування є те, що при його проведенні страховик ставить за мету забезпечити практично беззбиткове проходження операції (тобто не допускати виплати страхового відшкодування), оскільки тарифні ставки, що застосовуються, передбачають, що ймовірність настання страхових випадків і страхових збитків від них повинні бути мінімальними. У зв'язку з цим страховики здійснюють ретельний відбір страхувальників і страхових об'єктів, керуючись перш за все, принципом обачності.

Участь у даному страхуванні забезпечує інвестору ряд переваг, а саме:

- ✓ ризик вкладника переноситься на страхову компанію;
- ✓ підвищується ступінь ліквідності застрахованих цінних паперів;
- ✓ зменшується залежність ціни цінного паперу від впливу кон'юнктури ринку, тобто ціна стає більш стабільною;
- ✓ інвестор має меншу потребу в детальному вивченні кредитоспроможності емітента.

В загальному, дане страхування гарантує інвестору своєчасну і в повному обсязі виплату основного капіталу і відсотків по ньому.

Отже, страхування є досить дієвим методом зменшення інвестиційних ризиків. Проте, даний вид страхування не отримав достатньо поширення серед комерційних банків України. В першу чергу це зумовлено тим, що сама інвестиційна діяльність комерційних банків на ринку цінних паперів характеризується не досить значними обсягами. По-друге, дана діяльність

в Україні пов'язана з великою кількістю як політичних (не-стабільність політичної ситуації, неефективність державного управління, тощо), так і економічних ризиків (зміна кон'юнктури фондового ринку, недостатня його розвиненість, значна частка неорганізованого ринку, відсутність достовірної економічної інформації, непрозорість фінансового стану емітентів, тощо). По-третє, вітчизняні страхові компанії не мають достатнього досвіду в даній сфері.

Підвищенню ролі страхування в захисті банків від інвестиційних ризиків в Україні може сприяти підвищення стійкості страхових компаній, покращення їх авторитету серед вітчизняних та іноземних інвесторів, розвиток системи перестрахування, проведення банками аналізу ризиків інвестиційних вкладень та усвідомлення ними переваг страхування.

Визначити достатність фінансового захисту інвестиційних ризиків банк може шляхом зіставлення максимальних втрат, що піддаються передбаченню (MFL) з тим обсягом ресурсів, що можуть забезпечити внутрішні й зовнішні джерела фінансування ризику. Для підвищення ефективності фінансового захисту банку варто регулярно проводити моніторинг пропозицій страхового ринку й вартості пропонованих варіантів. А також проводити порівняння за рівнем прийнятого ризику (у розвинених країнах інформацію, як правило, можна одержати в органах банківського нагляду) і витратам на його страхування із практикою провідних банків (наприклад, Risk and Insurance Management Society and Tillinghast публікують "Cost-of-Risk Survey").

Отже, активізація страхування інвестиційних ризиків в Україні можлива за умови співпраці банків та страхових компаній, особливо в контексті їх інтеграції.

1. Фінансовий менеджмент / Під ред. Г.Б. Поляка. – М., 1997.
2. Мій банк / Під заг. ред. С.І. Кумок. – М., 1996.
3. Банки й банківські операції / Під ред. Е.Ф. Жукова. – М., 1997.
4. Закон України "Про інвестиційну діяльність" від 18.09.1991 року № 1560-XII (liga.kiev.ua).
5. Луців Б.Л. Банківська діяльність у сфері інвестицій. – Тернопіль, 2001.
6. Енциклопедія банківської справи України. Під ред. Стельмаха В.С. – К., 2001.
7. Мещеряков Г.Ю. Загальнобанківська система ризик-менеджменту. (forinshurer.com).
8. Страхування: підручник / за ред. С.С.Осадця. – К., 2002.

Надійшла до редколегії 12.05.2006

О. Чеберяко, канд. екон. наук, доц.

РОЗМЕЖУВАННЯ ДОХОДІВ І ВИДАТКІВ В УМОВАХ БЮДЖЕТНОГО УНІТАРИЗМУ: СУТІСНО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Досліджено сутнісно-теоретичні аспекти розмежування доходів і видатків в умовах бюджетного унітаризму України.

This article deals with essential and theoretical aspects of separation of incomes and expenditures under budget unitarism in Ukraine.

Дослідження сутності та економічної природи бюджетної системи і міжбюджетних відносин в умовах унітарної держави зумовлюється їх впливом на соціально-економічний розвиток країни і значенням для фінансової збалансованості бюджетів усіх рівнів, необхідністю знаходження нових механізмів регулювання фінансових потоків між бюджетами, їх гармонізації.

Розширення в Україні повноважень місцевих органів влади та місцевого самоврядування вимагає подальшої розробки теоретико-методологічних проблем бюджетного унітаризму, зокрема визначення сутності та особливостей міжбюджетних відносин, а також розмежування доходів і видатків в умовах державного унітаризму.

Параметри і характеристики бюджетної системи кожної країни залежать від політичного устрою держави – унітарного або федеративного. Україна, відповідно до статті 2 Конституції, є унітарною державою, типовими рисами якої є цілісність, неподільність, від-

сутність у своєму складі інших державних утворень, функціонування єдиної системи права.

Відповідно до унітарного устрою, в Україні міжбюджетні відносини базуються на засадах, визначених центральною владою та її законодавчо-правовими актами. Тобто бюджетна система, що діє в Україні, є похідною від закріпленої Конституцією організації державної влади.

Один із основних принципів побудови бюджетної системи в умовах державного унітаризму України – бюджетна самостійність. Принцип самостійності відповідає засадам бюджетного федералізму, які набувають усе більшого поширення в побудові бюджетних систем, у тому числі й унітарних держав [3, с.327]. Так як розвиток бюджетного федералізму притаманний економічним системам, організованим за ринковим типом, то встановлення та забезпечення самостійності місцевих бюджетів є важливим завданням в процесі ринкової трансформації українського суспільства. Самостійність місцевих бюджетів гарантується власними та законодавчо закріпленими за ними на стабільній основі загальнодержавними доходами, а також

правом самостійно визначати напрямки використання коштів відповідно до чинного законодавства.

Своєчасне реагування на рівень доходів місцевих бюджетів і, в разі необхідності, здійснення фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування для виконання своїх повноважень, тобто сприяння соціально-економічному розвитку територій та фінансовому вирівнюванню є важливим завданням міжбюджетних відносин. Сформульоване положення співпадає з поглядами тих економістів, які вважають, що головною метою у сфері міжбюджетних відносин є створення органам місцевого самоврядування умов для більш повного забезпечення фінансовими ресурсами повноважень, віднесених до їхньої компетенції [6].

У працях багатьох науковців-економістів, практиків є різні тлумачення бюджетного унітаризму. Водночас їх розробки стали своєрідною теоретичною основою для визначення цього поняття.

Загалом під бюджетним унітаризмом необхідно розуміти організацію відносин між державним бюджетом України та місцевими бюджетами, а також між окремими ланками місцевих бюджетів на основі єдиних визначених і законодавчо закріплених державою принципів, інструментів і методів, які використовуються для забезпечення соціально-економічних інтересів центру, місцевих органів влади та органів самоуправління і спрямовані на досягнення єдиних стандартів громадських послуг по всій території країни.

Бюджетний унітаризм передбачає: розмежування повноважень між центральними та місцевими органами влади та органами місцевого самоврядування щодо надання державних та громадських послуг; наявність обов'язкових завдань органів місцевого самоврядування щодо надання таких послуг на рівні, не нижчому за певні соціальні стандарти; затверджену систему державних мінімальних соціальних стандартів; визначення переліку власних та делегованих повноважень органів місцевого самоврядування в сфері надання державних і громадських послуг; наявність механізму фінансування повноважень, делегованих органами державної виконавчої влади органам місцевого самоврядування; наявність власної доходної бази у кожного рівня бюджетної системи; розмежування доходів та видатків між різними рівнями цієї системи; наявність самостійних бюджетних процесів, пов'язаних з функціонуванням бюджетів центрального уряду та місцевих бюджетів; наявність визначеної законодавством системи вирівнювання на основі формул; наявність визначеної законодавством системи бюджетних трансфертів; наявність процедур погодження рішень центральної влади з фінансових питань, що стосуються місцевого самоврядування, з органами місцевого самоврядування та їх об'єднаннями; наявність спеціальних процедур контролю фінансової діяльності органів місцевого самоврядування.

Отже, в унітарний державі, якою є Україна, міжбюджетні відносини здійснюються між центральною державною владою, місцевими органами влади та органами місцевого самоврядування. Міжбюджетні відносини, згідно із статтею 81 Бюджетного Кодексу України, "це відносини між державою, Автономною Республікою Крим та місцевим самоврядуванням щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією України та законами України" [1, с. 50-51]. Унітарна форма міжбюджетних відносин гарантує суверенітет країни і стабільність в регіонах відповідно до їх фінансових можливостей. Водно-

час вона ніяким чином не заперечує використання децентралізованої моделі міжбюджетних відносин.

Відносини між державним і місцевими бюджетами в умовах державного унітаризму дають широкий простір центральній владі щодо проведення політики забезпечення єдиних стандартів бюджетних видатків у межах усієї країни, активного фінансового вирівнювання. Стосунки між місцевими бюджетами і бюджетом центрального уряду у розвинутих унітарних країнах побудовані на визначених законодавством бюджетних процедурах, розроблених за погодженням з органами місцевого самоврядування та їх об'єднаннями. Економіко-правова база міжбюджетних відносин – це, практично, фундамент, на якому відбуваються соціально-економічний розвиток територій та формуються фінансові потоки між центром та органами місцевої виконавчої влади і самоврядування. Правове забезпечення при цьому виступає як необхідний законодавчий інструмент, який визначає рамки цих відносин, за межами яких починає діяти фактор відповідальності.

Основу міжбюджетних відносин складають три ключові елементи: розподільні видатки, розподільні доходи, фінансова допомога [2; 5]. Саме цю методологічну особливість підкреслюють окремі дослідники бюджетної системи [4, с.19-33]. Тому в умовах бюджетного унітаризму виключно важливою проблемою, яку належить вирішувати на науковому та прикладному рівні, є розмежування доходів і видатків між рівнями бюджетної системи. Метою розмежування доходів є створення вихідних умов для збалансування бюджетів кожного рівня, виходячи із податкового потенціалу, який є на даній території. При цьому важливо дотриматися соціальних стандартів, що гарантують громадянам конституційні права.

Розмежування, як щорічно відтворюваний технологічний процес, за своїми функціями є важливою складовою механізму міжбюджетних відносин і значною мірою визначає ефективність бюджетів усіх рівнів у частині соціально-економічного розвитку відповідних територій. Від того, як формується доходна база кожного місцевого бюджету залежить його самостійність. Розмежування доходів і видатків між державним і місцевими бюджетами, а також між окремими рівнями місцевих бюджетів повинно здійснюватися з врахуванням загальнодержавних і територіальних інтересів і ґрунтуватися на принципах економічної ефективності і соціальної справедливості. Тобто фінансування певного виду видатків повинно закріплюватися за тією ланкою, яка може забезпечити їх найефективніше надання. Ефективність тих чи інших видів видатків доцільно оцінювати під кутом зору того, наскільки правильно визначений об'єкт фінансування, як дійсно забезпечується одержання визначених бюджетом послуг державного сектора і наскільки вагомим виявиться економічний і соціальний ефект.

Кількісні пропорції розмежування доходів між ланками бюджетної системи визначаються розподілом функцій і завдань, що покладаються на відповідні органи виконавчої влади і місцевого самоврядування, але кожний бюджет від державного до бюджету села повинен мати власну і закріплену доходну базу. Найважливіші завдання, які вирішує центральний уряд, зокрема такі, як макроекономічне регулювання, державне управління, національна оборона, міжнародне співробітництво та інші, потребують акумуляції державним бюджетом значної частки національного доходу країни. З іншого боку, завдання, які вирішують органи місцевого самоврядування із року в рік ускладнюються. Із коштів місцевих бюджетів фінансуються найважливіші заходи держави в галузі економіки та соціальної політики. Розширення функцій місцевої влади, бюджетних прав місцевих спільнот, делегування органам місцевого самоврядування повноважень органів держав-

ної влади вимагає посилення ролі місцевих бюджетів і позитивних структурних змін у їх доходах, підвищення питомої ваги місцевих бюджетів у загальній масі державних видатків.

Визначальним при розподілі доходів між різними рівнями бюджетної системи є завдання гарантувати здійснення власних та делегованих повноважень органами влади різних рівнів і, відповідно, фінансування усіх видатків, передбачених бюджетами як загалом у державі, так і в окремих адміністративно-територіальних утвореннях. При цьому важливо забезпечити місцевим органам влади самостійність у вирішенні завдань комплексного розвитку територій, що сприяє незворотності демократичних процесів у країні.

Доходи бюджетів як державного, так і місцевого рівня мають чітку класифікацію, яка закріплена в Бюджетному Кодексі, а саме: податкові надходження, неподаткові надходження, доходи від операцій з капіталом, трансферти. Податкові надходження визначаються Законами України. Це загальнодержавні і місцеві податки, збори та інші обов'язкові платежі. Неподаткові надходження – це доходи від власності, підприємницької діяльності, адміністративні збори, платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу, надходження від штрафів, фінансових санкцій та інші неподаткові надходження. Державний і місцеві бюджети формуються шляхом акумулювання як податкових, так і неподаткових доходів, але головним їх фінансовим джерелом є податки.

Теоретичне узагальнення сутності розмежування бюджетних доходів дозволяє сформулювати визначення цього поняття: розмежування доходів в бюджетній системі унітарної держави – це законодавчо встановлені розподіл та розщеплення податкових і неподаткових надходжень в їх повному розмірі чи в певній пропорції між державним і різними рівнями місцевих бюджетів з метою забезпечення самостійності бюджетів у здійсненні покладених на них соціально-економічних функцій. Таким чином, розмежування доходів між суб'єктами бюджетної системи являє собою складну систему економічних відносин, яка встановлюється державою і регулюється нормами права. Проблема розмежування доходів між бюджетами різних рівнів виходить за межі суто фінансових і завжди має політичне забарвлення: наскільки центральний уряд довіряє місцевій владі, чи треба надавати їй фінансову автономію, як контролювати та обмежувати податковий тягар.

Розмежування доходних джерел між суб'єктами бюджетної системи здійснюється за допомогою різних способів. Але у світовій практиці використовуються три основних способи.

1. Розподіл податків та інших доходів за ланками бюджетної системи, коли окремі податки спрямовуються до центрального бюджету, а інші – на забезпечення місцевих потреб. Такий розподіл може бути повний або частковий і зумовлюється нерівномірністю розвитку територіальних громад, в результаті якої доходи, достатні для одного адміністративно-територіального утворення, можуть бути недостатніми для іншого. При застосуванні цього методу найскладнішою є проблема: які податки віддати центральному бюджету, а які віддати місцевим бюджетам. Багаторічний досвід оподаткування довів доцільність закріплення за центральними бюджетами непрямих податків (ПДВ, акцизних зборів, мита), податків на доходи (прибутку) юридичних осіб, а за місцевими бюджетами – насамперед майнових податків, податку на доходи фізичних осіб, різних зборів, які є для населення платою за послуги місцевої влади.

2. Розщеплення надходжень від податків за допомогою закріплення за кожною ланкою бюджетної системи конкретних часток податку в межах єдиної ставки оподаткування, тобто розподіл податкових надходжень між центральним бюджетом і місцевими бюджетами у певних пропорціях. Як правило, пропорції розподілу податкових джерел доходів, що передаються до центрального бюджету, і тих, що залишаються місцевим бюджетам, завжди визначає центральний уряд.

3. Встановлення територіальних надбавок до загальнодержавних податків. Крім того, є комбіновані способи розмежування доходів між суб'єктами бюджетної системи. Вони залежать від різних чинників, але, насамперед, від засад побудови бюджетної системи, які, в свою чергу, визначаються державним устроєм країни. За умов бюджетного унітаризму, як правило, використовуються різні способи розмежування доходів між ланками бюджетної системи.

Бюджетний кодекс України (2001 рік) запровадив нову ідеологію формування бюджетів, а в основу механізму міжбюджетних відносин поклав послідовні, прозорі та єдині для всіх місцевих бюджетів правила. Бюджетний Кодекс визначив новий порядок формування доходної частини місцевих бюджетів. Закріплення доходів за бюджетами місцевого самоврядування здійснено на засадах:

- ✓ забезпечення стабільності і передбачуваності надходжень для довгострокового прогнозування доходів бюджетів;

- ✓ встановлення взаємозв'язку між обсягами податків, що сплачуються на території, та рівнем бюджетних послуг, які отримує платник податку;

- ✓ закріплення переліку доходів за бюджетами місцевого самоврядування, які мають стимулювати органи місцевого самоврядування до нарощування податкової бази.

Таким чином, єдність і цілісність бюджетної системи унітарної держави забезпечується не через акумуляцію всіх фінансових ресурсів у центрі, а в результаті їх оптимального розмежування за рівнями державного управління та місцевого самоврядування.

Важливу роль у міжбюджетних відносинах відіграє розмежування видатків між окремими ланками та видами бюджетів. Воно здійснюється відповідно до функцій, завдань та повноважень між гілками та рівнями влади і є необхідною умовою самостійності бюджетів, свободи місцевих органів влади у використанні коштів місцевих бюджетів.

Розподіл бюджетних видатків, спрямований на досягнення як загальнодержавних цілей, так і на вирішення завдань місцевих органів влади у відповідності до їх повноважень, забезпечує цілісність та стійкість бюджетної системи унітарної держави.

Деякі західні вчені вважають, що місцеві органи влади повинні розпоряджатися основною масою сукупних бюджетних ресурсів держави, ухвалюючи більшу частину адміністративних рішень, а також концентрувати у своїх руках систему соціального захисту. Якраз якість їх рішень, а не віддаленого центру, прямо впливає на рівень життя середньостатистичного громадянина. Такий підхід зумовлює розширення повноважень місцевих органів влади та органів самоврядування і відповідно збільшення їх доходів і видатків. При цьому розмежування видатків між бюджетами різних рівнів бюджетної системи має здійснюватися на основі таких принципів: можливого наближення видаткових зобов'язань до нижчих рівнів бюджетної системи; економічності та ефективності використання бюджетних засобів; адекватності бюджетних видатків повноваженням, закріпленим за відповідними рівнями влади. Таке узагальнення сутності розмежування видатків дозволяє сформулювати визначення цього поняття: розмежування видатків в бюджетній системі унітарної держави – це законодавчо визначений розподіл видатко-

вих коштів між державним та місцевими бюджетами, а також між окремими ланками місцевих бюджетів у відповідності до їх функцій, власних та делегованих повноважень, який здійснюється з метою забезпечення населення необхідними послугами, спрямований як на досягнення загальнодержавних цілей, так і всебічного та гармонійного розвитку територій і є необхідною умовою самостійності бюджетів та забезпечує єдність, цілісність та стійкість бюджетної системи.

При цьому розмежування видатків між бюджетами різних рівнів бюджетної системи має здійснюватися на основі таких принципів: можливого наближення видаткових зобов'язань до нижчих рівнів бюджетної системи; економічності та ефективності використання бюджетних засобів; адекватності бюджетних видатків повноваженням, закріпленим за відповідними рівнями влади. Бюджетний кодекс чітко розмежував видатки як між державним і місцевими бюджетами, так і трьома

видами місцевих бюджетів (бюджетами місцевого самоврядування, районними, обласними).

Розмежування видатків за видами бюджетів здійснене для забезпечення стабільного та уніфікованого порядку фінансування суспільних послуг, встановлення відповідальності за якість надання цих послуг та максимального наближення послуг до їх безпосереднього споживача.

1. Бюджетний кодекс України. – К.: Вид-во ВР України, 2001. – 80 с.
2. Василук О.Д. Державні фінанси України: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1997. – 383 с.
3. Кириленко О.П. Місцеві бюджети України (історія, теорія, практика). – К.: НІОС, 2000. – 384 с.
4. Концепція реформування міжбюджетних взаємовідносин в Україні / НД фінансовий інститут при Міністерстві фінансів України. – К., 1999. – С. 19-33.
5. Кравченко В.І. Фінанси місцевих органів влади України: Основи теорії та практики. – К.: НДФІ, 1997. – 276 с.
6. Суторміна В.М., Федоров В.М., Андрущенко В.Л. Держава – податки – бізнес: (Із світового досвіду регулювання ринкової економіки). – К.: Либідь, 1992. – 328 с.

Надійшла до редколегії 12.05.2006

І. Семеніхін, канд. екон. наук, доц., О. Кузьмич, Ю. Медвецький

ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Досліджуються фінансові аспекти виробничої діяльності підприємств, де підкреслюється, що фінанси підприємств є складовою державних фінансів, яким належить велика роль у створенні валового внутрішнього продукту.

Investigated are the financial aspects of productive activity of different enterprises. At the same time it is stressed that finances of an enterprise are the component part of state finances as well as that they significantly influence the Gross Domestic Product.

Суб'єкти господарювання в Україні створюються і функціонують відповідно до дійсних потреб в виробництві продукції для потреб країни, безумовно враховуючи її замовлення. При цьому повне та своєчасне виконання договорних зобов'язань є нормою діяльності кожного підприємства України.

Діяльність підприємства базується на загальних принципах повного господарського розрахунку, основою якого є самофінансування, самоуправління, дотримання законності і економічної відповідальності.

Зауважимо, що, фінанси підприємств України є органічною складовою державних фінансів і, отже, їм належить велика роль в раціональному і ефективному використанні коштів, які безпосередньо є складовою валового внутрішнього продукту (ВВП).

Разом з тим, організація фінансів в різноманітних господарських підприємствах господарства країни будується в основному за єдиним алгоритмом. Тим самим особливості виробництва підприємства значно впливають на організацію їх фінансів.

Зазначені питання неодноразово розглядали в своїх наукових працях такі дослідники вчені як Поддєрьогін А.М. [3, 4], Филимонов А.С. [5] та інші.

Закономірності і деяка специфіка планової організації фінансових відносин підприємств України безумовно пов'язано з виробництвом, розподілом і використанням визначеної частини ВВП, а також принципів, методів і форм організації і напрямків удосконалення цих відносин, забезпечуючих раціональне і ефективне використання матеріалів, трудових і грошових ресурсів.

На підприємствах використовуються не тільки раніше створені матеріальні ресурси і кошти, отримані в оплату продукції (послуг), але і працею робітників створюється нова вартість, тобто частина ВВП [2].

Підкреслимо, що наявність фінансів підприємств зумовлено існуванням товарно-грошових відносин і дією закону вартості.

Зауважимо, що фінанси підприємств – економічна категорія, яка виражає відносини розподілу. Проте

було б невірним обмежувати їх дію лише сферою розподілу. Фінанси підприємств безпосередньо пов'язані з виробництвом і залежать від нього, вони не тільки відображають результати і закономірності розвитку виробництва, але як категорія, яка входить в склад економічного базису, можуть об'єктивно впливати на підвищення ефективності виробництва, а в цілому на його кінцеві результати.

Фінанси підприємств, як вже відмічалось вище, є органічною складовою загальних фінансів країни і являють собою фінанси виробничої сфери, в якій створюється визначена частина ВВП.

В умовах ринкової економіки підприємства ще більш володіють значною оперативно-господарською самостійністю, мають особистий баланс і розрахунковий рахунок в установах банку, наділяються основними і обіговими засобами, виробляють і самі реалізують свою продукцію, здійснюють розподіл отриманого прибутку. На наш погляд підприємства повинні функціонувати високорентабельно, повністю покривати з отриманих прибутків всі свої витрати, виконувати фінансові зобов'язання перед державою і відповідним міністерством і відомством, піклуватися про технічний розвиток виробництва і соціальний розвиток трудових колективів, формувати необхідні для цього цільові фонди, здійснювати всесторонню фінансову діяльність.

В зв'язку з цим вони мають всі об'єктивні причини для нормальної діяльності в умовах становлення ринкової економіки відповідно до Закону України "Про підприємства в Україні". Досліджуючи фінансові аспекти функціонування підприємств слід відзначити, що основою їх діяльності є натуральна і товарна форма суспільного виробництва.

Більш ретельно розглянемо зазначені питання.

Натуральне виробництво – тип господарювання, за якого продукти праці призначаються для задоволення власних потреб виробництва, для споживання всередині господарства, де вони вироблені.

Зауважимо, що у натуральному господарстві економіка будувалася, виходячи внутрішньогосподарських потреб, для забезпечення життєдіяльності замкнутої економічної ланки. Безумовно, це не виключає того, що певні продукти праці інколи обмінювалися на інші з якимись окремими об'єктами.

Проте цей обмін був випадковим або таким, який не має серйозного впливу на виробничу сферу і споживання. Отже, в умовах натуральної форми організації, суб'єктами, які визначають, що виробляти і як організувати виробництво, є власники-працівники.

Натуральна форма виробництва має такі риси.

1. Замкненість означає, що для цієї системи господарювання панівними економічними відносинами є ті, що діють всередині певної спільності.

Кожне господарство спирається на власні виробничі ресурси і забезпечує себе усім необхідним. У такому господарстві виконуються усі роботи – від добування сировини до виготовлення готової продукції та її споживання.

Якщо тенденція до натуралізації здійснюється на рівні країни, то це призводить до політики господарського відокремлення, самозабезпечення країни, її ізоляваності від світового ринку, що не дає можливості реалізувати переваги міжнародного поділу праці, зовнішньоекономічних зв'язків. Така політика є реакцією, оскільки в кінцевому підсумку виключає розвиток економіки, знижує рівень життя населення.

2. Універсальність праці. Діяльність господарюючого суб'єкта при натуральній формі виробництва спрямована на задоволення власних потреб.

3. Прямі економічні зв'язки між виробництвом і споживанням.

Подібні зв'язки є способом руху виробленого продукту за такою схемою: виробництво – розподіл – споживання. Прямі натуральні зв'язки призводять до безпосереднього використання виробленого продукту самими виробниками, що і є однією з рис натурально-господарства.

Ця форма виробництва існує в умовах відсутності суспільного поділу праці, низького розвитку продуктивних сил і не є тільки примітивною, а й малопродуктивною.

Товарне господарство – це тип господарства, в результаті якого продукти праці виробляються відокремленими господарюючими суб'єктами не тільки для власних, а для суспільних потреб, що визначаються ринком.

При товарному виробництві організація економіки повністю залежить від ринку, який вирішує, що виробляти, як виробляти і для кого виробляти. Це означає, що товарне виробництво є ринковим виробництвом.

Товарні відносини формуються на основі об'єктивних процесів розвитку виробництва, його матеріально-речових і особистих чинників.

Умовами виникнення товарного виробництва є:

✓ суспільний поділ праці та спеціалізація виробництва, які призводять до спеціалізації підприємств на виробництві окремих видів продукції. Це робить можливим і необхідним обмін між виробниками, що спеціалізуються на даному підприємстві;

✓ обмеженість сукупних виробничих ресурсів і матеріальних благ, що споживаються. Тоді не мало б значення і нерациональне поєднання праці і матеріалів. Оскільки кожен міг би мати всі блага у необхідній кількості, не мало б значення і те, як розподіляються товари і доходи між різними індивідуумами і сім'ями.

Тоді не було б відносно рідкісних економічних благ і не було б потреби у вивченні економічної теорії, чи у тому, щоб "економити".

✓ економічна відокремленість виробників, яка виявляється у власності останніх на продукти праці, що стають товарами. Обмінати можна лише те, що є власністю. Кожний товаровиробник, вступаючи у відносини обміну, переслідує свої інтереси – не тільки одержати нову споживчу вартість, а й щоб втілена у ній праця була не меншою, ніж його продукт. Саме це

є стимулом для підвищення продуктивності праці кожного товаровиробника. Адже останні є носіями різної праці – складної й простої, фізичної і розумової, одні робітники працюють у сприятливих, а інші – у шкідливих умовах. Через ці обставини продукти праці людей мають різну цінність – високу і низьку залежно від того, результати якої праці вони є. Для того щоб поставити своє благополуччя в безпосередню залежність від результатів праці, виробники і намагаються відокремитись у веденні свого господарства. Все це і створює фундамент для товарної форми організації виробництва;

✓ продукт набуває форми товару. Він має бути відносно рідкісним і вироблятися для обміну, який стає невід'ємною рисою економічних відносин. Це призводить до того, що товарна форма виробництва стає відкритою системою організаційно-економічних відносин, яка долає обмеженість потреб, що характерно для натурального господарства, і сприяє розвитку суспільних потреб, які визначаються ринком;

✓ обмін товарів здійснюється на основі еквівалентності виробничих витрат. Здійснюється це через купівлю-продаж продуктів праці.

Суспільство визначає товар, що задовольняє його потребу на ринку. Інакше кажучи, товарна форма зв'язків є не прямою і безпосередньою, а опосередкована ринком. Це також одна з особливостей товарного виробництва. Вона є рушійною силою розвитку продуктивних сил суспільства, підвищення ефективності виробництва, оскільки призводить до подальшого поглиблення суспільного поділу праці, спеціалізації виробництва і як результат – зростання продуктивності праці.

До визначення рис товарного виробництва також належить:

а) використання грошей як посередника обміну;

б) наявність конкуренції;

в) вільне ціноутворення;

г) стихійність розвитку як форма саморегулювання економіки.

Щоб розуміти фінансові аспекти виробничої діяльності підприємств, необхідно розглянути особливості фінансів підприємств в порівнянні з фінансами бюджетної сфери.

А саме фінанси підприємств:

✓ виражають відносини створення, розподілу і використання фінансових ресурсів в виробничій сфері;

✓ організація фінансів підприємства включає внутрішнє, а часом і бюджетне фінансування;

✓ діяльність (в тому числі і фінансова) визначається багатоланковою направленістю діяльності підприємств;

✓ специфіка здійснення контролю за виробничою діяльністю;

✓ в основі виробничої діяльності лежить заказ продукції;

✓ підприємства можуть реалізувати продукцію і надавати послуги стороннім організаціям по раніше заключеним договорам.

Слід зауважити, що Закон "Про підприємства в Україні" [1] розширює самостійність підприємства і пропонує:

1. Основним джерелом формування фінансових ресурсів є прибуток, амортизаційні відрахування, кошти від продажу цінних паперів та інші надходження.

2. Реалізуючи продукцію, підприємства самостійно розподіляють прибуток.

3. Суб'єкти господарювання виконують обов'язки перед бюджетом по податках і зборам, і несуть відповідальність за порушення договірних, розрахункових операцій (подаєток на прибуток, комунальний податок, відрахування органам соціального страхування, пенсійний фонд та інше).

Підводячи підсумки зазначеного, зробимо більш чітке визначення фінансів підприємств.

Фінанси підприємств України – це сукупність організованих в відповідності з Законом "Про підприємства в Україні" в плановому порядку економічних (фінансових) відносин, пов'язаних з створенням, розподілом і використанням грошових фондів призначених для виробництва і реалізації продукції та послуг, технічного і соціального розвитку підприємств, оплати і стимулювання праці робітників, виконання обов'язків перед державою і вищестоячими органами.

В процесі виробництва і реалізації продукції у підприємств складаються різноманітні фінансово-економічні відносини, що виражаються в грошовій формі, в усіх випадках по здійсненню фінансового контролю і застосуванню економічних санкцій в тому числі:

- ✓ з вищестоячими органами по формуванню і використанню централізованого фонду і резервів;

- ✓ з різними фінансовими органами свого міністерства і Держави (податкові інспекції, Пенсійний фонд та інші) по внескам платежів в бюджет, централізований фонд і резерви, відпущення підприємству якщо є необхідність дотацій з бюджету, централізованого фонду і резервів;

- ✓ з установами Банку України – по отриманню і поверненню короткострокових кредитів і плата відсотків за кредит, по здійсненню розрахункових і платіжних операцій по рахункам підприємств і установ банку;

- ✓ з постачальниками по рахунках за поставку підприємствам товарно-матеріальних цінностей. В результаті фінансових відносин по розрахункам з постачальниками підприємств можуть створюватись і деякі фінансові ресурси в вигляді нормальної перехідної заборгованості постачальникам за отримані товари, строк оплати яких ще не настав, що є одним з джерел формування обігових засобів в якості так званих стійких пасивів;

- ✓ з працівниками підприємств по формуванню і використанню фонду заробітної плати (фонду оплати праці) і фондів заохочення. Як правило, в процесі відносин по оплаті праці, коли строки виплати заробітної плати не співпадають зі строками надходження виручки від реалізації продукції і строком закінчення платіжного періоду, з'являється взаємне авансування. З одного боку підприємства можуть авансувати затрати на виплату до моменту надходження виручки від реалізації продукції, за виготовлення якої нарахована заробітна плата. З іншого боку, працівники підприємства (в зв'язку з тим, що строки виплати заробітної плати встановлені пізніше, ніж строки в її нарахуванні) постійно авансують свої підприємства, в яких в результаті створюються додаткові ресурси для формування фонду обігових коштів в вигляді стійких пасивів;

- ✓ з боку підприємства, між організаціями, установами і громадянами по реалізації продукції, майна, послуг.

Отже, фінансові відносини підприємств органічно пов'язані з процесом створення і розподілу прибутків, грошових фондів підприємства. Тому формуємо на підприємствах або при їх сприянні – державою і вищестоячими органами цільові грошові фонди прийнято вважати матеріальною або речовою основою фінансових відносин.

За участю фінансів підприємств, які обслуговують перш за все кругообіг засобів в виробництві, з виручки від реалізації товарної продукції та інших доходів і надходжень формуються різні централізовані і децентралізовані грошові фонди.

Централізовані фонди являють собою податки і платежі в бюджет і відрахування в інші державні фонди, установлені законодавством України.

До децентралізованих фондів, призначених для задоволення особистих потреб підприємства, відносяться фонди, які формуються і використовуються як правило самим підприємством.

Їх можна умовно поділити на дві групи: виробничого та невиробничого призначення.

Сутність фінансів підприємств проявляється в об'єктивно притаманних їм функціях – розподільчій і контролюючій, правильне використання яких дозволить впливати за допомогою фінансів на виробництво через інтереси трудових колективів і окремих працівників[5].

За допомогою розподільчої функції фінансів на підприємствах здійснюється розподіл виручки від реалізації товарної продукції, формування і перерозподіл фінансових ресурсів.

Розподільча функція фінансів відображає економічні відносини стосовно виробництва і реалізації та розподілу отриманого при цьому прибутку.

Контролююча функція фінансів реалізується через фінансовий контроль: виражається в залежності фінансово-економічного стану підприємств від фінансових результатів його діяльності.

Внаслідок використання контролюючої функції виконується системний контроль за виконанням підприємствами планів і обов'язків, дотримання режиму економії, використання основних і обігових засобів, заробітної плати і нагородних фондів, а також за дотримання планових і нормативних пропорцій використання матеріальних, грошових і трудових ресурсів. Виявлення недоліків і негативних явищ в області господарської діяльності підприємств в процесі використання контрольної функції фінансів дозволяє оперативно вдосконалювати фінансовий механізм і тим самим посилювати дію фінансів на підвищення ефективності виробництва.

Підводячи підсумки, можна сказати, що **відносини підприємства** незалежно від масштабів діяльності, форм організації, структури власності та сфери діяльності **можуть бути за таких умов:**

1. Підприємство є економічно самостійним товаровиробником. Це дає змогу на свій розсуд використовувати майно, що йому належить, визначити програму дій, обирати постачальників та споживачів, формувати ціни і розпоряджатися доходами, що залишаються після сплати податків.

2. Стимулом його діяльності є прибуток у процесі кругообігу коштів.

3. Несе економічну відповідальність за результати господарської діяльності, як поточними доходами, так і наявними коштами.

Створення подібного середовища означає, що країна живе за законами ринкової економіки.

Безумовно, що таких умов у час ринкової економіки підприємства України ще не мають. Вони лише створюються. Цей процес складний і охоплює значний період, поки відбудуться трансформаційні процеси у формах власності, структури та організації виробництва.

1. Закон України "Про підприємства в Україні". 2. Ковалева А.М. Фінанси: Учеб. пос. – М.: Издательство "Финансы и статистика", 1996. – 335 с. 3. Поддєрьогін А.М. Фінанси підприємств: Підручник. – К.: КНЕУ, 1998. – 368 с. 4. Поддєрьогін А.М. Фінанси підприємств: Підручник. – К.: КНЕУ, 2004. – 546 с. 5. Филимоненков А.С. Финансы предприятий: Учеб. пос. – К.: Эльга Ника-Центр, 2002. – 279 с.

ПЛАНУВАННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

Обґрунтовано необхідність планування наукових досліджень в обліку і звітності, розкрито теоретико-методологічні та організаційно-управлінські засади планування наукових досліджень. Окреслено актуальні напрями наукових досліджень з бухгалтерського обліку і звітності.

The necessity of planning of scientific research was proved in accounting and reporting, the basics for theoretical-methodological and organization-management of planning of scientific research was exposed. The framework for directions of current importance of further researches on accounting and reporting was established.

В умовах трансформаційних змін, що характерні для всіх сфер суспільного життя України, актуалізується значення національної наукової системи, яка відіграє провідну роль при вирішенні нагальних проблем реформувань та перетворень.

Це, в свою чергу, вимагає удосконалення управління науковою системою, і особливо, планування наукових досліджень як найскладнішої та найвідповідальнішої його стадії.

Враховуючи процеси становлення та реформування національної системи обліку, а також особливості обліку як прикладної науки, що безпосередньо пов'язана із потребами практики, провідну роль в плануванні наукових досліджень слід відвести державі.

В цьому аспекті актуальним та необхідним є удосконалення процесу планування наукових досліджень в частині детальної регламентації процесів планування та покращення їх методологічного забезпечення.

Отже, удосконалення механізму планування, розроблення відповідних науково обґрунтованих методів, методик державного планування, моделей планування є актуальним напрямом досліджень, оскільки вирішення зазначених завдань сприятиме значному підвищенню ефективності державного планування наукових досліджень, таким чином, забезпечить включення наукової системи в процес розвитку як суспільства загалом, так і національної системи обліку як окремої сфери суспільної діяльності.

Тому метою даного дослідження є обґрунтування необхідності планування наукових досліджень в обліку і звітності, розкриття теоретико-методологічних та організаційно-управлінських засад планування наукових досліджень а також визначення актуальних напрямів наукових досліджень з бухгалтерського обліку і звітності.

Трансформаційні зміни в політичній і економічній системах України актуалізують реалізацію загальної мети – забезпечення розвитку та ефективного використання національного наукового потенціалу, що дасть змогу Україні посісти належне місце в Європі і світі. Саме це, як зазначається в Посланні Президента України до Верховної Ради України "Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки" [2], є однією з визначальних цілей державного управління науковою системою.

Досягнення цієї мети, формування якісних наукових результатів, їх спрямування на задоволення сьогоденних та перспективних потреб суспільства і власне науки, належний розвиток наукового потенціалу залежать від правильного вибору цілей та їх пріоритетів, обґрунтованого формування на їх основі системних програм та планів. Отже, необхідним є удосконалення управління науковою системою, насамперед стадії планування наукових досліджень.

Планування наукових досліджень у сфері бухгалтерського обліку – це об'єктивна реальність, яку спричинили ряд ґрунтовних реформаторських передумов. Їх у свою чергу можна класифікувати на внутрішні та зовнішні.

До **зовнішніх передумов** належать:

- ✓ прийняття Закону України "Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу" від 18.03.2004 № 1629-IV [6], що виступає пріоритетним напрямом зовнішньої політики України. Адже адаптація законодавства України до законодавства ЄС є першочерговою складовою процесу інтеграції та його трансформації. Цим Законом передбачена реалізація першого етапу даної програми на 2004-2007 роки. Слід зауважити, що однією з пріоритетних сфер, у яких буде здійснюватися адаптація законодавства України до країн ЄС, є сфера бухгалтерського обліку компаній, що має безпосередній вплив на процес планування наукової діяльності з бухгалтерського обліку і звітності;

- ✓ Кабінет Міністрів України з метою належного кадрового забезпечення виконання вищезазначеної Програми застосовує заходи щодо виконання Державних програм з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України на 2004-2007 роки, затверджених Указом Президента України від 13.12.2003 № 1433/2003 стосовно підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців з бухгалтерського обліку [1]. Ця подія викликає потребу у висококваліфікованих наукових кадрах у сфері бухгалтерського обліку, що не може не вплинути на планування наукової діяльності;

- ✓ розширення можливостей сучасних комп'ютерних технологій: створення інтернет-порталу, створення електронної системи документації Європейського Союзу (включаючи бухгалтерський облік), доступність електронних перекладів міжнародних нормативних актів (міжнародних стандартів фінансової звітності) з бухгалтерського обліку та аудиту; створення спеціалізованих бібліотек європейського права та їх філіалів у регіонах України.

До **внутрішніх передумов** належать:

- ✓ впровадження та поступова реалізація програми діяльності уряду, що передбачає покращання державної підтримки науково-дослідної діяльності (включаючи бухгалтерський облік, що виступає поряд з такими науками як медицина та соціологія);

- ✓ формування переліку пріоритетних високих технологій (у тому числі нанотехнологій), інтегрування всіх галузевих й регіональних програм в сфері інформатизації в одну програму "Електронна Україна".

- ✓ створення загальнонаціональної системи пошуку, відбору й державної підтримки обдарованої молоді, у тому числі дітей-членів Малої академії наук;

- ✓ реформування у законодавстві, яким буде встановлено пільги в оподаткуванні торговельних операцій в офшорних зонах, що призводить до залучення іноземного капіталу і впливає на збільшення валового внутрішнього продукту в Україні.

Враховуючи викладене, перед фахівцями у сфері бухгалтерського обліку і звітності постають нові проблеми та завдання, розв'язання яких істотно впливатиме на процес наукових досліджень в даній сфері, і, як наслідок, знайде своє відображення у формуванні основних завдань при плануванні наукових досліджень в обліку і звітності.

В основі концептуального розуміння планування наукових досліджень лежить теорія соціального управління,

згідно з якою планування – один з видів управлінської діяльності або функцій управління. Процес управління будь-якою діяльністю починається з планування. Щодо визначення останнього в наукових джерелах, можна дійти наступного узагальнення: планування – це діяльність, що передбачає постановку цілей і завдань певної діяльності (окреслення цілей), а також визначення напрямів досягнення цілей, пошук необхідних для цього ресурсів та розроблення відповідних планів діяльності (забезпечення цілей).

Основними концептуальними підходами планування є:

- ✓ процесний підхід, згідно з яким планування виступає як сукупність безперервних взаємопов'язаних етапів, що включають групи однорідних за певними ознаками дій;

- ✓ ситуаційний підхід, що розглядає процес планування як послідовність управлінських рішень і передбачає зосередження уваги на дослідженні суб'єкта й об'єкта планування як певних систем, а також зв'язків між ними в процесі планування;

- ✓ діяльнісний підхід, згідно з яким планування наукових досліджень виступає як діяльність у вигляді системи, структура якої включає мету, засоби, результат і процес діяльності;

- ✓ системно-діяльнісний підхід [3], згідно з яким планування наукових досліджень виступає системою діяльності, призначенням якої є постановка цілей наукових досліджень, визначення напрямів їх досягнення, пошук необхідних для цього ресурсів та розроблення відповідних планів з метою забезпечення вироблення наукових знань для найефективнішого досягнення цілей розвитку держави та власне науки. Будь-яка діяльність не може розглядатися окремо від її суб'єкта і об'єкта, отже, включення цих компонентів до аналізу діяльності є необхідним.

Таким чином, важливими складовими планування наукових досліджень є суб'єкт, об'єкт, мета, результати, засоби і процес.

Метою планування наукових досліджень є визначення теоретико-методологічних, методичних та організаційних заходів: цілей і завдань наукових досліджень, напрямів їх досягнення, пошук необхідних ресурсів та розроблення наукових програм і планів, в результаті виконання яких одержуються наукові знання, що відповідним чином забезпечують досягнення цілей розвитку суспільства та власне науки. Реалізацію зазначеної мети здійснює суб'єкт планування наукових досліджень, який в масштабах держави є ієрархічною системою спеціальних державних органів та установ, пов'язаних між собою відносинами координації та субординації.

Вирішення завдань планування послідовно відбувається на різних етапах відповідного процесу, за допомогою якого пов'язуються суб'єкт, об'єкт і засоби планування, а також реалізується мета планування. Зміст і послідовність етапів планування багато в чому визначають структуру та функції органів планування, а також обумовлюють використання тих чи інших засобів, оскільки на кожному етапі ставляться завдання певного типу, що вимагають адекватних засобів саме для їх розв'язання. Наявність такого нерозривного зв'язку виявляє механізм планування наукових досліджень як система, яка поєднує процес та засоби планування.

Обґрунтованість та раціональність побудови процесу планування багато в чому визначають ефективність цієї діяльності, а в підсумку – якість наукових результатів. Якісне розроблення планів можливе лише при використанні на кожному етапі процесу планування ефективних

засобів. Таким чином, для визначення напрямів удосконалення планування наукових досліджень доцільним є аналіз побудови та функціонування механізму цієї діяльності. Важливе значення для проведення такого аналізу полягає у розумінні сутності, структури та особливостей наукових досліджень як об'єкта планування.

Теоретичні засади побудови та функціонування механізму планування включають в себе низку принципів планування, серед яких: принципи універсальності, об'єктивності, випереджаючого стану, оптимальності, відповідності засобів завданням планування, первинності стратегії перед організаційною структурою (спеціалізацією), відповідності вибору цілей, формування програм робіт і розподілу ресурсів, комплексності, індивідуалізації. Система принципів планування є універсальною для процесів планування, що відрізняються один від одного ступенем деталізації та послідовністю етапів.

Методологія, що використовується при плануванні наукових досліджень, представляє органічне поєднання системи методів, серед яких: методи експертних оцінок (індивідуальні і колективні), методи екстраполяції, логічного аналізу, історичної аналогії (історичного досвіду), методи типу сценаріїв, класичні методи оптимізації, методи дослідження операцій, методи математичного програмування, методи теорії ігор, методи масового обслуговування, методи імовірнісного моделювання випадкових процесів, методи кореляційно-регресійного аналізу, методи типу "прогнозного графа", морфологічні методи, методи типу "дерева цілей", методи матричного аналізу та узагальнення експертних оцінок, методи інформаційного моделювання на основі патентної документації, методи імітаційного моделювання, наукометричні методи, евристичні методи моделювання творчих процесів, методи економіко-математичного моделювання, методи вибору альтернативи в умовах ризику та невизначеності, методи моделювання організаційних систем, методи управління проектами, методи багатокритеріального вибору альтернатив, спеціальні методи вимірювання значень часткових критеріїв визначення пріоритетності цілей наукових досліджень, методи оформлення нормативно-правових та програмно-цільових управлінських рішень.

Таким чином, розроблення ефективних методологічних засобів здійснення етапів формування багатоваріантності раціональних напрямів, визначення цілей і завдань, напрямів наукових досліджень цілком залежить від побудови моделей, що адекватно відображають закономірності структури і розвитку науки як системи знань та адаптовані до потреб планування. Поряд з цим, об'єктивне визначення передбачуваної цінності наукових досліджень, особливо фундаментальних та соціально-орієнтованих прикладних, дозволяє забезпечити основи для розроблення ефективних методологічних засобів вибору пріоритетних цілей наукових досліджень.

Зосереджуючись на питаннях практичного удосконалення національної системи планування наукових досліджень, необхідно зазначити, що процеси планування наукових досліджень залишаються не досить чіткими й прозорими, потребують значно більш детальної нормативної регламентації. Насамперед це стосується планування фундаментальних досліджень наукових установ, а також прикладних наукових та науково-технічних розробок з пріоритетних напрямів. Пріоритетним в цьому аспекті є напрям організації процесів планування на наукових засадах та впровадження ефективних методологічних засобів.

Однією з нагальних проблем сучасного етапу функціонування національної наукової системи є невідповідність наявного науково-технічного потенціалу цілям суспільно-економічного розвитку України. Для усунення зазначених недоліків пріоритетним напрямом є реформу-

вання національної наукової системи в контексті стратегічного планування розвитку наукових досліджень та розробок, у тому числі в бухгалтерському обліку і звітності.

Актуальні напрями наукових досліджень з бухгалтерського обліку і звітності визначаються на основі методологічних потреб, зумовлених наступними чинниками:

- ✓ світові процеси глобалізації вимагають гармонізації та єдності облікових систем країн, що входять до європейського співтовариства;

- ✓ поява нових економічних явищ та процесів потребує адекватного методологічного забезпечення їх обліку, а саме розробки нових та удосконалення існуючих положень (стандартів) фінансової звітності (МСФЗ) відповідно до появи нових обліково-аналітичних та інформаційних потреб;

- ✓ принцип економічності облікового процесу визначає необхідність удосконалення його методологічної бази та раціоналізації облікової роботи;

- ✓ розходження в методології таких підсистем обліку, як бухгалтерського та податкового обліку, вимагає подальшої розробки питань щодо їх узгодження, зокрема в напрямі їх методологічної єдності;

- ✓ наявність різноманітних форм статистичної, фінансової і податкової звітності потребує наукових розробок щодо їх гармонізації та удосконалення.

Виходячи із задекларованих засад урядових програм і Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС, визначено перелік актуальних напрямів наукових досліджень в бухгалтерському обліку і звітності:

- 1) розробка концепції розвитку бухгалтерського обліку і звітності в Україні на найближчу (середньострокову) та довгострокову перспективу;

- 2) розробка пропозицій щодо організації моніторингу стану бухгалтерського обліку в системі національної економіки України з метою оцінки результатів його реформування;

- 3) розробка пропозицій щодо організації моніторингу потреб різних груп користувачів інформації, що надає бухгалтерський облік і звітність;

- 4) з метою підвищення якості інформації, що надає бухгалтерський облік і звітність:

- ✓ уточнення нормативно-правових актів уряду та зацікавлених відомств і громадських організацій, що регулюють порядок ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності суб'єктами господарювання;

- ✓ приведення нормативно-правових актів з бухгалтерського обліку і звітності у повну відповідність з вимогами Європейського Союзу з урахуванням змін, внесених до Міжнародних стандартів фінансової звітності, та нових стандартів, виданих Радою з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку;

- ✓ удосконалення системи первинного обліку та розробка загальних вимог до реєстрів бухгалтерського обліку;

- ✓ введення спрощених процедур бухгалтерського обліку і звітності деякими категоріями суб'єктів господарювання;

- ✓ визначення загальних принципів трансформації бухгалтерської (фінансової) звітності до умов ринкової економіки;

- ✓ створення нормативно-правової бази складання бухгалтерської звітності юридичної особи (індивідуальної бухгалтерської звітності), приведення діючих нормативно-правових актів щодо індивідуальної бухгалтерської звітності у відповідність з МСФЗ та їх уточнення у зв'язку зі змінами в МСФЗ;

- ✓ визначення особливостей індивідуальної бухгалтерської звітності страхових організацій, професійних учасників ринку цінних паперів (окрім кредитних установ), недержавних пенсійних фондів, некомерційних організацій (окрім організацій бюджетної сфери) та введення спрощеної індивідуальної бухгалтерської звітності для деяких категорій суб'єктів господарювання;

- ✓ розробка пропозицій щодо обов'язкового складання консолідованої фінансової звітності згідно МСФЗ, її аудиту та оприлюднення;

- 5) з метою гармонізації статистичної, фінансової та податкової звітності в умовах зростання інформаційного попиту:

- ✓ визначення методологічних засад єдиної системи звітності для статистичного, бухгалтерського та податкового обліку;

- ✓ розробка методики трансформації статей фінансової звітності у показники статистичної та податкової звітності;

- ✓ розробка рекомендацій щодо перевірки узгодженості статей статистичної, фінансової та податкової звітності;

- 6) з метою узгодження бухгалтерського та податкового обліку в умовах оптимізації облікового процесу:

- ✓ розробка пропозицій щодо наближення правил податкового обліку з правилами бухгалтерського обліку;

- ✓ розробка пропозицій щодо наближення методологічної єдності податкового обліку з бухгалтерським;

- ✓ розробка способів використання інформаційної бази бухгалтерського обліку при складанні податкової звітності;

- 7) з метою вивчення і розробки актуальних питань бухгалтерського обліку малодосліджених об'єктів: розробка Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку біологічних активів, продуктів інформаційного ринку, об'єктів інтелектуальної власності, лізингових операцій, довірчих операцій, будівельних контрактів, відстроченого податку на прибуток, подій після дати балансу та ін.;

- 8) з метою вивчення і розробки актуальних питань бухгалтерського обліку та фінансової звітності малодосліджених видів економічної діяльності: розробка Методичних рекомендацій щодо бухгалтерського обліку видобувної промисловості, рибного господарства, транспортної галузі, будівництва, підсекції обробної промисловості, виробництва електроенергії, газу і води, інших видів економічної діяльності;

- 9) з метою створення інфраструктури застосування МСФЗ:

- ✓ визначення порядку схвалення МСФЗ та введення в дію кожного стандарту і роз'яснення з метою їх введення в систему нормативно-правових актів України;

- ✓ підготовка пропозицій по організації узагальнення та розповсюдження досвіду застосування МСФЗ українськими суб'єктами господарювання;

- ✓ підготовка пропозицій щодо внесення змін до законодавства України в контексті усунення перешкод для застосування МСФЗ в Україні;

- 10) з метою зміни системи регулювання бухгалтерського обліку і звітності:

- ✓ розробка пропозицій щодо форм співробітництва з європейськими професійними громадськими організаціями бухгалтерів та аудиторів;

- ✓ розробка пропозицій щодо створення спеціального органу професійної громадської експертизи стандартів та інших нормативно-правових актів в сфері обліку і звітності;

- 11) з метою посилення контролю якості бухгалтерської звітності:

- ✓ розробка пропозицій щодо внесення змін до Закону України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" від 16.07.1999 № 996-XIV із змінами і доповненнями [5], щодо обов'язковості складання фінансової звітності згідно з МСФЗ підприємствами, акції яких є

на лістингу, підприємствами-емітентами облігацій, банками, страховими компаніями та недержавними пенсійними фондами;

✓ розробка пропозицій щодо змін до Закону України "Про аудиторську діяльність" від 22.04.1993 № 3125-XII із змінами і доповненнями [4];

✓ розробка проектів правил (стандартів) аудиторської діяльності на основі міжнародних стандартів аудиту з метою створення нормативно-правової бази здійснення аудиторської діяльності в Україні;

✓ розробка пропозицій щодо удосконалення правил незалежності аудиторських організацій і аудиторів на основі міжнародного досвіду;

✓ розробка пропозицій щодо введення єдиних кваліфікаційних вимог до аудиторів, в тому числі в сфері аудиту фінансової звітності, підготовленої відповідно МСФЗ;

✓ розробка пропозицій щодо внесення змін до законодавства стосовно питань адміністративної, кримінальної та цивільно-правової відповідальності суб'єктів господарювання, їх керівників та інших посадових осіб за якість бухгалтерської звітності;

12) з метою підготовки і підвищення кваліфікації кадрів:

✓ підготовка пропозицій щодо переорієнтації навчальних програм вищих та середніх навчальних закладів на поглиблене вивчення МСФЗ і формування навичок щодо їх застосування на практиці;

✓ розробка програм навчання керівників та інших посадових осіб суб'єктів господарювання основам бухгалтерського обліку і економічного аналізу бухгалтерської звітності;

✓ розробка пропозицій щодо забезпечення відповідності навчальних програм підготовки професійних бухгалтерів міжнародним програмам, в тому числі переорієнтація програм на поглиблене вивчення МСФЗ та формування навичок щодо їх застосування на практиці;

✓ розробка пропозицій щодо розвитку системи професійної атестації бухгалтерів і аудиторів (розробка Концепції сертифікації бухгалтерів в Україні);

13) з метою міжнародного співробітництва:

✓ розробка пропозицій щодо забезпечення співробітництва з Радою з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку стосовно участі в обговоренні проектів нових МСФЗ та роз'яснень до них;

✓ розробка пропозицій щодо встановлення та розвитку співробітництва з органами Європейського Союзу в сфері бухгалтерського обліку і звітності;

✓ розробка пропозицій щодо співробітництва з національними органами регулювання бухгалтерського обліку, звітності і аудиту.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що ефективність державного планування наукових досліджень залежить, насамперед, від досконалості організації суб'єкта цієї діяльності (відповідної системи органів), а також раціональності й обґрунтованості побудови та функціонування відповідного механізму планування. Оскільки національна система державного планування наукових досліджень є недосконалою, то актуальними завданнями її подальшого удосконалення постають належна організація суб'єкта планування та удосконалення механізму планування. Удосконалення національної системи планування наукових досліджень значною мірою сприятиме підвищенню якості наукових результатів, а значить – підвищенню ефективності роботи наукової системи України, що є необхідною передумовою визнання нашої держави як високорозвиненої країни у сучасному світі, розвиток якого базується на накопиченні та ефективному використанні знань.

1. Державні програми з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України на 2004-2007 роки: Указ Президента України від 13.12.2003 № 1433/2003 // Уряд. кур'єр. – 2003. 2. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки: Послання Президента України до Верховної Ради України // Уряд. кур'єр. – 2002. 3. Кравченко С.О. Удосконалення державного планування наукових досліджень (методологічний аспект): Монографія. – К., 2004. 4. Про аудиторську діяльність: Закон України від 22.04.1993 № 3125-XII із змінами і доповненнями // ВВР. – 1993. 5. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV із змінами і доповненнями // Все про бухгалтерський облік, спецвипуск. – 2000. 6. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 № 1629-IV. 7. Стратегічні напрямки удосконалення бухгалтерського обліку в Україні: Протокол засідання Методологічної ради з бухгалтерського обліку при Міністерстві фінансів України № 95 від 25.05.2004.

Надійшла до редколегії 12.05.2006

Л. Анісімова, канд. фіз.-мат. наук, доц., Н. Боклан, асист.

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ НА ПІДПРИЄМСТВАХ

Розглянуто визначення поняття стратегія розвитку інформаційної системи управління підприємством та приклад її розробки і реалізації у ВАТ Укртелеком.

This paper is focuses on the definition development strategy of information management system of enterprises and in the analysis of strategy of development information management system of joint-stock company Ukrtelecom.

Управління підприємством – процес, в основі якого лежить вплив на колектив підприємства та всі сторони його діяльності з метою отримання максимальних результатів. Перебудова систем управління підприємством набуває особливої важливості для тих підприємств, стан яких у ринковій економіці змінюється. Це викликає значну увагу до різноманітних сфер управління, збільшення обсягу та ускладнення характеру робіт, що виконуються менеджерами. Також зростає відповідальність за якість та своєчасність прийняття управлінських рішень, що вимагає застосування провідних досягнень науково-технічного прогресу, які перетворюються на потужний засіб створення умов для ефективної роботи.

У зв'язку з цим менеджмент підприємств, що працюють у ринковому середовищі, висуває високі вимоги щодо виконання завдань підвищення ефектив-

ності та керованості підприємства. Глобальні проблеми становлення інформаційного суспільства породжують цілу низку проблем для окремих підприємств, вирішення яких можливе лише завдяки реформуванню та перетворенню системи управління останніми [2]. Серед ключових положень сучасного управління підприємствами часто називають поступову відмову від управлінського раціоналізму класичних шкіл менеджменту. Натомість увагу привертає інтегровані ситуаційний та системний підходи до управління. Це дозволяє розглядати організацію в єдності її складових, нерозривно пов'язаних із зовнішнім середовищем, тобто як відкриту систему. Підприємство, як система, не забезпечується самостійно, а залежить у своїй діяльності від енергії, інформації, інших ресурсів, які знаходяться ззовні. [5]

Беззаперечним є твердження, що впровадження нових методів управління передбачає використання інфор-

маційних технологій (ІТ). Систему управління, в якій значну роль відіграють сучасні методи та засоби роботи з управлінською інформацією, систему процесів управління, яка використовує комплексний набір взаємодіючих елементів та їх зв'язків для збору, обробки, зберігання та надання інформації для досягнення встановлених цілей називають інформаційною системою управління (ІСУ) [4]

Сьогодні кожне підприємство, незважаючи на рівень розвитку його системи управління, стан його автоматизації, використовувани технології має власну ІСУ. Однак впровадження ІСУ повинно бути заключним кроком роботи з удосконалення системи управління підприємством, а не самостійною метою. Саме для підприємств, які пройшли період виживання, часткового або повного реформування і намагаються укріпити власні позиції на ринку актуальним є питання розвитку та удосконалення управління за допомогою ІТ. Серед таких в Україні на теперішній час підприємства сфери послуг. Вивчення та аналіз опублікованих за даною проблемою праць таких авторів як Калинич Г., Пономаренко В., Глушков В., Кумицький С., Матвієнко О., Муссель К., Твердохліб М. та інших дали змогу зробити висновок про те, що питання розробки та реалізації стратегії ІСУ недостатньо розроблені, як у теоретичному, так і в практичному напрямках, незважаючи на те, що з початку 90-х років з'явилося багато наукових робіт присвячених різним питанням інформаційного забезпечення управління підприємствами.

Стратегією розвитку ІСУ є визначення пріоритетів і принципових засад розвитку єдиної інтегрованої системи управління підприємством, вироблення рекомендацій та методів щодо створення умов для ефективного вирішення поставлених завдань. Для розробки та впровадження такої стратегії розвитку необхідно врахувати початковий стан системи управління і використання ІТ на підприємстві, визначити бажані результати та наявні інструменти, тобто ІТ, тенденції їх використання тощо. Як стверджують Мартинович А., Бузмаков В., комплексне використання таких базисів дає можливість отримати три складові стратегії розвитку ІСУ (рис. 1):

Вихідні дані для аналізу		Результати розробки стратегії
Існуючий стан	Як наслідки:	Позиціонування та роль ІТ на підприємстві
Бізнес-стратегія		Стратегічний план розвитку ІСУ, використання ІТ
Загальні, галузеві і технологічні тенденції		Технічна характеристика ІСУ

Рис. 1. Складові стратегії розвитку ІСУ

Ці ж автори стверджують, що реалізація програми розвитку ІСУ, затверджена в межах розробки стратегії, може бути описана за допомогою концепції "Заходи – Готовність – Проекти – Цілі", в якій передбачається наступне:

- ✓ процес розвитку ІСУ повинен бути безперервним та ітераційним;
- ✓ рівень розвитку ІСУ повинен забезпечувати оперативний та прогнозний рівень реалізації бізнес-функцій;
- ✓ досягнення цілей обумовлено виконанням певних заходів та проектів, без яких неможливий подальший розвиток відповідно обраної стратегії;

✓ проекти повинні бути взаємопов'язаними і взаємодоповнюючими;

✓ управління проектами здійснюється за принципами мультипроектного управління для досягнення збалансованості меж проектів та ресурсів.

Але окрім зазначеного виду базисів при моделюванні інформаційних систем варто врахувати [1]: функціонально-вартісний аналіз; аналіз організації бізнесу; функціональне моделювання бізнес-процесів; інформаційне моделювання об'єктів; імітаційне моделювання системи.

Розвиток ІСУ може бути ініційовано лише після визначення та формалізації короткострокових, проміжних та довгострокових цілей. Зокрема, Ксав'єр Гілберт стверджує, що впровадження ІСУ необхідно починати з формули конкуренції. Формула конкуренції визначається ефективністю взаємозв'язку декількох функцій. Саме ці взаємозв'язки утворюють ключові фактори успіху підприємства на ринку, а отже власно інформаційне забезпечення не є тривало діючим фактором успіху. Якщо йти шляхом від наявних ІТ, їх можливостей і шукати лише напрями їхнього застосування на підприємстві – це простий спосіб отримати корпоративну стратегію, яка не працює. [3] Після цього необхідно переходити до здійснення оперативних заходів, реалізація яких дозволить забезпечити готовність підприємства до реалізації першочергових проектів, а саме:

- ✓ скоротити час реалізації проектів;
- ✓ мінімізувати фінансові ресурси для реалізації проектів;
- ✓ максимізувати економічний ефект;
- ✓ підвищити якість результатів проекту;
- ✓ збільшити компетентність, знання і відповідальність ключових працівників;
- ✓ досягти необхідних передумов в організаційно-управлінській структурі, а також сформувати готовність керівництва і співробітників для переходу на новий рівень розвитку ІСУ;
- ✓ уникнути складних проблем і конфліктних ситуацій при реалізації проектів;
- ✓ позбавитися організаційно-управлінських проблем, які заважають процесу.
- ✓ Існують три основні умови, які дозволяють зробити висновок, що на підприємстві створена ІСУ [6]:

- наявність бізнес-потреб у ефективній системі управління відповідного класу, сформульованих у конкретних вимогах бізнесу;
- наявність знань і відповідної мотивації управлінців, які беруть участь у виборі та створенні ІСУ;
- наявність усіх необхідних компонент ІСУ: програмне забезпечення з необхідною мірою функціональності, гнучко налаштовуваною бізнес-логікою, що відповідають за своїм класом вимогам до системи управління або належать до більш високого класу, та кваліфікації консультантів, достатні для побудови системи заданого класу.

Якщо ж одна з цих вимог не виконується, то ІСУ на підприємстві відсутня або відбувається освоєння виділених на її створення фондів. Це говорить про відсутність економічного ефекту від здійснених заходів.

Розглянемо стратегію розвитку інформаційних технологій ВАТ "Укртелеком", запропоновану на початок 2000-х років. Це визначення пріоритетів і принципових засад розвитку єдиної інтегрованої системи управління, вироблення рекомендацій та методів щодо створення умов для ефективного вирішення таких завдань:

- ✓ максимальної автоматизації технологічних процесів надання та продажу послуг;
- ✓ тотальної автоматизації управлінської діяльності;

✓ охоплення усіх структурних підрозділів корпоративною мережею передачі інформації, розвиток якої має забезпечуватись на основі мережі загального користування пакетного типу;

✓ максимальне використання та розвиток інформаційної інфраструктури з метою надання традиційних та впровадження нових послуг.

Завдання підвищення ефективності та керованості підприємства сфери послуг зв'язку можуть вирішуватись через впровадження стандартних, однакових для всіх рівнів управління, та інтегрованих автоматизованих систем: бухгалтерського обліку (АСФДО), розрахунків за надані послуги (АСКР), управління обладнанням зв'язку, технічного та лінійного обліку (АСТЛО), інформаційно-довідкових тощо. Зростання ролі корпоративної мережі передачі даних відбувалося поступово з проходженням таких етапів: автоматизація окремих задач, функцій; забезпечення передавання даних від однієї задачі до іншої; перехід від автоматизації окремих функцій до автоматизації процесів; створення інтегрованого інформаційного середовища. Сьогодні основними сферами застосування АС в Укртелекомі є:

- ✓ Системи обслуговування клієнта – білінг, усунення претензій, забезпечення інформаційних послуг;
- ✓ Системи обслуговування бізнесу – планування, фінансування, управління персоналом, матеріально-технічне забезпечення;
- ✓ Системи обслуговування мережі – управління мережею, технічне обслуговування та ремонт.

Обсяги інформації (послуг), які обробляються протягом місяця на сьогодні складають: по місцевим розпо-

вам від записів 60 000 в невеликих філіях, до 5 500 000 записів в великих філіях; по міжміським розмовам від 1 000 000 записів в невеликих філіях, до 7 000 000 записів в великих філіях; кількість рахунків, що надаються споживачам складає від 200 000 рахунків в невеликих філіях, до 2 000 000 рахунків в великих філіях.

В апараті управління БАТ за розвиток інформаційних технологій відповідає відділ автоматизованих систем у складі 10 осіб (в тому числі 1 безпосередньо за АСКР). У філіях – це відділи або групи інформаційних технологій, також фахівці присутні в структурі центрів інформаційних технологій і, як виняток, у центрах обслуговування споживачів та продажу послуг.

На сьогодні БАТ Укртелеком використовує достатньо широкий перелік засобів розробки, операційних систем, баз даних (табл. 1). Обслуговування клієнтів у БАТ Укртелеком традиційно забезпечувалось власними автоматизованими системами, які існували в кожному структурному підрозділі. Роботи по типізації та впровадженню типової автоматизованої системи комплексних розрахунків розпочато з 2000 року. Типова автоматизована система реалізована на базі Oracle. Типізація напрямку автоматизації забезпечує уніфікацію проектних рішень, технологічних операцій, методики впровадження; багаторатне застосування однотипних елементів системи; зменшення витрат на створення конкретних автоматизованих систем та їх частин; зменшення витрат на експлуатацію, уніфікацію інтерфейсів з системами центрального рівня: аналітичне сховище, універсальна система управління ІР-послуг.

Таблиця 1. Програмні засоби функціонування ІСУ БАТ Укртелеком

Засоби, на яких функціонують:	Проблеми:
Операційні системи – MS DOS, Windows'95 > 98, Windows NT, UNIX, Linux, Free BSD СКБД – dBASE, FoxPro, Paradox, Clipper, CLARION, INTERBASE, Microsoft SQL, Oracle, Informix, MS Access, PostgreSQL Засоби розробки – Clipper, FoxPro, C++ Builder, Visual C++, Delphi 4.0, Pascal, 4GL-Informix, Power Bilder, Pick, Basic, Turbo-Pascal, PAL	ліцензування, супроводження, взаємодія, інтеграція, єдине інформаційне забезпечення, різні моделі даних, неузгоджені класифікатори, навчання, окремі АРМи

Типова АСКР забезпечує здійснення таких функцій:

- ✓ ведення нормативно-довідкової інформації,
- ✓ збір інформації про надані послуги,
- ✓ ведення особових рахунків,
- ✓ виставлення рахунків,

- ✓ збір і реєстрація оплат,

- ✓ управління дебіторською заборгованістю.

Іншими словами, охоплення АСКР галузевих бізнес-процесів може виглядати наступним чином, поданим на рис. 2.

АСКР					
Надання сервісних послуг		Договори на обслуговування		Повідомлення про проблеми	
				Обробка повідомлень про проблеми / вирішення проблем	
Білінг	Збір даних про споживача	Розрахунок цін	Фактурування	Управління дебіторською заборгованістю	Забезпечення платежів

Рис. 2. Універсальне представлення галузевих бізнес-процесів, охоплених АСКР

Побудова АСКР здійснюється з врахуванням того, що основні функції з обслуговування клієнтів здійснюють служби абонентського обліку, розрахункова, довідкова та бюро ремонту. Їх обов'язки полягають у наступному: оперативна реєстрація інформації про надані клієнтам послуги електрозв'язку; тарифікація з нарахуванням оплати по всім видам послуг; оперативне інформування клієнтів про зроблені нарахування; оперативна реєстрація оплат; розподіл доходів від фактично сплачених послуг між операторами електрозв'язку; індивідуальна робота з клієнтами. Технічні засоби, що використовуються в системах розрахунків

складаються з десятків серверів по території України, тисяч робочих станцій та використання комунікацій. Основні технічні характеристики відповідають сучасним вимогам до комп'ютерної техніки. 43 % комп'ютерів – використовуються у системі обслуговування клієнтів, 31 % – системи обслуговування бізнесу, 12 % – системи обслуговування мереж, 14 % – системи зв'язку.

Завдяки модульній структурі система може нарощуватись при збільшенні числа абонентів та кількості послуг. Типові системи впроваджуються з перспективою концентрації ресурсоємних технологій в регіональних центрах, що мають охоплювати 5-6 прилеглих філій (табл. 2).

Таблиця 2. Впровадження типових АСКР відповідно до регіонального поділу філій

Філії	Рік впровадження	Розробник АСКР
1. м. Київ	2005	ІНЕК
2. Донецька	2003	ІНЕК
3. Закарпатська	2003	ІНЕК
4. Ів.-Франківська	2004	ІНЕК
5. Луганська	2004	ІНЕК
6. Львівська	2005	ІНЕК
7. Полтавська	2004	ІНЕК
8. Сумська	2003	ІНЕК
9. Рівненська	2004	ІНЕК
10. Тернопільська	2003	ІНЕК
11. Харківська	2003	ІНЕК
12. Чернівецька	2003	ІНЕК
13. Вінницька	2003	ІнноВінн
14. Волинська	2003	ІнноВінн
15. Київська	2003	ІнноВінн
16. Крим	2003	ІнноВінн
17. Хмельницька	2004	ІнноВінн
18. Черкаська	2004	ІнноВінн
19. Чернігівська	2004	ІнноВінн
20. Дніпропетровська	2003	Енран
21. Житомирська	2003	Енран
22. Запорізька	2005	Енран
23. Кіровоградська	2005	Енран
24. Миколаївська	2004	Енран
25. Одеська	2003	Енран
26. м. Севастополь	2003	Енран
27. Херсонська	2004	Енран

Вже сьогодні в Дніпропетровській та Харківських філіях створені центри по координації робіт з розвитку, експлуатації АСКР та формуванню єдиного інформаційного забезпечення в інших філіях, впроваджено робочі місця масового друку для 5-6 філій в кожній. В

2006-2007 роках планується забезпечити регіональний принцип розвитку систем автоматизації комплексних розрахунків, організувати ще 4 регіональні центри. Періодизація створення типової системи управління БАТ Укртелеком виглядає як подано у табл. 3.

Таблиця 3. Періодизація робіт зі створення типової інформаційної системи управління обслуговуванням клієнтів у БАТ Укртелеком

Дата	Зміст робіт
1995 рік	"Основні положення автоматизованої системи комплексних розрахунків за послуги електрозв'язку "АСКР – область".
04.1996 рік	"Вимоги до типових проектних рішень автоматизованої системи комплексних розрахунків за послуги електрозв'язку обласного розрахункового центру"
09.1996 рік	Технічне завдання "Розробка типових проектних рішень для створення автоматизованих систем комплексних розрахунків за послуги електрозв'язку"
03.1997	Генеральна угода "Про створення та впровадження автоматизованої системи комплексних розрахунків та управління фінансовим документообігом" між Укртелекомом та БАТ "Телекомінвест"
10.1997	Договір між Укртелекомом та БАТ "Телекомінвест" про створення, впровадження та технічну підтримку АСКР Запоріжтелеком; договір між Донецькою дирекцією та фірмою "Інек"
07.1999	Дослідна експлуатація АСКР Запоріжтелеком. Експлуатація системи йде на базі Вольнянського цеху (15 тис. абонентів)
12.1999	Прийняття в промислову експлуатацію АСКР Донецької дирекції
2000	Вибір типової системи за "основними вимогами"
2001-2007	Впровадження розробок типових АСКР у філіях.

В автоматизованих системах комплексних розрахунків БАТ "Укртелеком" не може існувати однієї бази даних. Загальна схема розрахунків побудована таким чином, що: реєстрація послуг відбувається на станціях різних типів, обладнання яких сертифіковано; передача даних зі станцій до центрів, що виконують функції розрахункових, відбувається з відповідним контролем за допомогою технічних протоколів; програмні продукти, за допомогою яких виконуються розрахункові функції, не змінюють дані про час і тривалість наданої послуги, а лише використовують арифметичні дії з тарифами для отримання остаточної суми за послугу. Перевірка відповідності розрахунків нормативним вимо-

гам може бути легко проведена на контрольних прикладах в тому числі і спеціально організованих.

На основі проаналізованого досвіду та теоретичних припущень можна стверджувати, що для остаточного вибору ІСУ підприємства необхідно, щоб вона була: повнофункціональною; документованою; знаходилась в промисловій експлуатації для підтвердження її можливостей; підтримувалася розробником; мала ознаки типовості. Таким чином, можемо сформулювати структуру опису системи, яка повинна складатися з таких розділів:

1. Загальна характеристика системи (методологія проектування, швидкодія та вимоги до дискового простору, ефективність використання системних ресурсів, гнуч-

кість системи, генератор звітів, вартість проекту, методика впровадження).

2. Характеристика розробника.
3. Функціональність.
4. Типи робочих місць.
5. Інтерфейс взаємодії з зовнішніми системами.
6. Наявність техноробочої документації.
7. Кількість впроваджень даної системи.
8. Методика впровадження.
9. Ознаки типовості.

Отже, інформаційне забезпечення лише допомагає реалізувати можливості, які створюються формулою конкуренції. Інформаційні технології широко доступні, а творчі формули конкуренції, орієнтовані на швидкість реакції та оновлення підприємства, досить рідко зустрічаються. Враховуючи те, що у конкурентному середовищі необхідно швидко здійснювати реформаторські дії, а у випадку корпоративного підприємства необхідно у короткі терміни одночасно автоматизувати велику кількість ділянок роботи, для колективу розробників майбутньої системи потрібно на початку своєї діяльності визначитися з низкою обов'язкових вимог, зокрема:

- ✓ швидке моделювання бізнес-об'єктів предметної галузі та зв'язки між ними;
- ✓ швидка побудова та зміна візуальних форм для відображення і змін стану бізнес-об'єктів;
- ✓ побудова звітів, що демонструють стани складних або пов'язаних бізнес-об'єктів;
- ✓ опис сценаріїв поведінки бізнес-об'єктів, форм їх відображення, звітів, та інших елементів системи;
- ✓ можливість легко створювати нові елементи системи і методи, що змінюють їх стан;
- ✓ поєднання вищезазначених заходів за тематикою у проекти та управління ними;
- ✓ можливість у режимі реального часу відслідковувати стан елементів системи;

✓ можливість швидко і гнучко делегувати права доступу користувачам системи.

У результаті, створена типова ІСУ повинна дозволити:

- ✓ стандартизацію інформаційних потоків та технологій обробки;
- ✓ єдину технічну політику; створення технічної та інформаційної сумісності системи на різних рівнях;
- ✓ зменшення фінансових витрат та витрат часу;
- ✓ централізувати модернізацію апаратних та програмних модулів системи;
- ✓ створити бази для побудови інтегрованої автоматизованої системи підтримки технологічних процесів.

Тобто, основною метою використання сучасних ІТ для створення ІСУ є уніфікація проектних рішень; багаторазове застосування однотипових елементів системи; зменшення витрат на створення конкретних систем та їх частин. Хоча про важливість суворої структуризації доступу окремих користувачів до інформації в ІСУ говорилося не одноразово, але важливою складовою здійснення всіх зазначених дій є людський фактор. Його дослідженню присвячено не багато праць і цей напрям досліджень набуває все більшої актуальності через широке розповсюдження складних і масштабних ІСУ на підприємствах України.

1. Анісімова Л. Використання динамічного моделювання в корпоративних інформаційних системах. // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2005. – Вип. 8. 2. Боклан Н., Нетребя І. Передумови здійснення комплексної оцінки інформаційного забезпечення системи управління підприємством // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2006. – Вип. 86-87. 3. Ксав'єр Гілберт. Мастерство: Менеджмент. Пржеде всего – стратегия. // <http://www.management.com.ua>. 4. Мартынович А., Бузмаков В. Стратегия развития информационной системы управления // журнал Корпоративные системы – 2004. – №1. 5. Офік М. Принципи положення і методи сучасного управління // <http://www.rusnauka.com>. 6. Черненко М., Спелцов С. Системы управления, УИС и ПО // Корпоративные системы – 2004. – №2.

Надійшла до редколегії 12.05.2006

Т. Білорус, канд. екон. наук, асист.

КОНТРОЛІНГ В СИСТЕМІ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ КАДРОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ

Доведено необхідність застосування контролінгу як одного з головних етапів стратегічного управління кадровим потенціалом. Розглянуто систему показників, які характеризують кадровий потенціал та здійснено їх класифікацію на первинні, вторинні та інтегральні.

Its proved, that a necessary of adoption controlling as of main ways of strategist management of staff potential. Had considered the system of the proofs, which characterized the stall potential and had realized their classification on the first, the second and integral forms.

В сучасний період трансформації умов господарювання відбувається зміна концепції, парадигми управління в цілому та управління кадровим потенціалом зокрема, що передбачає зміну цілей і завдань підприємства. Новий механізм управління потребує нових підходів, одним з яких є контролінг, який виник на межі поєднання економічного аналізу, планування, управлінського обліку та менеджменту.

Найгрунтовніше проблеми оперативного контролінгу розглянуто в працях таких іноземних та вітчизняних вчених як: А. Дейле, Е. Майєра, Д. Хана, П. Хорвата, С. Голова, М. Пушкаря, В. Савчука, Л. Сухарьової, С. Петренко та інших [1-7].

Необхідність застосування контролінгу в системі управління кадровим потенціалом підприємства обумовлена наступними чинниками:

- ✓ підвищення невизначеності зовнішнього середовища висуває додаткові вимоги до управління підприємством:
- зміщення акцентів з контролю за минулим на аналіз та прогнозування майбутнього;

- підвищення гнучкості кадрового потенціалу та швидкості реакції на зміни в оточенні;
- необхідність безперервного моніторингу змін, що відбуваються у зовнішньому та внутрішньому середовищах;
- необхідність продуманої системи дій з забезпечення розвитку кадрового потенціалу та уникнення кризових ситуацій;
- ✓ надлишок інформації при нестачі релевантної інформації вимагає побудови системи інформаційного забезпечення управління кадровим потенціалом;
- ✓ прагнення до синтезу та інтеграції різних областей знань і людської діяльності.

Мета контролінгу полягає в орієнтації управлінського процесу прийняття рішень на досягнення цілей організації.

Контролінг є тією підсистемою, яка забезпечує в стратегічному управлінні зворотній зв'язок і виконання функцій: планування, організації, мотивації, контролю і регулювання, аналізу і підготовки рішень.

В залежності від цілей і головних завдань необхідний стратегічний та тактичний (оперативний) контролінг. Для

стратегічного контролінгу характерні такі цілі: забезпечення збереження та розвитку кадрового потенціалу в умовах кризових ситуацій, а також профілактика, попередження і запобігання таких ситуацій.

Для контролю за досягненням стратегічних цілей розробляється система моніторингу, при побудові якої визначальними є області стеження: "критичні" зовнішні і внутрішні умови, які покладено в основу стратегії управління кадровим потенціалом; "вузькі" і слабкі місця у значеннях стратегічно важливих компонентів.

Результатом аналізу цих областей є система найважливіших підконтрольних показників, що підлягають управлінню в системі контролінгу. Ця система складається з двох блоків:

- ✓ порівняння запланованих (оптимальних) і фактичних підконтрольних показників з метою встановлення причин відхилень, що виникли;
- ✓ визначення взаємозв'язку і залежності між відхиленнями показників, що виникли, та кінцевими показниками діяльності підприємства.

Крім виявлення відхилень основною задачею стратегічного контролю є мінімізація цих відхилень.

Тактичний контролінг спрямований на створення системи управління досягненням поточних цілей, а також

своєчасне вживання заходів щодо оптимізації співвідношення "витрати-результати". Його мета полягає у здійсненні контролю за досягненням короткострокових цілей і забезпечення прибутковості, рентабельності та ліквідності використання кадрового потенціалу.

На відміну від стратегічного, тактичний контролінг спирається на більш широкий перелік підконтрольних показників. Цей перелік базується на поточних показниках використання кадрового потенціалу, аналізі "вузьких" і слабких місць з урахування особливостей та специфіки кадрового потенціалу конкретного підприємства.

Кожний варіант аналізу кадрового потенціалу потребує окремого розгляду. Послідовність етапів дослідження має наступний вигляд:

компонент $\Rightarrow$ показник $\Rightarrow$ результат $\Rightarrow$ мета

Економічні результати визначаються у більшості випадків метою та показниками компонентів. Можливість вибору показників полегшує задачу аналізу кадрового потенціалу, але потребує компетентності. Далі запропонована система компонентів і показників, що характеризують кадровий потенціал та відображений їх вплив на прибуток (табл. 1).

Таблиця 1. Вплив стану компонентів кадрового потенціалу підприємства на кінцевий результат його діяльності (прибуток)

Компонент	Показник	Вплив на прибуток
Стан здоров'я	Втрати випуску продукції внаслідок захворювань та нещасних випадків	Зміна величини прибутку внаслідок втрат часу з причини захворювань та нещасних випадків
Досвід	Зміна випуску продукції внаслідок зміни рівня заробітної плати	Зміни величини прибутку внаслідок зміни у рівні заробітної плати
Трудова дисципліна	Втрати випуску продукції внаслідок порушень трудової дисципліни	Зменшення величини прибутку внаслідок порушень трудової дисципліни
Творча активність	Збільшення випуску продукції внаслідок впровадження ініціативних пропозицій	Збільшення величини прибутку внаслідок впровадження ініціативних пропозицій
Відповідальність	Зміна випуску продукції внаслідок змін приросту корисного часу	Зміна величини прибутку внаслідок змін приросту корисного часу
Вікові здібності	Середній виробіток працівника вікової групи	Зміна величини прибутку внаслідок зміни середнього виробітку працівників з різним віковим складом
Стаж роботи на підприємстві	Зміна у випуску продукції внаслідок зміни коефіцієнту плинності	Зміна величини прибутку внаслідок зміни коефіцієнту плинності працівників з різним стажем роботи
Знання	Відповідність освітнього рівня працівників обов'язкам, які він виконує	Зміна величини прибутку внаслідок невідповідності освітнього рівня працівників обов'язкам, які вони виконують
Підприємницькі здібності	Рентабельність підприємницьких здібностей	Зміна величини прибутку внаслідок зміни величини рентабельності підприємницьких здібностей

По кожному компоненту необхідний розрахунок ефекту (позитивного або негативного). Методика аналізу кадрового потенціалу будується на припущенні, що мета "максимізація прибутку" визначається недовипуском або додатковим випуском продукції. Під терміном "ефект" можна розуміти прибуток, рентабельність, відсоток збереження кадрового потенціалу або інший економічний показник.

Ефект можна визначити при додержанні двох умов, що відносяться до кожного компоненту:

- ✓ наявність статистичної інформації;
- ✓ розрахункові формули.

Методика розрахунку за показниками, що зустрічаються найчастіше, такими як стан здоров'я, досвід, трудова дисципліна, творча активність, відповідальність, вікові здібності, стаж роботи на підприємстві широко наведені у літературі, яка стосується аналізу праці та продуктивності. Однак більшість з цих формул будувалися в умовах планової економіки та не враховують ринкові складові.

Практика використання формул для визначення економічного ефекту показала, що при існуючій методиці розрахунку визначити комплексний ефект за всіма компонентами кадрового потенціалу важко і у більшості випадків недоцільно. При умові підходу до кадрового потенціалу як до складної системи, яка складається з багатьох компонентів, прийняття управлінських рішень може базуватися на аналізі окремих компонентів. При необхідності можливо використовувати аналіз системи кадрового потенціалу.

Розробка комплексної методики аналізу кадрового потенціалу виявила необхідність побудови системи показників, що класифікуються відносно якоїсь ознаки. В процесі розробки та апробації методики аналізу кадрового потенціалу здійснена класифікація показників, які його характеризують, на первинні, вторинні та інтегральні.

Первинні показники відносяться до системи трудових показників, які характеризують кількісні та якісні характеристики трудових ресурсів, визначаються розрахунковим шляхом або є нормативними.

Вторинні показники будуються окремо по кожному компоненту з метою отримання інтегрального показника. Це можуть бути індекси компонентів, індекси відповідності для розрахунку критерію оптимізації. Обидва індекси є показниками, які характеризують якісний рівень кадрового потенціалу.

Вторинні показники є базою для прийняття управлінських рішень та для комплексної оцінки кадрового потенціалу. При подальших дослідженнях кадрового потенціалу більшу вагомість мають саме вторинні показники. Чим більш гнучкими та змістовними вони будуть, тим більша імовірність на їх основі досягти поставлених цілей.

Інтегральний показник може включати первинні, вторинні і обидва типи показників та відноситися до будь-якої сукупності працівників, структурної одиниці та до всього підприємства. У дослідженні інтегральним показником є значення оптимального та фактичного рівня кадрового потенціалу.

Проведенні дослідження виявили:

- ✓ кадровий потенціал характеризується множиною компонентів, які поєднуються в єдину систему;
- ✓ кадровий потенціал повинен включати не менше трьох компонентів, за якими проводиться загальний аналіз.

Практика аналізу виявила, що керівників підприємств цікавлять в середньому 5-7 компонентів, а при більш детальному аналізі кадрового потенціалу їх кількість збільшується до 10-15. Закінчення аналізу кадрового потенціалу означає отримання величини інтегрального показника або зведеної таблиці, які відображає розрахункові характеристики по кожному компоненту.

Обов'язковою умовою є наявність методики, завдяки якій можливо проведення аналізу як всіх компонентів, так і певної їх сукупності. У протилежному випадку неможливий його практичний аналіз та будь-які дослідження, що стосуються кадрового потенціалу, носять теоретичний характер.

1. Голов С.Ф. Управлінський облік: Підручник. – К.: Лібра, 2003.
2. Дайле А. Практика контролінгу / Пер. с нем.; Под ред. и с предис. М.Л. Лукашевича, Е.Н. Тихоненковой. – М.: Финансы и статистика, 2001.
3. Майер Э. Контролинг как система мышления и управления / Пер. с нем. под общ. ред. В.В. Ковалева и З.А. Сабова. – СПб.: Питер, 2001.
4. Пушкар М.С. Контролинг: Монография. – Тернопіль, 1997.
5. Сухарева Л.А., Петренко С.Н. Контролинг – основа управления бизнесом. – К.: Эльга, Ника-Центр, 2002.
6. Хан Д. Планирование и контроль: концепция контроллинга / Пер. с нем.; Под ред. и с предисл. А.А. Турчака, Л.Г. Головача, М.Л. Лукашевича. – М.: Финансы и статистика, 1997.
7. Horvath P. Controlling. – Munchen: Vahlen, 1998.

Надійшла до редколегії 12.05.2006

С. Мицюк, мол. наук. співроб.

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ОНОВЛЕННЯ ПРОДУКЦІЇ В ІННОВАЦІЙНО АКТИВНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

В статті проаналізовано процес оновлення продукції. Дана характеристика інноваційно активних підприємств. Розглянуто механізм розробки комплексної системи управління інноваційною діяльністю підприємств.

The article analyses the process of product innovation. It describes innovative active enterprises. The article scrutinizes mechanisms of developing complex of managing innovation activities of enterprises.

Теоретичною основою побудови системи управління оновлення продукції, її функціонування і удосконалення виступає концепція вдосконалення товару, згідно з положенням якої споживачі будуть схилитися до товарів, що пропонують найвищу якість, найкращі експлуатаційні властивості і характеристики, а отже, організація повинна зосередити свою енергію на постійному вдосконаленні товару, основою якого є інноваційна діяльність.

У процесі управління оновлення виробів неминує виникає питання про те, які з них відносити до нових. Продукція, нова для окремого підприємства, може виявитися далеко не новою з погляду національної економіки і, особливо, у порівнянні з моделями аналогічного функціонального призначення, наявними на світовому ринку. Завдання ж полягає не просто у відновленні асортименту, а в підвищенні ефективності виробництва за рахунок розробки й освоєння високотехнологічних, технічно досконалих і високоекономічних зразків. У зв'язку з цим, поліпшення управління процесом оновлення виробів потребує, насамперед, уточнення поняття "нова продукція". На думку фахівців, до нової продукції повинні відноситися лише принципово нові вироби, що не мають аналогів у світовій практиці. Зокрема, зміни техніко-економічних параметрів моделей, їхньої матеріальної основи і зовнішньої форми необхідно вважати модернізацією, а виникнення виробів, що базуються на інших у порівнянні з попередніми конструктивних принципах або інших діях, доцільно розглядати як принципове відновлення [1].

В аналізі оновлення виробів можна виділити декілька його напрямків [2]:

- ✓ аналіз рівня відновлення продукції та його темпів;
- ✓ аналіз змінюваності моделей;
- ✓ аналіз впливу оновлення виробів на економічні показники господарської діяльності підприємств;
- ✓ аналіз економічної ефективності процесу оновлення продукції.
- ✓ Виходячи з зазначених напрямків аналізу доцільно всі показники розділити на дві групи:
- ✓ показники інтенсивності оновлення продукції (рівень і темпи відновлення, показники змінюваності виробів);
- ✓ показники результативності оновлення продукції (що відображають вплив відновлення продукції на оцінні показники діяльності підприємства, а також показники економічної ефективності оновлення виробів).

Внесення цих показників дасть можливість більш об'єктивно оцінювати досягнення підприємств у розвитку одного з основних напрямків науково-технічного прогресу, дозволить розмежувати процеси матеріалізації нових наукових знань і розширення сфери впровадження уже відомих науково-технічних досягнень з метою ефективного управління ними, тобто чітко визначити вид інновації.

Це дозволить проводити факторний аналіз інтенсивності відновлення промислової продукції, зокрема, визначати вплив на нього зміни загального обсягу виробництва продукції, числа найменувань нових виробів, розмірів партій запуску їх у серійне виробництво і темпи нарощування випуску в наступні два роки. Результати аналізу можуть бути покладені в основу розробки заходів підвищення інтенсивності оновлення продукції, активізації інноваційної діяльності підприємств.

Аналіз процесу оновлення як функція інноваційної діяльності включає такі складові, як оцінка інтенсивності оновлення виробів; оцінка якості і конкурентоспроможності

сті продукції, що оновлюється; аналіз витрат на освоєння виробництва нових виробів.

Аналіз інтенсивності відновлення продукції провадиться з метою оцінки темпів розвитку НТП у рамках циклу "наука-виробництво" і виявлення можливостей прискорення комерціалізації його результатів для більш повного задоволення потреб суспільства з найменшими витратами.

Інноваційна діяльність характеризується, насамперед, матеріалізацією науково-технічних ідей у вигляді конкретних видів продукції, що задовольняють відомі потреби або породжують нові. Процес матеріалізації ідей відбувається в показниках кількості розроблених (нових) видів промислових виробів. Число засвоєних у серійному виробництві зразків характеризує, з одного боку, ступінь їх впровадження у виробництво, а з іншого – якість розробки і проектування промислової продукції.

З поняттям "інновація" пов'язується розробка нових товарів і послуг на умовах більш вигідних, ніж існуючі. Інноваційний потенціал, передусім, виявляється через здатність підприємств виробляти наукомістку продукцію, якість якої відповідає вимогам ринку. Як було зазначено, розрізняють технологічну та продуктову інновацію. Кінцевим результатом продуктової інновації є новий продукт на основі патентної або іншої тимчасової монополії підприємства. Технологічна інновація поліпшує якість продукту, створює його нову модифікацію.

Створення нових продуктів та технологій пов'язано з великими витратами та ризиком. Зменшенню останніх сприяє дотримання таких принципів:

1) інновація має базуватися на довгостроковому цільовому та стратегічному плануванні;

2) розмір, структура, фінансові можливості підприємства мають бути достатніми для здійснення інноваційних розробок;

3) підприємству необхідно мати творчі нароби щодо цільових ринків та технологій, здійснювати постійний обмін інформацією зі споживачами та експертами для своєчасного виявлення нових потреб;

4) нові продукти мають помітно відрізнятися від конкуруючих;

5) інновації, джерелом яких був ринок, мають більші шанси на успіх, ніж ті, що виникли на підставі науково-технічних досліджень [3].

Для характеристики складу витрат і розгляду особливостей аналізу собівартості освоюваної продукції важливе значення має виділення в стадії освоєння двох етапів: технічного й економічного. Технічне освоєння нової продукції пов'язано з підготовкою технологічного оснащення виробництва і перебудовою його структури, що забезпечують реалізацію вимог стандартів і технічної документації до параметрів і якості нової продукції. Період економічного освоєння характеризується досягненням проектних значень економічних показників: трудомісткості, матеріаломісткості, собівартості і т.д.

Основним напрямком аналізу витрат на технічне освоєння виробництва нових виробів повинен явитися порівняльний аналіз по декількох видах продукції. Якщо при проведенні порівняльного аналізу собівартості виробів на стадії виробництва вибираються ідентичні й аналогічні їх види, то на стадії освоєння потрібний інший підхід. Справа в тому, що добір об'єктів порівняння у відповідності зі сформованими принципами порівняльності вкрай важкий, тому що мова йде про нову продукцію, що часом не має аналогів не тільки у вітчизняній, але й зарубіжній практиці. Крім

того, непорівнянність самих освоюваних виробів у даному випадку не має значення, тому що процес проектування та розробки технології в принципі однотипний для усіх видів продукції незалежно від їх характеру.

Зрозуміло, розмір витрат на технічне освоєння окремих видів продукції залежить від їхньої конструкторської складності, габаритів і інших параметрів окремих виробів. Це не дозволяє зіставляти абсолютні показники витрат. Тому доцільно проводити порівняльний аналіз структури витрат на технічне освоєння виробництва нових моделей по видах робіт.

Для встановлення конкретних причин, що визначають розходження в рівні витрат на розробку технології виготовлення нових виробів і виявлення можливостей їх зниження, варто провести детальний аналіз витрат по видах розроблюваних технологічних процесів (механічна обробка, холодне штампування, термообробка тощо). З метою уточнення шляхів можливого зниження витрат по названих видах необхідно:

1) перевірити відповідність закладених у кошториси норм трудомісткості виконуваних робіт галузевим нормативам часу на розробку технологічних процесів;

2) виявити, чи мали місце випадки порушення графіків розробки техпроцесів і підвищення внаслідок цього фактичної трудомісткості проти норм, установлених кошторисом;

3) перевірити відповідність кваліфікації робітників, зайнятих розробкою технології, складності виконуваних робіт.

Головні можливості скорочення витрат на проектування технологічного оснащення і розробку технології його виготовлення пов'язані в основному з удосконаленням конструкції освоюваних виробів, ступенем їх уніфікації і стандартизації. Тому для оцінки наявних можливостей зниження названих витрат варто перевірити, чи проводився функціонально-вартісний аналіз на стадії проектування виробу і яким чином використані його результати.

Резерви зниження витрат на розробку й оформлення матеріальних і трудових нормативів кошторисних калькуляцій собівартості виготовлення нового виробу визначаються по трьох основних напрямках:

1) за рахунок виявлення і ліквідації випадків завищення трудомісткості виконуваних робіт;

2) за рахунок розробки та упровадження відповідних нормативів трудомісткості робіт;

3) за рахунок автоматизації розрахунків.

Обсяг робіт із іспитів визначається їх програмою і залежить від числа матеріалів, напівфабрикатів і пристосувань, що піддаються іспитам. Тому, порівнюючи питому вагу витрат по цих роботах, необхідно одночасно зіставити їх програми по різноманітним виробам. При проведенні аналізу треба також виявити випадки зниження затрат внаслідок скорочення іспитів без достатніх на те основ, тому що це може призвести до значних втрат на стадії виробництва.

Витрати на перепланування цехів, викликане освоєнням виробництва нових видів виробів, повинні відповідати загальнобудівним нормам на конкретні види робіт, а по перестановці і переналагодженню устаткування – заводським (орієнтованим) нормативам. Тому при аналізі названих витрат доцільно відхилення в їх питомій вазі від порівнюваного виробу деталізувати в двох напрямках: по обсягу виконаних робіт і внаслідок розходжень у застосовуваних нормативах витрат.

Наведена методика аналізу дозволяє оцінити ступінь інтенсивності оновлення виробів, їх якість і конкурентоспроможність, витрати на освоєння виробництва нових зразків. Тому результати аналізу, проведеного за запропонованими методиками, повинні бути покладені в основу прийняття управлінських рішень в області інноваційної діяльності підприємства.

Інформаційне забезпечення створення нової наукомісткої та високотехнологічної продукції – важлива передумова комерційного успіху нового продукту. Економічна ефективність господарської діяльності підприємств маркетингової орієнтації багато в чому визначається інноваційною активністю, тобто створенням і впровадженням нової продукції, яка в середньому забезпечує на 30 % більший прибуток, ніж традиційна. Успіх нової продукції залежить від її відповідності вимогам покупців (70 – 90 % успіху). Світовий досвід показує, що ринкові фактори в 4 рази важливіші, ніж науково-технічні, процес розвитку нової техніки є діалоговим процесом взаємодії між створювачами та споживачами продукції з приводу якості продукції.

При створенні нової наукомісткої і високотехнологічної продукції треба брати до уваги: призначення та сферу використання продукції; особливості попиту. Крім того, слід враховувати економічний стан і технічний рівень фірм-виробників аналогічної продукції та номенклатури (асортимент) аналогів. Можливі якісні зміни товарної маси у перспективі доцільно пов'язувати з можливим впливом інноваційної діяльності на виробу, що випускаються.

Для визначення впливу оновлення на обсяг виробництва доцільно зіставляти в динаміці дані про зміну товарної продукції з динамікою коефіцієнта оновлення. Коефіцієнт оновлення повинен визначатися як відношення вартості продукції, що знаходиться у виробництві не більше трьох років з моменту серійного випуску, до загального обсягу товарної продукції, зробленої в ці ж періоди.

Коефіцієнт оновлення не тільки характеризує процес відновлення виробів з кількісної сторони, але і є якісним показником, що відбиває внесок колективу підприємства в технічний прогрес. Цей показник має прямий зв'язок із усім обсягом виробництва, тому його можна широко використовувати для аналізу процесу освоєння виробів.

Для того щоб показати, за рахунок яких видів продукції відбувається її оновлення, проведений аналіз залежності об'ємних показників від відновлення бажано доповнити аналізом освоєння конкретних видів виробів по кожному підприємству.

Підготовка й освоєння нових моделей звичайно призводить до росту трудомісткості, до зниження продуктивності труда, а виходить, і обсягу випуску продукції. Тому в основу метода визначення впливу процесу відновлення на обсяг доцільно покласти порівняння продуктивності праці у фактично сформованій ситуації та продуктивності труда за умови відсутності оновлення виробів. Розрахунки варто робити в декілька етапів. Спочатку необхідно визначити величину зміни трудомісткості продукції під впливом її відновлення. Основна вимога, запропонована до такого розвитку, – порівнянність показників трудомісткості нової й освоєної раніше продукції. Вона може бути виконана за умови використання показників питомої трудомісткості нового й засвоєного виробів.

На базі проведеного дослідження розроблена комплексна система управління інноваційною діяльністю підприємства, що складається з підсистем збору даних, включаючи маркетингові дослідження; прийняття управлінського рішення виходячи з методів і моделей його обґрунтування; контролю за реалізацією управ-

лінського рішення на основі аналізу процесу оновлення виробів і його впливу на економічні показники.

Процес управління інноваціями можна підрозділити на 5 етапів:

- 1) діагноз проблеми, що виникла в інноваційній політиці підприємства;
- 2) формулювання обмежень і критеріїв для ухвалення рішення в області змінюваності виробів;
- 3) виявлення набору альтернативних рішень проблеми оновлення продукції;
- 4) оцінка виявлених альтернатив;
- 5) ухвалення рішення по управлінню процесом оновлення продукції.

На першому етапі на основі збору і систематизації інформації про технологічні зміни на ринку, про нові науково-дослідні і дослідно-конструкторські розробки, про маркетингові дослідження, про потенційні можливості підприємства у відношенні виробництва нової продукції, про цільові ринки і тенденції їхнього розвитку діагностується проблема, що виникла в інноваційній політиці підприємства.

На другому етапі повинні бути визначені фактори реалістичності прийнятих рішень в області змінюваності виробів: адекватність засобів; достатнє число робітників необхідної кваліфікації; можливість закупки якісних виробничих ресурсів по придатних цінах; привабливість галузі, вплив і проникнення в неї конкурентів; відповідність нової продукції спеціалізації підприємства; відпрацьованість технологічного процесу виготовлення нового виду продукції; можливість використання нових розробок для удосконалення уже вироблених товарів; вплив виробництва і збуту нового виробу на фінансове становище підприємства; патентна чистота майбутньої моделі; потреба ринку саме в даному виробі. Крім того, варто визначити ступінь і розмір ризику при прийнятті того або іншого управлінського рішення по оновленню продукції, а також стандарти (критерії), по яких будуть оцінюватися альтернативні варіанти вибору.

На третьому етапі здійснюється відбір інформації, що стосується рішення проблеми, формується сукупність альтернатив в області інноваційної політики підприємства. При цьому треба урахувати широкий спектр різноманітних рішень, проте необхідно пам'ятати, що велике число можливостей реалізації ідей найчастіше призводить до плутанини.

Четвертий етап припускає оцінку виявлених альтернатив на підставі розроблених на другому етапі критеріїв прийняття рішень. Аналіз економічної ефективності альтернативних рішень по оновленню продукції повинен проводитися в комплексі з розробкою програми маркетингу: оцінка якості і споживчих властивостей виробу; оцінка попиту й обсягу продажу; терміни освоєння нової продукції і виходу з нею на ринок; аналіз і оцінка прибутковості виробництва нових моделей.

На п'ятому етапі приймається рішення про запуск нового продукту у виробництво на основі розрахунків обсягу реалізації, рентабельності продукції, виробничих потужностей, ресурсів, загальної суми інвестицій у виробництво і збут, жаданих результатів по прибутку або збиткам на розрахунковий період; виходячи з кваліфікаційного складу персоналу, стабільності зв'язків із покупцями, ступеня задоволення попиту і пропозиції, джерела фінансування.

1. Економіка підприємства: Підручник / За заг.ред. С.Покропивного. – К.: КНЕУ, 2001. 2. Акаев Ш., Сердюк В. Принятие управленческих решений по обновлению продукции // Вісник Донецького університету: Серія В "Економіка і право" – 1999. – №2. 3. Котлер Ф. Основы маркетинга: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1990.

ВПЛИВ ЕКОНОМІКО-ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ФОРМ ТОРГІВЛІ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ СПОЖИВЧОГО РИНКУ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню впливу різних форм організації торгівлі та їх комбінації на функціонування споживчого ринку України.

Article is devoted to research of influence of the different forms of organization of trade and their combination on functioning of the consumer market of Ukraine.

Ринкова економіка обумовлює необхідність теоретичного дослідження закономірностей становлення та функціонування споживчого ринку з урахуванням особливостей національної економіки, пізнанням тенденцій у зміні попиту та пропозиції, впливу міжнародного економічного середовища. Суттєвий вплив на обсяг, структуру та динаміку розвитку внутрішнього споживчого ринку має торгівля. Її значення в ринковій економіці постійно зростає. Адже саме торгівля, сфера обігу в цілому надають можливість прискореного обігу товаропотоків, урівноважують сукупний попит та пропозицію, економічно впливають на структуру та масштаби відтворювального процесу. Так, частка торгівлі у структурі ВВП України сягає 8,32 %. [1, с.35]. Галузь торгівлі та громадського харчування зберігає лідируючі позиції у сфері малого бізнесу як за кількістю підприємств, так і за чисельністю зайнятих у цій сфері діяльності.

Проблеми становлення та функціонування споживчого ринку України розглядаються в роботах таких провідних вчених, як: В. Базилевич, В. Геєць, А. Мазаракі, В. Точилін, А. Філіпенко та інші. Ця тема є завжди актуальною. Пояснюється це тим, що різні ситуації, в які попадає економіка, вимагають теоретичного осмислення її (ситуації) впливу на споживчий ринок та на поведінку його учасників з тим, щоб скоригувати економічну політику в такий спосіб, щоб уникнути економічних, політичних та соціальних збурень, забезпечити сталій стабільний розвиток економічної системи. Пожвавлення економіки України, позитивна динаміка у зростанні доходів населення здійснює позитивний вплив на розвиток споживчого ринку.

Споживчий ринок України формується в складних умовах. Але останнім часом визначились певні позитивні риси, що характеризують структурні зміни в розвитку оптової і роздрібної торгівлі, обумовлюють зростання сучасних високоєфективних форм торгівлі. До позитивних зрушень можна віднести поступове зміцнення споживчих переваг у бік вітчизняних товаровиробників, посилення значення державних і місцевих органів управління у створенні цивілізованих умов господарювання та обліку тощо.

Перед державними органами постають нові завдання щодо формування розвиненого споживчого ринку України. Це насамперед:

- ✓ розробка основ торговельної політики з урахуванням рівня розвитку конкуренції в галузі;
- ✓ підтримка і захист вітчизняного товаровиробника;
- ✓ створення умов для просування українських товарів і послуг на внутрішній і зовнішній ринки;
- ✓ інформаційно-аналітичне забезпечення потреб виробників та споживачів у послугах суб'єктів господарювання сфери обігу.

Статистичні дані засвідчують досить стійкі позитивні тенденції посилення економічної ролі організованого ринку та якісні зміни в структурі товарообігу. Збільшується частка непродовольчих товарів і товарів тривалого користування у структурі роздрібного товарообороту. Вона зросла з 48 % у 2000 р. до 56 % у

2004 р.) [2, с.297], це вагомий показник того, що платоспроможність українського споживача зростає. Слід зазначити, що споживачі стали менше купувати товарів на ринках і більше здійснюють покупок у сучасних магазинах крупних торговельних мереж, що є свідченням зростання ринкової культури.

Запровадження ринкових механізмів господарювання на макро- та мікрорівнях сприяє економічному зростанню, дає певний поштовх до формування ринку вітчизняних товарів і підвищення рівня забезпечення торгівлі цими товарами.

У структурі товарних ресурсів, що пропонуються для виробничого та особистого споживання, збільшується частка вітчизняних виробників. Статистичні дані показують, що українські товаровиробники за останні роки суттєво покращили якість та асортимент товарів та послуг, що дозволило їм збільшити свою частку на ринку і обмежити імпорт за певними групами товарів та послуг. Особливо це можна спостерігати на ринку молочних продуктів, кондитерських виробів та інших. У структурі загального експорту України сільгосппродукція займає 13-14 %, що значно вище ніж у багатьох розвинутих країнах. За два попередні роки експорт продукції сільського господарства зріс у 1,6 рази. Україна має непоганий експортний потенціал у продукції оліє – жирового комплексу, тваринництва та багатьох інших видах продукції [3, с.223].

На сьогодні в Україні створюються умови для реального ринку і реальної конкуренції. На ринку повинні бути і імпорتنі, і вітчизняні товари, у споживача має бути вибір. За цих умов вітчизняний товар буде конкурентноздатний лише тоді, коли він буде відрізнятися якістю і сучасністю. Торговельним підприємствам необхідно працювати у напрямку створення ефективно функціонуючої товаро-просувної системи як вагомого чинника активізації відтворювального процесу та соціально-економічної стабільності. Відчутним економічним феноменом цієї системи є оптові продовольчі ринки. Вони віддзеркалюють співвідношення попиту та пропозиції, що стимулює зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, впливають на поведінку споживачів, на підвищення якості та збагачення асортименту, створення рівних умов для конкуренції, регулювання цін і збуту.

Спостерігаючи за деяким пожвавленням виробництва товарів народного споживання, необхідно відмітити, що ефективним механізмом взаємодії промисловості і торгівлі, органічного поєднання сфери обігу та виробництва, стабілізації споживчого ринку і збереження єдиного виробничо-торговельного простору країни є виставково-ярмаркова діяльність, яка дозволяє зіставляти споживчо-вартісні характеристики товарів та послуг різних товаровиробників і внаслідок цього розширює спектр вибору споживачем якісної та привабливої за цінами продукції, а отже стимулює випуск конкурентноздатної вітчизняної продукції.

Однак, у цій сфері діяльності є проблеми, що призводять до низької ефективності виставково-ярмаркової діяльності, не дозволяють розкрити увесь її ринковий потенціал. Серед найвагоміших проблем, що потребують розв'язання, слід назвати низький рівень інформаційного забезпечення, недостатню чисельність виставково-

ярмаркових заходів, наявність дублювання їх тематики, обмеженість кола активних учасників.

Останніми роками більш професійно проводяться організаційні заходи по залученню на ярмарки та тематичні чи універсальні виставки найбільш підготовлених до нововведень товаровиробників, потенційних споживачів, іноземних партнерів, представників різних гілок влади. Це дає певні позитивні наслідки.

Про певні якісні зрушення на внутрішньому ринку України можна говорити на підставі аналізу роздрібного товарообігу. Саме на цьому сегменті споживчого ринку спостерігається поживавлення економічної активності, формуються економічно витривалі торговельні мережі, спостерігається універсализація продовольчої торгівлі, набуває чіткості розвиток спеціалізованих і вузькоспеціалізованих магазинів у районах житлового будівництва. До позитивних тенденцій маємо віднести формування мереж магазинів з широким асортиментом продовольчих і непродовольчих товарів, формування автономних зон обслуговування поблизу автомобільних магістралей, виділення спеціальних зон для вуличних ярмарок.

У широкому розмаїтті новітніх форм організації процесу реалізації товарів та послуг слід виділити мережі супермаркетів, що здатні суттєво урізноманітнювати пропозицію товарів, скорочувати витрати, пропонувати покупцеві як дорогі, так і недорогі товари, надавати консультаційні послуги, гарантувати якість своєї продукції.

Світовий досвід дає підстави стверджувати, що у довгостроковій перспективі мережі супермаркетів будуть розвиватись динамічно. Окрім цього, набудуть розповсюдження дисконтні магазини (магазини, що застосовують систему зниження цін), які добре себе зарекомендували у багатьох країнах, в тому числі і в Росії. Розповсюдження магазинів, у яких пропонується якісний товар за низькими цінами, набуває економічної та соціальної значущості. Підприємства малого і середнього бізнесу також необхідно підтримувати і розвивати, оскільки проблема перетворення центра міста на бізнес центр, несе за собою незручності для мешканців центру. Магазини, де реалізувались продукти харчування, товари першої необхідності, були реорганізовані, в результаті приватизації, в офіси. В зв'язку з цим перед державними органами постає завдання всебічного сприяння процесам інтеграції і утворення крупних ефективних і конкурентоздатних компаній і торгових мереж при одночасному розвитку малого і середнього бізнесу.

Аналізуючи структуру та інфраструктуру внутрішнього споживчого ринку України, можемо констатувати, що процес утворення роздрібних мережевих організацій сконцентрований практично лише у великих містах України. Для переважної більшості міст та сіл країни характерне домінування низькоефективних за продуктивністю форм торгівлі. Як свідчать дані обстежень, за останнє десятиліття близько третини товарообігу припадає на бази та неорганізовані ринки. Зрозуміло, що це сприяє зростанню обсягів виробництва та продажу нелегальної і контрафактної продукції.

Високоефективне та стабільне функціонування споживчого ринку, особливо в умовах трансформаційної економіки, залежить від рівня розвитку інфраструктури торгівлі в Україні. Процес формування ринкового середовища для суб'єктів господарювання у сфері торгівлі відбувався дуже складно, розтягнувся на багато років. На нього негативно впливали адміністративні бар'єри, що сформувались у відносинах торговельного бізнесу і влади (реєстрація, ліцензу-

вання, сертифікація, системи контролю та ін.), недоступність кредитів для малого та середнього бізнесу, обмеженість фінансових ресурсів, висока орендна плата, тарифні та митні бар'єри тощо.

Характерним для сучасного етапу розвитку споживчого ринку України є поява інтернаціональних учасників, що може призвести до більш раціонального перерозподілу ринкового простору. Внаслідок покращення економічного становища відбувся прихід на український ринок крупних західних роздрібних мереж, наприклад німецька фірма "Метро" формату "КЕШ енд КЕРІ", а також вітчизняних "Фуршет", "Сільпо", "Велика кишеня", "Фора" та інші.

Важливим елементом розвитку споживчого ринку є формування сегменту електронної форми торгівлі. Актуальність формування електронного ринку товарів та послуг визначається не тільки бурхливим розвитком його за кордоном, а насамперед, притаманними йому економічними перевагами. Цей вид торгівлі дозволяє знизити витрати обігу на 20-30 %, а в окремих випадках – навіть у декілька разів за рахунок зменшення витрат на просування товарів при суттєвому збільшенні кола контрагентів. При цьому основні торговельні операції реалізуються з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій. Крім того, розвиваються такі форми активізації взаємодії виробників та споживачів як мережевий маркетинг, торгівля за каталогами, торгівля через автомати та ін.

Розвиток цивілізованого ринку передбачає необхідність існування системи гнучких, економічно дієвих та організаційно досконалих механізмів його регулювання з метою підтримки стабільності та прозорості внутрішнього ринку. Курс на стабілізацію економіки і насичення споживчого ринку речовими товарами і послугами неможливо реалізувати без дієвого, але чітко визначеного у своїх повноваженнях державно-правового регулювання. Так, зокрема в Україні, постає питання про скорочення видів діяльності, що підлягають ліцензуванню. Потребують спрощення процедури реєстрації юридичних осіб і погодження інвестиційної документації, полегшення системи адміністративних вимог до учасників господарської діяльності. На порядку денному постають проблеми скорочення чисельності органів, що мають право здійснювати перевірку діяльності господарюючих суб'єктів, упорядкування діяльності контрольних і спостережних органів. Світова практика переконує, що державне регулювання споживчого ринку мусить забезпечувати удосконалення механізмів захисту прав споживачів, гарантувати якість і безпеку речових товарів і послуг споживчого призначення, сприяти розвитку інформаційних технологій у сфері споживчого ринку, в тому числі електронної торгівлі, запроваджувати нові автоматизовані інформаційні системи, поглиблювати взаємодію продавців, покупців та громадських організацій споживачів.

На нашу думку, створенню цивілізованого споживчого ринку буде сприяти розробка правил продажу товарів на дому та на робочому місці, прямих продаж уже вживаних раніше товарів (секонд хенд), будівельних матеріалів, меблевих, шкіряних виробів і т.ін.), що дозволить залучити найбільш ефективні механізми регулювання торгівлі, розширити спектр учасників економічного життя в країні.

Важливою проблемою економіки України є стабілізація ринку товарів і послуг, реальне недопущення фальсифікації товарних знаків і порушення прав інтелектуальної власності. Так, за даними Міжнародної торговельної палати, обсяг виручки від продажу контрафактної продукції складав у 2004 році від 5 до 7 % світової торгівлі. У галузі виробництва комп'ютерних програм частка піратської продукції досягає 46 % від світового випуску, компакт-дисків – 14 %, аудіо касет – 25 % [2, с.1]. В Україні офіційно функціонують десятки фірм, які розробляють торго-

вельні марки, зовнішньо подібні на відомі бренди. На жаль, заходи по боротьбі з контрафактом, що запроваджуються в Україні, є малоефективними. Нині існуючий порядок доступу продукції на споживчий ринок України недосконалий і значною мірою знаходиться поза правовим полем. Досвід закордонних індустріально розвинених країн по захисту споживчого ринку від контрафактної продукції свідчить, що тут не існує універсальних, одномоментних рішень цієї проблеми. Країнам Європейського Союзу знадобилось майже 40 років щоб створити умови для суттєвого захисту ринку від фальсифікованої продукції.

На нашу думку, захист ринку від фальсифікованої продукції пов'язаний з перетворенням ринкової торгівлі у торговельні центри. Крім того, необхідне посилення практики застосування правових норм на всіх етапах торговельної діяльності. Це може бути і добровільне маркування продукції, яке не призводить до помітного подорожчання товарів; посилення інспекційної діяльності як з боку держави, так і недержавних інспекційних фірм, торговельно-промислових палат, товариств споживачів тощо. Необхідно запровадити й інші заходи, які стануть основою для гармонійної взаємодії між різними гілками та рівнями влади, власниками торговельних марок та організаціями споживачів.

Значної уваги в сучасному глобалізованому світі потребує проблема біологічної безпеки продуктів харчування. На сьогодні існує фактично безконтрольне використання в Україні передових біотехнологій, різноманітних харчових добавок у вигляді консервантів,

наповнювачів, барвників, ароматизаторів і стабілізаторів. Існують випадки реалізації на ринку неякісних харчових продуктів як вітчизняного, так і закордонного виробництва. Також присутні товари закордонного виробництва, позначені індексом Е. А це означає, що даний товар містить компоненти, що заборонені до використання у виробництві і реалізації в розвинутих європейських країнах, але реалізується на ринку України. Це є неприпустимим фактом, який потребує негайного втручання з боку держави, оскільки наносить значну шкоду національному споживачеві.

Таким чином формування та функціонування споживчого ринку передбачає теоретичне пізнання економічної природи та економічних інтересів усіх учасників споживчого ринку, визначення основних тенденцій та закономірностей його розвитку. Особливу роль у стабілізації економічного процесу відіграє торгівля. Виходячи із цього розвиток матеріально – технічної та інформаційної бази і удосконалення організаційних форм торгівлі буде сприяти перетворенню галузі в сучасну високотехнологічну індустрію сервісу, а цивілізовані системи державного впливу на процеси, що проходять на споживчому ринку, забезпечать задоволення потреб населення в якісних товарах і послугах.

1. Статистичний щорічник України за 2004 рік. – К.: Видавництво "Консультант", 2005. 2. С.А. Смирнов. SOS на потребительском рынке. Торговая газета 7 декабря 2005. 3. Вступ України до СОТ: новий виклик економічній реформі // За ред. І. Бурковського, Л.Хандріха, Л. Хоффманна. – К.: Видавництво "Альфа-Принт", 2004.

Надійшла до редколегії 12.05.2006

Г. Филук, канд. екон. наук, доц.

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЕНЕРГОЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ

Проаналізовано сучасний стан та тенденції енергозабезпечення України, розкрито проблеми забезпечення України газом та іншими видами енергетичних ресурсів, окреслено шляхи їх вирішення.

It is analyzed a current status and tendencies of Ukraine energy supply, the main problems of gas supply and other types of energy resources are determined. It is described the main direction of power supply problems decision

Паливно-енергетичний комплекс є базовим комплексом будь-якої країни, від розвитку якого залежать темпи, масштаби та техніко-економічні показники всього суспільного виробництва. Виключенням не є й українська держава. Оптимальне функціонування паливно-енергетичного комплексу України є одним із основних факторів забезпечення життєздатності її економіки, задоволення соціальних потреб людини.

У цьому зв'язку, проблеми і суперечності, які мають місце в цій галузі економіки в Україні, привертають увагу науковців, політиків, економістів, правників, громадськості і породжують гострі дискусії на всіх рівнях управління. Результати наукових досліджень та господарська практика переконують у нагальності їх вирішення.

Питаннями стану, тенденцій та перспектив енергозабезпечення України традиційно займаються такі вчені: М. Грабовський, М. Данилюк, С. Єрмолов, М. Ковалко, А. Рубан, Р. Рубан, В. Саприкін та інші. Однак, незважаючи на серйозність наукових розробок у цій області, на сьогодні існує потреба узагальнення основних наукових положень та практичних висновків щодо підвищення ефективності функціонування всіх галузей паливно-енергетичного комплексу, зміни пріоритетів у сфері енергозабезпечення внаслідок підвищення цін на паливно-енергетичні ресурси на міжнародному ринку та зміни політичних пріоритетів країни. Ця стаття, не претендуючи на скрупульозність масштабного дослідження, є спробою у концептуальному

плані розглянути проблеми та перспективи забезпечення України енергетичними ресурсами в ринкових умовах, сучасний стан та проблеми газозабезпечення, окреслити основні напрямки підвищення імунітету національної економіки до змін у зовнішньоекономічній політиці країни, непередбачуваних економічних, політичних, екологічних змін на міжнародній арені з урахуванням викликів часу.

Огляд досліджень вітчизняних фахівців у цій сфері переконує, що не зважаючи на незначні порівняно навіть з внутрішніми потребами загальні запаси природного газу в Україні, газова галузь є однією з тих галузей, ефективне та стабільне функціонування якої є важливим фактором розвитку всієї національної економіки та може забезпечити нашій державі належне місце в Європі. Це зумовлено вигідним геоекономічним та геополітичним положенням України в сучасному світі, що забезпечує їй (за умови правильно обраної зовнішньої-політичної стратегії) можливість відігравати важливу роль у взаємодії європейської (найважливішими ринками споживання енергоресурсів) та східно-євро-азіатської (головними районами їх видобування) економічних структур, виконуючи функції транспортера нафти і газу. Зокрема, територією України з Росії та країн Азії щорічно транспортується 110-120 млрд.м³.

На жаль сучасні тенденції розвитку газової галузі України характеризуються значною кількістю невирішених проблем. По-перше, це значний рівень зношення основних фондів та відставання від світового рівня у науково-технічній сфері. Наслідком фізичного старіння основних фондів є зниження рівня надійності газовидобувного

обладнання та газотранспортної системи, понаднормативні втрати продукції при транспортуванні; морального – високий порівняно із світовими стандартами рівень енергоспоживання тощо. Ситуація дедалі більше ускладнюється через дефіцит інвестицій на збільшення обсягів видобутку природного газу, підвищення надійності газотранспортної системи тощо [4, с. 16]. По-друге, наявна деформація цінових співвідношень на взаємозамінні енергетичні ресурси спричиняє надмірне споживання газу в країні. Відомо, наприклад, що у вітчизняному балансі енергоносіїв вуглеводні становлять близько 65 %. Частка споживання природного газу у структурі споживання первинних енергоресурсів, за даними НАК "Нафтогаз України", становить 41 % [1] (за окремими оцінками – 43 %), нафти – 19 %. Україна входить у першу десятку країн світу за обсягами споживання газу [2, с. 14]. Показник споживання газу і нафти на одиницю продукції тут один з найвищих у світі – майже у 6 разів більший, ніж у країнах Західної Європи [3, с. 37]. По-третьє, деформація цінової політики в галузі та її надмірне соціальне навантаження [4, с. 53]. По-четверте, відставання розвитку сировинної бази та сильна залежність нафтогазового сектору від монопольних постачальників сировини. На жаль, прогнози фахівців наприкінці 2005 р. про ймовірні кризові явища у газозабезпеченні України, насамперед цінового характеру, починають справджуватись. Причиною цього є як об'єктивні чинники – зростання світових цін на нафту, а значить і природний газ, так і суб'єктивні – монопольна влада у постачанні газу. По-п'яте, відсутність системної державної політики в енергетичному комплексі. Йдеться, передусім, про те, що, на жаль, у енергетичній програмі України відсутній перелік країн-партнерів України у галузі паливно-енергетичного комплексу. Безперечно, це не може не викликати, м'яко кажучи, подиву щодо недалекоглядності (чи можливо – безвідповідальності і халатності) політиків та державних діячів тощо. Очевидно зволання з вирішенням цих та низки інших проблем перешкоджає ефективному функціонуванню не тільки окремо взятого сектору економіки, але й всієї економічної системи України. Адже природний газ є пріоритетним енергоресурсом в Україні.

Як відомо, Україна належить до країн із дефіцитом власних природних вуглеводневих ресурсів. Поклади газу в Україні, як і власне нафти, порівняно небагаті, родовища експлуатуються неефективно на основі застарілих технологій, що не дає можливості викачувати газ повністю. Тому потреба в газі за рахунок власного видобутку задовольняється лише на 20-25 %. Однак не зважаючи на те, що Україна – "не найсильніший гравець на нафтогазовому полі", вона не єдина в цьому світі. Є й інші держави, які не мають у своєму розпорядженні стратегічних запасів вуглеводневих енергоносіїв, проте успішно будують самостійну політику й економіку, примушуючи зважати на себе більші й амбіційніші держави.

Проблема тут очевидна в іншому. За даними фахівців, рівень енергозалежності України становить 54,8 % [5, с. 12], а це – близько 16 % ВВП, в тому числі, газу – 5,5 % [6, с. 17]. Між тим, рівень енергозалежності України від імпортованих поставок не такий вже й критичний порівняно, наприклад, із середньоєвропейським. Для порівняння, цей показник в Німеччині становить 61,4 %, в Італії – 82,1 %, Франції – 50 %, щоправда у Польщі – 11,6 %. Проблема тут полягає в критичній залежності України у постачанні "блакитного палива" від однієї (!) країни – Росії (більш, ніж на 80 %). Альтернативне джерело – туркменський газ

транспортується також територією Росії, а з 1.01.2007 р. контроль над постачанням туркменського газу в Україну також перейде Росії. До речі, російське походження мають також імпортована нафта і ядерне паливо. Тут хотілося б нагадати економістам, політикам, урядовцям, що у світовій енергетиці існує неписане правило – якщо більше 30 відсотків поставок енергоносіїв належить одній країні, то остання отримує контроль над економічними та політичними процесами країни – імпортера палива. Без сумніву, стан енергетичної залежності України від Росії досяг надкритичного рівня загрозового впливу в геополітичному плані. Дійсно, РАО "Газпром" прагне до розширення продажу газу європейським країнам, забезпечення гарантованості та безпеки газопостачання, і бажання управляти потоками газу в залежності від купівельного попиту та потреб. Для реалізації цієї мети компанія здійснює агресивну політику щодо отримання контролю над активами газових секторів країн СНД – експортерів газу, насамперед, середньоазійських. Зокрема, треба зазначити, що російський АТ "Газпром" уклав договори з Казахстаном і Узбекистаном щодо контролю над їхніми трубопровідними потужностями. З цього можна зробити ряд висновків. По-перше, Росія де-факто і раніше контролювала поставки газу із країн Середньої Азії, отже майже всі газопроводи спрямовувались на її територію (крім поставок туркменського газу до Ірану). По-друге, договір між РФ і Узбекистаном юридично закріпив контроль над усіма його експортними трубопровідними мережами. По-третьє, наявність одного з газопроводів Середня Азія – Центр, який проходить навпростець з Туркменістану до Казахстану минаючи Узбекистан, залишав певні шанси для поставки туркменського газу до України. Однак, підписання договору між РФ та Казахстаном юридично зафіксувало монопольні права АТ "Газпром" на поставки всього середньоазійського газу до Європи [8].

Висока інтенсивність використання енергоресурсів, розрив між видобутком та споживанням газу, велика залежність від імпорту, без сумніву, робить українську державу особливо вразливою до підвищення цін на зовнішньому ринку та веде до неминучого зростання цін всередині країни. Так, закупівельна ціна на російський природний газ для України з 1.01.2006 р. становить 95 дол. за 1000 куб. м³. Причому не виключене його подальше подорожчання уже найближчим часом. Звичайно, підвищення закупівельних цін на "блакитне паливо" стало основною причиною зростання роздрібних цін на нього. А тривале небажання влади підвищувати тарифи на газ для соціальних категорій споживачів, стало справжнім ціновим "вибухом": у травні 2006 р. ціна на газ зросла на 25 %, у липні – на 80 % і становить сьогодні 414 грн. за 1000 м³. Для підприємств теплокомуненерго тарифи на газ також зросли на 80 % (із 360 грн. за 1000 м³ до 648 грн. за 1000 м³). Між тим, за словами керівників НАК "Нафтогаз України", встановлені ціни поки що не відповідають економічно обґрунтованому рівню. Для того, щоб ціни на газ були економічно рентабельними, їх ще необхідно підвищити: для населення – до 434 грн. за 1000 м³, для бюджетних організацій і підприємств теплокомуненерго – до 740-760 грн. за 1000 м³ (при нинішньому рівні закупівельних цін на газ) [9, с. 4].

Щоправда, ціна газу для промислових споживачів протягом останніх двох років зростала більш, ніж на 80 відсотків [10, с. 78] (рис. 1). Як видно з рисунка, ціна на газ для промислових споживачів на початок 2006 р. порівняно із 2000 р. зросла в 1,5 рази, причому лише за останні два роки – на 48,3 відсотки. Не важко здогадатись, що чекає українську промисловість при подальшому підвищенні Росією цін на газ (про яке так часто нагадують російські урядовці) на початку 2007 р. та неможливості

підвищити тариф за транспортування газу територією України до Європи до 2011 р. [11, с. 18-19] (зараз вона складає 1,6 дол. за 1000 куб.м³ на 100 км). За оцінками експертів Світового Банку, зростання ціни імпортного газу для України на 110 % (тобто, якщо ціна російського газу підвищиться до 105 дол., а туркменського – до 126 дол. за 1000 куб.м³.) [7, с. 17], матиме негативний вплив на ВВП приблизно на 4 відсотки у перший рік після цінового шоку, та 3 відсотки – у наступному році. Крім того, це призведе до зростання собівартості виробництва товарів і послуг, і, як наслідок, розкручування інфляційної спіралі; зниження рентабельності виробництва; втрати конкурентоспро-

можності вітчизняної продукції на зовнішніх ринках тощо. Очевидно особливо постраждають ті сфери національного виробництва, які в основному орієнтовані на експорт (металургія, нафтохімічна галузь та ін.). Так, за інформацією керівництва ОАО "Рівнеазот", енергоносії займають близько 70 % у собівартості виробництва. Причому, 81 % газу, який щорічно надходить на підприємство, використовується в технологічному процесі, тобто в якості сировини для виробництва аміаку. Зростання цін на газ може призвести також до банкрутства вітчизняної газотранспортної системи, оскільки для прокачування 120 млрд. м³ газу у Європу українські компресорні станції спалюють близько 6,5 млрд. м³ газу.

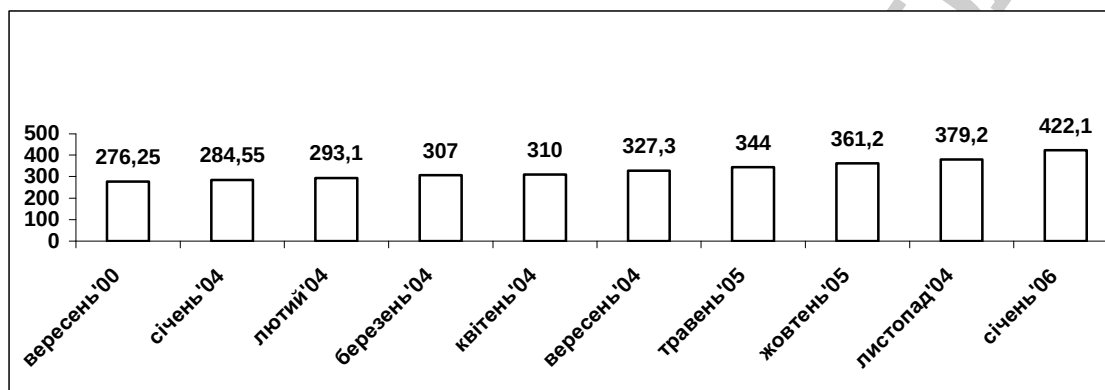


Рис. 1. Ціна на газ для промислових споживачів у 2000-2006 рр., грн

Утім, ми цілком погоджуємось з тим, що коли вчасно усвідомити, що все це – виклики, які мають допомогти Україні переосмислити свої цілі і завдання щодо побудови реально незалежної економіки, то ситуація не виглядатиме для нас такою загрозливою. Заяву Росії про підвищення цін на газ ми і повинні вважати саме таким, посланим згори викликом, який змусить українську економіку розвиватися інтенсивніше" [12, с. 11].

Узагальнення науково-практичних положень вітчизняних фахівців, критичний аналіз досвіду багатьох країн у розв'язанні складних завдань енергозабезпечення дали змогу сформулювати основні рекомендації щодо вирішення проблем розвитку української газової галузі, а відтак – підвищення рівня енергетичної та економічної безпеки.

По-перше. Сьогодні дискутується питання про збільшення видобутку газу на території України. З нашої точки зору, приймати такі рішення потрібно не раптово, внаслідок безвихідної ситуації, а виважено, з урахуванням того, що інтенсивне використання надр веде до їх виснаження, а природний газ є вичерпним невідновним ресурсом. Цілком очевидно, що споживання таких ресурсів в теперішній період негативно впливає на їх наявність у майбутньому періоді. В цьому випадку має місце конкуренція процесів споживання, яка відноситься до різних часових інтервалів, тобто міжчасова конкуренція. Тим більше, що збільшення власного видобутку природного газу навіть до 30 млрд. м³ щорічно [13, с. 17] суттєво не впливатиме на вирішення потреб у "блакитному паливі". Окрім того, виснаження надр супроводжується нагромадженням негативних екологічних наслідків. Усе це зумовлює виникнення економічної та екологічної криз на певному етапі історичного розвитку держави.

По-друге. Диверсифікація джерел поставок газу в Україну. З цієї метою необхідно, при плануванні розвитку газотранспортної системи України максимально використати її сприятливе геополітичне становище: транзитні шляхи газу мають проходити через Україну. Це стосується, насамперед, газопроводу з Туркменістану, який проходитиме через Казахстан, Росію і Укра-

їну (з виходом на ділянку "Новопсков-Ужгород" та ділянки газопроводів "Торжок-Долина" та "Іванцевичі-Долина"). Як стверджують фахівці, цей план розвитку є реалістичним, втілення цих планів у життя збільшить транзитний потенціал України до 160 млрд. м³/рік. Між тим, можливості України долучитися до участі в проектах транспортування середньоазіатського газу на сьогодні є досить примарними. Крім того, суттєво ускладнились відносини України з Росією та Туркменістаном у газовій сфері, а контракт на постачання туркменського газу в Україну завершується на початку 2007 р. Все це переконує, що Росія (на жаль!) можливо навіть на багато десятиліть залишатиметься основним транзитером більшості видів енергоресурсів в Україну. Крім того, потрібно зважати і на ту обставину, що значне збільшення обсягів видобутку і тим більше диверсифікації джерел енергопостачок залежить від наявності як матеріальних, сировинних, так і фінансових ресурсів, а отже – тривалого часу. *По-третє.* З курсу мікроекономіки відомо, що якщо запаси якогось блага зменшуються, то зростаючі ціни на нього є показником необхідності заміни цього ресурсу іншим, адже процес субституції негативно впливає на зростання ціни. Зростання ціни на ресурси, обсяг яких зменшується, стимулює суб'єктів господарювання до пошуку інших ресурсів і (на скільки це технічно можливо) у сфері процесів рециркулювання. До речі, українським урядом навесні 2006 р. розроблена Енергетична стратегія України до 2030 р., якою, зокрема, передбачається зниження споживання газу приблизно на третину порівняно з нинішнім рівнем споживання. Однак, планується це зробити завдяки збільшенню видобутку вуглеводнів і головним чином – за рахунок нарощування потужностей вугільної промисловості та ядерної електроенергетики. Так, передбачено збільшити обсяги споживання нафти – на третину, вугілля і електроенергії – на 50 %. З нашої точки зору, це лише часткове вирішення проблеми. Для України на сучасному етапі надзвичайно важливим є всебічне осмислення проблеми отримання альтернативних джерел електроенергії [14, с. 41-46]. Передусім йдеться про перехід до використання поновлюваних джерел енергії – тепла Землі, сонця, енергії вітру, біомаси. Нині ці екологічно числі часто невичерпні джерела електроенергії задовольняють до 5 % енергетич-

них потреб таких країн як Австрія, Австралія, Канада, Швеція, Швейцарія, а у недалекій перспективі – планується зростання до 20 % [15, с. 212].

По-четверте. Стратегічним пріоритетом для України може стати вирішення проблеми енергозбереження, кардинальне зменшення енергоемності вітчизняної економіки до прийнятих у світі стандартів – тобто до 0,24 кг ум. пал. на 1 дол. США ВВП (нині в Україні – 0,89). Сьогодні у собівартості промислової продукції частка витрат на енергію складає 25 %, а у секторі енергетики коефіцієнт енергетичних затрат дорівнює 50 % усіх прямих затрат. Як показує аналіз зарубіжного досвіду, за рахунок структурної перебудови у промисловості розвинених країн було забезпечено до 40 % всієї економії паливно-енергетичних ресурсів [16, с. 5]. В Україні існують потужні резерви для енергозбереження в цілому, а газозбереження особливо. Так, найбільшим резервом економії газу на сучасному етапі володіють теплоелектростанції, де непродуктивні втрати газу сягають 8 млрд. м³ на рік. Крім того, сьогодні більше половини населення споживає газ згідно норм, тобто без встановлення приладів обліку. Наприклад, обладнання квартир газовими приладами обліку у Луганській обл. становить 44 %, Запорізькій – 31 %, Донецькій – 23 %, Києві – 7,4 %. За даними проведених обстежень, при встановленні лічильників споживання газу порівняно з нормами зменшується на третину [9, с. 5]. Нагадаємо, що наприкінці 2005 р. урядом було поставлене завдання знизити споживання газу протягом 5 років на 10 відсотків за рахунок впровадження енергозберігаючих технологій. Разом з тим, у квітні цього року споживання газу збільшилось порівняно з аналогічним періодом минулого року на 12,4 %. Це може свідчити тільки про те, що завдання було поставлене, однак механізмів його реалізації передбачено не було. На жаль, за даними керівництва провідних компаній України, повністю перевести підприємства на енергозберігаючі технології можна буде не раніше 2015-2020 рр., а окремі підприємства через дефіцит коштів

взагалі не зможуть реалізувати програми енергозбереження. Вирішення проблеми може стати введення особливого режиму кредитування господарюючих суб'єктів (наприклад, шляхом зниження цін на газ), які зобов'язуються суттєво (наприклад, на 25-35 %) знизити енергоемність власного виробництва протягом найближчих трьох років. До речі, крім вирішення проблеми економії енергії, енергозбереження стане одним із чинників підвищення конкурентоспроможності українського товаровиробника. Адже зараз витрати палива при виробництві одиниці продукції в Україні приблизно вдвічі перевищують аналогічний показник у Японії. Крім того, за оцінками західних експертів, на 1 дол. США інвестований в енергозбереження, утворюється на 40 % більше робочих місць, ніж на інвестований в нове енергообладнання [15, с. 192].

Насамкінець зазначимо, що проблема ефективної реалізації кожного з цих напрямків є окремою темою, яка заслуговує реального висвітлення, що й сподівається зробити автор у наступних статтях.

1. Офіційний сайт НАК "Нафтогаз України" – www.naftogaz.net;
2. Грабовський М. Довготерміновий прогноз попиту на нафту і газ в Україні. // Нафта і газ: Енергетичний бюлетень. – 2005. – №7(115). – С.14; 3. Рубан Р., Рубан А. Інвестиційні проекти у нафтовидобуванні України: огляд учасників, проблеми та шляхи реалізації. // Економіка України, 2001. – №10. – с. 37; 4. Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки. – 2005 / За ред. О.С. Власика. – К.: Знання України, 2005. – С. 53; 5. В Україні народилася 25-річна енергостратегія. // Нафта і газ: Енергетичний бюлетень. – 2006. – №4. – С. 12; 6. Росищенко М. Перманентна війна // Економіст. – 2005. – № 12. – С. 17; 7. Саприкін В. Нафтогазовий комплекс України: нові виклики і нові можливості. // www.uceps.org.ua/ua/print/804/; 8. Холодний душ // Газ і нафта. Енергетичний бюлетень. – 2006. – №6. – с. 4; 9. С газом і без газа. // Бизнес, 2006. – №1-2. – с. 78; 10. Хорольський Р., Шатенко С. Гибнем за метан. // Бизнес, 2006. 16 января. – №1-2. – С. 18-19; 11. Костерін В. Десять років, які відродять Україну (майбутня енергетична незалежність країни починається вже сьогодні // Дзеркало тижня, 2006. – № 10 (589). – 18.03. – с. 11; 12. Газова жвавість // Газ і нафта. Енергетичний бюлетень. – 2006. – №1. – с. 17; 13. Концепція національної безпеки // Розбудова держави. – 1997. – №4. – С. 41-46; 14. Васюта О.А., Васюта С.І., Філіпчук Г.Г. Екологічна політика: національні та глобальні реалії. В 4 томах. – Т. 4. – Чернівці, 2004. – с. 212; 15. Данилишин Б.М. Сталий розвиток як ідеологічна платформа державотворення в Україні // Економіка природокористування та охорони довкілля: Збірник наук. праць / НАН України, РВПС. – К.: 2002. – с. 5.

Надійшла до редакції 12.05.2006

О. Гаманкова, докторант

ВПЛИВ ПРОЦЕСІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА РОЗВИТОК РИНКУ СТРАХОВИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ

Розглядаються позитивні і негативні аспекти впливу процесів глобалізації на розвиток ринку страхових послуг в Україні.

It is shown the positive and negative aspects of the influence of a globalization process on the development of the Ukrainian insurance market.

Світовий ринок страхування протягом останніх десятиліть розвивається під відчутним впливом процесів глобалізації, якими охоплене наразі все світове господарство. Основою глобалізації є рух капіталу. Отже, перш за все вона поширюється на фінансову сферу. Безперешкодне світове переміщення капіталу сприяє неухильному зростанню частки фінансових послуг у складі світової зовнішньої торгівлі, і це призводить до того, що фінансова глобалізація випереджає процеси глобалізації у інших сферах.

Національні фінансові ринки можна вважати найбільш підверженими позитивним і негативним проявам глобалізації. Особливо це стосується страхових ринків, яким притаманна підвищена "трансграничність" завдяки широкому використанню перестрахових операцій. Глобалізація страхових відносин означає формування глобального страхового простору через подолання законодавчих та економічних бар'єрів між національними страховими ринками.

Ринок страхових послуг як складова ринку фінансових послуг України, чутливо реагує на прояв "глобалізаційного тиску" і відбиває всі основні тенденції,

якими характеризується формування нового глобального страхового простору. Такими тенденціями є: концентрація страхового (перестрахового) капіталу, що проявляється у масових злиттях і придбаннях страхових і перестрахових товариств; сполучення страхового, банківського та іншого фінансового капіталу, що призводить до формування впливових фінансових груп; зміни традиційних форм та видів страхових послуг, що призводить до взаєморозширення страхових і фінансових послуг та появи на цій основі альтернативного страхування та перестраховування; зміни попиту на "масові" страхові послуги, зокрема, активізація участі страховиків у пенсійному страхуванні на фоні демографічних проблем і скорочення участі держави у пенсійних програмах; розширення сфери використання приватного комерційного страхування – страхування політичних ризиків, страхування кредитів і гарантій, страхування інформаційних ризиків тощо; зміни ринкового середовища в умовах повної комп'ютеризації споживачів страхових послуг і використання можливостей Internet для продажу страхових і перестрахових послуг; зростання спустошливості страхових випадків як результат урбанізації, технічного прогресу, здорожання приватної та

корпоративної власності, впливу глобальних кліматичних змін; лібералізація торгівлі страховими послугами і розширення доступу іноземних страховиків і перестраховиків на національні страхові ринки, які раніше були для них закритими [1, с.19]. Розглянемо деякі тенденції більш детально.

Концентрація страхового капіталу. Наявність на українському ринку страхування великої кількості його учасників (за даними Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг (далі – Держфінпослуг), станом на 01.10. 2005 р. в Україні зареєстровано і працює 398 страхових компаній, з яких 347 здійснюють загальне (ризикове) страхування, а 51 – страхування життя) та відчутна конкуренція між ними, прагнення страховиків територіально розширити свою присутність на ринку активізує ринкові процеси концентрації та капіталізації. Каталізатором цих процесів стала вимога Закону України "Про страхування" (в редакції від 4 жовтня 2001 р.) щодо збільшення мінімальних розмірів статутних фондів страховиків. З 11 листопада 2004 р. страховики, що здійснюють страхування життя, повинні мати мінімальний статутний фонд, еквівалентний 1,5 млн. євро; страховики, що здійснюють загальне страхування – еквівалентний 1,0 млн. євро. Для учасників ринку, які до цього не мали необхідного рівня капіталізації, одним із варіантів вирішення даної проблеми стало злиття та приєднання до інших страхових компаній.

Першою великою страховою компанією, яка утворилася внаслідок злиття та приєднання, стала Страхова компанія (далі – СК) "Універсальна". У 2002 р. до СК "Універсальна" приєдналася СК "Терен", в 2003 році – СК "Саламандра-Десна, в 2004 році – СК "Карпати". Саме на основі досвіду СК "Універсальна" фахівцями Держфінпослуг було розроблено та відпрацьовано "Методичні рекомендації щодо забезпечення правонаступництва за укладеними договорами страхування при реорганізації страховиків шляхом приєднання", які стали першим нормативним актом такого спрямування. У 2004 р. до СК "Інвестсервіс" на правах філії приєдналася СК "Галінстрах"; НАСК "Оранта" поглинула "Укрсоцстрах"; УСК "Гарант-АВТО" – СК "Київ". Відбулося об'єднання двох перестраховиків – компанії "Українська перестраховальна компанія" та НФСК "Гарант Ре" – на базі яких створено нову перестраховувальну компанію – УПК "Гарант РЕ".

Процеси злиття та поглинання вітчизняних страховиків поки не перетворилися на масове явище. Але, за всіма ознаками, вони будуть поширюватися, оскільки це – загальна світова тенденція, прояв глобалізації. Слід очікувати формування десяти-двадцяти великих страхових компаній, які будуть контролювати ринок у секторі страхування життя і стільки ж – у секторі загального страхування. Вже тепер – за результатами 2004р. – першим 10 компаніям сектору загального страхування належить 54 % зібраних страхових премій, а першим 10 страховим компаніям сектору страхування життя – 93 %.

Сполучення страхового та банківського капіталу. Процеси капіталізації призводять до взаємопроникнення і взаємодії двох найважливіших сегментів ринку фінансових послуг: банківського та страхового. Тенденції до злиття банківського та страхового капіталу, які ми спостерігаємо наразі в Україні, мають вже досить тривалу історію і підтвердили свою життєздатність. Ефективність концепції банківського страхування ("bankassurance"), коли взаємовигідно для страхової компанії та банківської установи поєднуються страхові та банківські продукти, базується на спільній клієнтській базі, спільних каналах продажу, перевагах комплексного обслуговування клієнтів.

В такому тандемі провідну роль може виконувати як банк, так і страхова компанія. Тут існує дві основних форми співпраці. Перша: страхова компанія спеціально створюється або купується банком з метою задоволення потреб самого банку або його клієнтів у страхових послугах (наприклад, при страхуванні споживчих кредитів, життя позичальника кредиту, заставного майна тощо). Друга: формується спільна мережа продажу, коли страхові продукти розповсюджуються через відділення банків. В цьому випадку банківські працівники фактично виступають страховими агентами, пропонуючи клієнтам поряд із банківськими продуктами ще й страхові поліси з того чи іншого виду страхування; поступово формується "фінансовий супермаркет", знижуються загальні витрати, пов'язані зі збутом, рекламою, маркетинговими дослідженнями, орендою приміщень тощо. Ефект синергії посилюється, якщо така фінансова група (створена однією групою акціонерів) об'єднує окрім кредитної установи, страхову компанію зі страхування життя та страхову компанію з загального (ризикового) страхування. Однією з таких найбільш відомих та впливових фінансових груп є група "ТАС", до складу якої входять дві страхові компанії (СГ "ТАС" та СК "ТАС-Життя") і три банки (АКБ "ТАС-Комерцбанк", АКБ "ТАС – Інвестбанк" та АКБ "Муниципальный"). Існує ряд фінансових груп, що складається із двох страхових компаній і одного банку, як наприклад, АКБ "Промінвестбанк", СК "Вексель" та СК "Вексель-Життя", тощо.

Зміни традиційних форм та видів страхових послуг. Прагнення до комплексного обслуговування клієнтів. В українській страховій практиці переважає страхування юридичних осіб. Так, за даними Держфінпослуг, в 2004 році з отриманих 19,4 млрд. грн. страхових премій лише 1,0 млрд.грн (тобто 5 %) становили кошти фізичних осіб, а 18,4 млрд. грн. – кошти юридичних осіб. Таким чином, майже 95 % надходжень валових страхових премій забезпечили страховальники-юридичні особи. Аналогічний показник за 2001-2003 рік становив 90-92 %.

Головна причина такого становища – переважаючий продаж страхових послуг через засновників та акціонерів страхових компаній, а також пов'язані з ними чи підконтрольні їм структури та підприємства. З метою залучення і утримання корпоративних клієнтів все більше страховиків застосовують комплексний підхід до надання страхових послуг. При цьому формування пропозиції може передбачати: а) створення комплексного продукту компанією, що здійснює загальне страхування (наприклад, автотранспортному підприємству може бути запропонований пакет, який складається з послуг зі страхування автотранспортних засобів, страхування цивільної відповідальності автовласників, страхування вантажів, страхування водіїв і пасажирів від нещасного випадку на транспорті); б) створення комплексного продукту страховою компанією, що здійснює загальне страхування, і страховою компанією, що здійснює страхування життя. Найпопулярніші послуги, які можуть бути запропоновані корпоративним клієнтам страховиків – це так звані "соціальні пакети" для співробітників страхувальників-юридичних осіб. До таких пакетів можуть входити, наприклад, медичне страхування, страхування від нещасних випадків, накопичувальне страхування життя, пенсійне страхування.

Виразна тенденція до комплексного обслуговування клієнтів знаходить свій прояв у створенні страхових груп, що об'єднують компанію зі страхування життя та компанію, яка проводить загальне страхування. Такі "двійники" зазвичай утворюються однією групою акціонерів, спільно розміщуються, мають спільну корпоративну стратегію, місію, пріоритети на страховому ринку. Прикладом можуть слугувати НАСК "Оранта" та "Оранта-Життя", СК "АСКА" та СК "АСКА-Життя", СК "АІС" та компанія зі страхування життя "АІГ Україна", "ЕККО Страхування" та компанія зі страхування життя "ЕККО" тощо.

Розширення доступу іноземних страховиків і перестраховиків на національні страхові ринки. Останнім часом спостерігається активне входження на ринок України іноземного страхового капіталу (австралійсько-го, американського, польського, російського тощо).

Однією з перших страхових компаній з іноземним капіталом в Україні стала СК "QBE Україна" (zareєстрована у 1998р.). Компанія є частиною міжнародної страхової та перестрахової групи QBE Insurance Group, заснованої в Австралії та представленої по всій Європі, Америці, Азії.

Нещодавно на українському ринку з'явилась нова компанія зі страхування життя ALICO AIG Life, створена відомою у світі страховою групою – AIG Group. Дуже швидко ця компанія посіла провідні позиції на ринку страхування життя – за результатами I кварталу 2005 р. вона має перше місце за величиною зібраних страхових премій.

Інтесивним проникненням на український страховий ринок російського капіталу характеризувався 2004 р. Так, АСК "Остра-Київ" змінила назву на "ІНГО Україна" і увійшла до складу Міжнародної страхової групи "INGO" (International Network of Guarantees and Obligations – Міжнародна мережа гарантій та зобов'язань). До групи входить ряд компаній, серед яких "Інгосстрах" (Росія), "СОФАГ" (Німеччина), "ІнгоНорд" (Фінляндія), "Гарант" (Австрія), "Балтік-Гарант" (Литва), "ІНГО Армения" (Армения), "БелІнгосстрах" (Білорусь).

Контрольний пакет акцій міжрегіональної страхової компанії "Надра" був придбаний російською фінансовою групою "ІФД КапіталЪ". Компанія продовжує діяти на ринку загального страхування під новою назвою "ІФД КапіталЪ Страхование". Акції ЗАТ "Укрінмедстрах" (тепер ЗАТ "ПРОСТО-страхування") викуплені одним з провідних російських страховиків – ЗАТ "РЕСО-гарантія".

Особливу увагу до українського страхового ринку проявляє Польща. Провідна страхова компанія Польщі – PZU – нещодавно придбала повний пакет акцій товариств ВАР "Скайд-Вест" та ВАР "Скайд-Вест – Життя" і внаслідок цього отримала контроль над Страховою групою "Скайд-Вест" (тепер – "PZU Україна"). Особливу увагу "PZU Україна" планує зосередити на співпраці з банками щодо розвитку спільних страхових продуктів у вигляді "bankassurance".

Невід'ємною перевагою присутності іноземного капіталу на вітчизняному страховому ринку є можливість використання новітніх технологій і світового досвіду; поліпшення якості обслуговування страховальників; удосконалення державного регулювання страхової діяльності на основі гармонізації правового середовища у страховій сфері і приведення його у відповідність до світових стандартів; підвищення вимог до капіталізації національних страховиків, що врешті решт веде до підвищення фінансової стійкості і конкурентоспроможності страхових компаній. Як зазначають деякі вчені, глобалізація тягне за собою "...зближення рівнів розвитку різних країн, створення атмосфери взаємної довіри і поваги інтересів у міжнародному середовищі" [2, с.21]. Але, на нашу думку, ця теза не є безспірною. Страховий сектор економіки будь-якої країни характеризується високим рівнем доходності. Цей чинник є вирішальним у стратегічній поведінці транснаціональних страховиків, які виходять на національні страхові ринки. У зв'язку з цим виникають серйозні проблеми, які можна вважати негативними наслідками глобалізації.

За рівнем розвитку страхових ринків країни світу дуже різняться. Світовий ринок страхування має "центропериферійну" побудову, ядро якої складають страхові ринки США, країн Євросоюзу, Японії, а реш-

та страхових ринків з об'єктивних причин є периферійними, бо належать країнам, які здійснюють економічну стратегію так званого наздоганяючого розвитку. Економічний розвиток за такою стратегією зовсім не означає, що периферійні країни наближаються до передових. Навпаки, це означає, що периферійні країни мають постійно наздоганяти розвинені країни, оскільки саме вони встановлюють технічні, соціальні, організаційні і управлінські стандарти у всіх сферах економічного життя. І розрив між цими групами країн стає дедалі більш відчутним. Населення розвинених країн складає близько 1 мільярду здебільшого заможних споживачів. Саме для них у цих країнах розроблялися та впроваджувалися високі стандарти страхової галузі, які тепер отримують поширення у світі внаслідок експансії страхового капіталу. Світовий страховий ринок, сформований на основі інтеграції страхових ринків країн з розвинутою ринковою економікою, диктує менш розвиненим національним страховим ринкам свої правила гри. Ці правила гри не враховують і не можуть враховувати національні особливості та інтереси. На думку багатьох дослідників, яку ми цілком поділяємо, стихійний характер процесів глобалізації не сприяє перетворенню світової економіки в інтегральне ціле, а лише посилює її диспропорції і контраст між "ядром" і периферією. "Створена архітектура світової страхової системи нестабільна і потенційно генерує ризик потрясіння не лише для страхових ринків периферії, а й для центру, позаяк світова страхова система перетворилася в єдину систему, а знищення однієї з її ланок важко позначається на інших" [3, с.96]. То ж позитивні моменти глобалізації можуть значно нівелюватися її негативними наслідками.

Навіть для страхового ринку такої розвинутої країни як Швеція, національні фахівці визначають низку проблем, якими супроводжується глобалізація: посилення конкуренції та послаблення кооперації; зростання числа компаній з іноземним капіталом; зростання числа іноземних брокерів; зниження кількості національних перестраховиків; перереєстрація ліцензій; зростання використання комп'ютерних технологій; зростання міжнародної злочинності та інші [4, с.28]. З подібними проблемами вже починає стикатися Україна.

Дійсно, світовий страховий ринок, сформований на основі інтеграції страхових ринків країн з розвинутою ринковою економікою, підштовхує менш розвинені національні страхові ринки адаптувати свої стандарти до міжнародних, що потребує створення відповідних інститутів та механізмів. Однак зробити це не так просто, оскільки пряме запозичення чужого досвіду, як справедливо зазначає В.Й.Плиса, "надто ускладнене". Національне економічне середовище відштовхує неадаптований чужий досвід, вимагаючи створювати інститути і механізми, які одночасно відповідають вимогам часу і враховують традиції національних страхових ринків [3, с.96].

Отже, завдання постає подвійне: з одного боку, перейняти те позитивне, що є в страховій практиці країн-лідерів в інтересах розвитку національного страхового ринку; з іншого боку – цілком свідомо уникнути неприйнятних для українського страхового ринку стандартів. Такий підхід є, на нашу думку, раціональним, ефективним з позицій як розвитку національного страхового ринку, так і його входження до світового глобального страхового простору.

1. Турбина К.Е. Тенденции развития мирового рынка страхования. – М: Анкил, 2000. – 320 с. 2. Луцишин З. Сучасна світова фінансова архітектура: тенденції та суперечності розвитку в умовах глобалізації // Економічний часопис-XXI. – 2005. – № 5-6, с.17-22. 3. Плиса В.Й. Інтеграція страхового ринку України у світовий страховий простір // Фінанси України. – 2002. – № 7, с.94-97. 4. Грищенко Н. Стратегічний менеджмент в страхованні // Страховое дело. – 2005. – №3, с.26-31.

Наукове видання



ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЕКОНОМІКА

Випуск 89

Друкується за авторською редакцією

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"
Виконавець Д. Ананійський

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

Засновник та видавець – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Свідоцтво Міністерства інформації України про державну реєстрацію засобів масової інформації КІ № 251 від 31.10.97. Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", директор Г.Л.Новікова. Адреса ВПЦ: 01601, Київ, б-р Тараса Шевченка, 14, кімн. 43. ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28



Підписано до друку 06.10.06. Формат 60х84^{1/8}. Вид. № 902. Гарнітура Arial. Папір офсетний.
Друк офсетний. Наклад 500. Ум. друк. арк. 7,44. Обл.-вид. арк. 10. Зам. № 26-3618.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43,

☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; факс (38044) 239 31 28.

E-mail: vydav_polygraph@univ.kiev.ua

WWW: <http://vpc.univ.kiev.ua>